

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

Колекција
Одговори
књига 238

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић

Уредник
Радован Поповић

Језичка редакција
Милан Тасић

Графички дизајн Колекције „Одговори“
Никола Масниковић

Милош Јевтић

Достићи немогуће

разговори са
Јованом Делићем

Нови Сад,
2025

Драги Јоване Делићу,

Дуго се договарамо да разговарамо и да те разговоре објавимо у Колекцији *Огјовори*... Посебно ми је драго што ће књига обележити један Ваш важан датум, важан и за књижевност уопште. Ради се о седамдесетпетогодишњици Вашег широког и разноврсног животног пута.

Упућујем Вам питања... Као и у осталим књигама у Колекцији *Огјовори*, она обухватају, пре свега, Ваш животни, образовни и научни пут, али су посвећена и осталим актуелним темама, о којима се све више и све упорније расправља.

Предлажем да књигу назовемо *Снаја књижевности* или *Достићи немојуће*, пошто Ви, деценијама већ, доприносите и својим научним, и својим педагошким садржајима, да се и у ово време, обележено посебним техничким изумима, одбране књига и књижевност...

Срдачно и са уважавањем,

Милош Јевђић

Београд, лето 2023. године

Поштовани господине Јевтићу,
кључару људских душа,

У моме крају, дурмиторском, пивском, а мислим да је тако и у Вашем Ваљеу, постоји култ разговора. На посебној цијени су људи који умију да „отворе“ и воде разговор – „разговорције“. Подрастао сам међу тим умјетницима, углавном старцима. То су били даровити људи, с озбиљним животним и историјским искуством, мајстори приповиједања, али и „изазивања“, „отварања“ прича; прави усмени приповједачи. Притом, људи високих критеријума, у сваком погледу. Саговорници се бирају и међусобно привлаче и провјеравају.

Разговор је један од темељних видова српске традиционалне, усмене културе. (Наша усмена, традиционална култура је дијалошка, отворена.) Он је најближи античком дијалогу, али много отворенији: српски Сократ не мора увијек бити у праву, за разлику од Платоновог. Зато је Сретен Марић у разговору видио почетке есеја. Уосталом, есеј се развио из дијалога, рецимо Платонових. Први српски есеји били су усмени, никад написани – разговори.

Ви сте, господине Јевтићу, својим књигама разговора – својом библиотеком разговора – направили једно културно чудо. Показали сте мајсторство у „отварању“ људи, често затворених, интровертованих, и *шема*, често загонетних и мало познатих. Увијек – пажљиво бираних сабесједника. Ваши разговори су Ваш опус. Човјек се људских лица не може нагледати, говорио је Иво Андрић. Ни људских душа; поготово не великих духова. У томе је тајна трајања Ваших разговора. Примите моје дубоко поштовање за то што радите.

Јован Делић

Београд, 19. јул 2023.

Академик Јован Делић је рођен 4. октобра 1949. године у селу Борковићи у Пиви (Црна Гора). Основну школу је учио по пивским селима (Борковићи, Горанско, Плужине, Миљковац), а гимназију у Никшићу. Студирао је у Београду, где је дипломирао 1971. године на Одсеку за ошћу књижевности и теорију књижевности Филолошкој факултету. На истом факултету је и магистрирао (1979) и докторирао (1996).

Академик Јован Делић предавао је у Новом Саду, Београду, Пејрињи, Палама, Бањој Луци, Крајујевицу... Од 1. октобра 1986. до 30. септембра 1991. био је лектор за српскохрватски језик на Семинару за словенску филологију Универзитета „Георј Аујуси“ у Гејингену. Као професор по позиву држао је предавања на славистичким катедрама у Хамбургу, Берлину, Манхајму, Јени, Хајделбергу, Франкфурту, Грајфсвалду, Мајнцу, Вирибургу, Халеу и Сеједину.

Од 1969. године, када је почео да објављује, публиковао је преко хиљаду библиографских јединица у страним и домаћим часописима. Радови су му објављивани на немачком, француском, руском и украјинском језику. Објавио је књиге: „Криптичареви парадокси“ (1980), „Српски надреализам и роман“ (1980), „Пјесник њаиетике ума: о њесништву Павла Појовића“ (1983), „Традиција и Вук Стеф. Караџић“ (1990), „Хазарска призма: тумачење прозе Милорада Павића“ (1991); „Књижевни погледи Данила Киша: ка њоетници Кишове прозе“ (1995, 2004), „Кроз прозу Данила Киша: ка

поеџици Кишове ппрозе II“ (1997, 2004); „О ппоезији и ппоеџици српске модерне“ (2008), „Иван В. Лалић и њемачка лирика“ (2011); „Иво Андрић – мост и жртџива“ (2011), „Милуџин Бојић ппјесник модерне и вјесник авангарде. О ппоезији и ппоеџици Милуџина Бојића“ (2020, 2023), „Сажеџта ппоеџика сажимања“ (2023), „Ходочашћа уз Усправну земљу“ (2024).

Приредио је више зајажених издања стпираних и српских писаца: Душана Васиљева, Хајнриха Хајнеа, Бранка Миљковића, Бранка Ђоџића, Меше Селимовића, Иве Андрића, Маџије Бећковића.

Професор Новица Пеџковић анпажовао је Делића на свом ппројектпју „Поеџика српске књижевности ХХ века“ у Инститпту за књижевност и уметност у Београду од 1998. године, а од 2005. поверио му је руковођење ппројектпм. Као члан Пеџковићевеџ тпма и руководилац ппројектпа (2005–2015) учестпвовоао је у раду и орпанизацији ппреко двадесетп научних скупова, а као сарадник и уредник у двадесетп шестп научних зборника о ппоеџици српских ппесника ХХ века.

Учестпвовоао је у орпанизацији и раду научних скупова у Маџици српској о Александру Тишми, Јовану Дучићу, Ђорђу Наџошевићу, 80 година ппопрома у Великој раџији, о Васку Поџи, о „Леџоџису Маџице српске“ (пповодом 200 година), о Десанки Максимовић, Расџку Пеџровићу. У САНУ је учестпвовоао у раду научних скупова о Вуку Караџићу, Јовану Скерлићу, Јанку Веселиновићу, Иви Андрићу, Скендеру Куленовићу, Јовану Ђорђевићу, Јовану Дучићу и Добрици Ђосићу, и у изради споменица Бориславу Пекићу, Ивану В. Лалићу, Слободану Селенићу и Данилу Кишу, као и у раду више научних округлих спполова.

У оквиру манифестпације „Дучићеве вечери ппоезије“ у Требињу и „Пјесничка ријеч на извору Пиве“ у Плужи-

нама ор̄анизовао је њреко двадесет̄ научних скӯпова и уредио њолико зборника о најис̄такнӯијим ср̄ским њесницима. У оквиру Ђоровићевих књижевних сусре̄т̄а у Билећи ор̄анизовао је и водио њреко двадесет̄ књижевно-критичких скӯпова о савременим ср̄ским њисцима. У оквиру сусре̄т̄а „Ср̄ска њроза данас“ у Тр-с̄иенику објавио је више радова у зборницима о ср̄ској савременој њрози.

Од 2000. њодине академик Јован Делић је њлавни уредник „Зборника Ма̄ицие ср̄ске за књижевнос̄т̄ и језик“. Тренӯтно обавља дужнос̄т̄ њо̄ијпредседника Ма̄ицие ср̄ске.

За научни и књижевни рад академику Јовану Делићу додељено је више на̄рада и њризнања: „Бранкова на̄рада“ Ма̄ицие ср̄ске за есеј додељена му је два њӯта (радови о Тину Ујевићу и Александру Солжењџину); „Милан Бо̄дановић“ за новинску књижевну критику; на̄рада Друш̄тва књижевника Војводине „Књӣа њодине“ за „Хазарску њризму“; „Вук Филићовић“; БИГЗ-ова на̄рада; на̄рада „Зла̄йна ср̄ска књижевнос̄т̄“ из Фонда Александра Арнаућовића за изузет̄ан до̄принос изучавању ср̄ске књижевнос̄ти; „Ђорђе Јовановић“; „Ш̄иро Ма̄ијевић“; на̄рада Ма̄ицие ср̄ске „Младен Лесковац“ за целокӯан књижевно-научни рад; „Зла̄ини беочӯи“; њовел̄а Удружења књижевника Србије „Симо Ма̄авуљ“; Вукова на̄рада.

За до̄исно̄и члана САНУ изабран је 8. новембра 2018. њодине, а за редовно̄и члана 7. новембра 2024.

Милош Јевтић

Дуго смо одлагали овај разговор и дуго смо се – и Ви и ја – припремали за њега. Надам се да ће читаоци Колекције *Огјовори* моћи да стекну увид у Ваше животне токове и стваралачка прегнућа, о достизању за једно пивско дете наизглед недостижних и немогућих висова.

Јован Делић

Хвала Вам на Вашем позиву да урадимо књигу (разговарамо) за Вашу богату и елитну библиотеку *Огјовори*. Ви знате колико цијеним Ваш рад и Вашу едицију, јединствену код нас, а особену и у свјетским размјерама. Ви сте, доиста, богат човјек: разговарали сте и дружили сте се с толико занимљивих и драгоцјених људи.

Има већ десетак година како ме позивате да урадимо ову књигу, а ја никако да се латим овог посла. Више је разлога за моје оклијевање, па и избјегавање овакве књиге.

Не волим да се бавим собом; да пишем о себи. Има у томе нечег непријатног. Зашто бисмо себи придавали превише важности? И овако много пишем и објављујем, па ако некога интересује, нека чита моје књиге и радове. Тако ће ме најбоље упознати.

Бојим се да су самохвалисавост и нарцисоидност у људској природи, и ја се трудим да их пригушујем код себе, колико могу. Строгост према себи је драгоцјена човјекова особина, а веома ријетка. Тек строгост према себи даје нам право на строгост према другима. А у природи мога посла је строгост према другима. Гордљивост је велики, смртни гријех. Гордљивом човјеку само Господ може помоћи, а често ни сам Господ. Чини ми се да је то мисао патријарха Павла, а осјећам је

као своју. У њену застрашујућу истинитост увјерио сам се више пута.

Примијетили сте да избјегавам интервјуе. Тешко је наоштрити мисао и рећи нешто ново и паметно или, барем, духовито. Андрић је упозоравао да су ријечи *анкеџа*, *инџервју* и *инквизиција* врло блиске и сродног су поријекла. А то није безазлено.

Налазим се у животном добу када ваља заокружити оно чиме сам се бавио. Да будем патетичан и важан – формирати своје животно дјело и провјерити да ли га уопште имам. А када то радите, потребни су вам вријеме, енергија, концентрација, здравље. То је најбољи, па и једини прави вид бављења собом. Бојим се да немам много времена. А привилегија је у доброј радној способности дочекати моје године. Мене је Бог погледао и ја сам му захвалан: цио живот се бавим оним што волим, а тај живот није баш кратак. Нешто се и написало. Сад би требало заокружити, укоричити у књиге, стегнути и уобручити преко хиљаду објављених библиографских јединица. Ако ја то не урадим, други неће нити може. Зато оваква књига, каква би требало да буде ова наша, може бити озбиљна сметња. Покушаћу да је радим тако да буде дио, или вид, заокружења онога што се неодмјерено зове „животно дјело“; да ми помогне у остварењу моје визије двадесетого вијека, којим се бавим и који настојим да својим радовима премрежим. Отуда мој страх од ове и овакве књиге. Али и нека мала нада. „Надо моја, ниси ваљда пена“, давно је пјевао Бранко Радичевић, а тај стих је волио и цитирао један Милош Црњански. Страх и нада – да се присјетимо наслова Надежде Манделштам – обично иду заједно.

Моја срећа, или несрећа, у томе је што имам много идеја и реалних планова, па и амбиција, да новим књигама премрежим столеће и заокружим свој „научни

рад“, али осјећам како је за тако огроман посао оста-
ло мало времена. А радимо и живимо у опасном добу.

Ето неколико разлога због којих сам избјегавао рад
на овој књизи и због чега сам тај посао сада прихва-
тио. Није неважно што је ово прилика да се коначно
захвалим неким људима којима сам остао дужник.
Па и Вама, поштовани господине Јевтићу, на стрпље-
њу и подстицајним питањима; на прилици да кроз
разговор, и разговором, нешто направимо. За боље
разумијевање нас самих и овог одсјечка времена који
нам је досуђен и који покушавамо да испунимо; да се
у њему остваримо.

Овакве књиге се објављују с неким поводом. Неког
нарочитог повода досад није било. Седамдесет пет го-
дина је, што би рекао Миодраг Павловић, „лепа зре-
лост“. Хвала Вам што ме овом књигом подсећате на
одмакле године и незавршене послове. А рођендане
не славим. Нема се ту шта славити. Чисто бројање.
Дешавало се да сам сасвим заборавио и накнадно се
сјетио да ми је јуче био рођендан. Славе се Божић,
Ивањдан и Мала Госпојина. Мало ли је?

Дај, Боже, да ми овај посао завршимо како ваља.
Књига је завршена тек када се појави. Дотле – ужи-
вајмо радећи. И држећи се Вукове девизе: Радите и
пјевајте једнако и тако ћете се најбоље осветити свим
својим непријатељима и све их одреда понизити.

Нажалост, морам паралелно да радим на више разбо-
ја, а то је прилично напорно. Али и Вук је тако радио.
Нама остаје да га, на свој начин, слиједимо, и да пје-
вамо једнако, радећи.

Милош Јевтић

Предлажемо да разговор започнемо Вашим подсе-
ћањем на завичајне догађаје, који обухватају време

детињства и године школовања, основног и средњошколског, дакле, како се то обично говори, до зрелости, признатог одрастања, односно до испита зрелости.

Како памтите то Ваше стартно доба?

Јован Делић

Мораћу да говорим о стварима и догађајима које не памтим, а одредили су ме. Знам за њих из прича других, нарочито моје мајке, која ми је саопштавала и најтеже и најделикатније ствари. Хвала јој на томе; то ме је очврснуло. Она је страшно вјеровала у мене и свашта ми је повјеравала. Мада сам много волио оца – више него мајку – одредили су ме мајка и дјед. Они су ме формирали. Отац ми је пренио дио своје невјероватне добротe и љубави за другога и фанатичан однос према раду. По тим особинама он је врх врхова; недостижан и ненадмашив; недостижан етички узор. То сам му признао на гробу, праштајући се од њега.

Говорићу, можда и превише, о мојој породици у којој сам растао, о људима који су на мене више утицали него све школе и факултети. То су били људи: изграђене, традиционалне српске усмене културе, врло даровити, јаке и необичне, упечатљиве личности. Никада нијесам срео снажнију личност од мога Ђеда, нити осјетљивију, бистрију и образованију жену сељанку од моје мајке, ни таквога радишу као што је био мој отац, с чијом се добротом мало ко могао мјерити. А то је штета да остане незаписано. С тим људима је нестала цијела једна култура; у њиховим личностима ломиле су се епохе, сретале се митологија и религија, смјењивали окупације, ратови, друштвено-историјске епохе. Бићу посљедњи свједок цијелог једног система вриједности. Зато ћу пуно писати о породици; о моме селу. Поштено колико могу; колико могу да одолим

слабости људској. Обећавам пуно правих, живих прича о људима и догађајима.

Мада сам рођен 4. октобра 1949. године, некако сам поратно дијете. По Другом свјетском рату, отац је већ био „зрео момак“, са 35 година – рођен је 1910. Мајка је била млађа пуних тринаест година – рођена је 1923. Обоје су били доста високи. Отац је био прави љепотан, мада несвјестан своје физичке љепоте. Витак, прав, благо осмијехнут, увијек осунчан, вјечно бронзане боје лица, крупних црних бркова, који су му давали озбиљност и одважност – никад строгост – и битно су обиљежавали његову личност. Звали су га Брко, откад га памтим. Његово име, Милисав, невјероватно је пристајало уз њега – персонификација милости. Ни мој четири године млађи брат Десимир (1953) ни ја нијесмо физичком љепотом ни примаћи оцу, мада смо били нешто виши од њега и није нас кудила дружина. На добитку је онај ко је познавао његов физички изглед, а поготово душу. Имао је риједак и продоран глас, неки метални тенор. Могао је надалеко дозвати. Ријетко је пјевао – стално смо били у некој жалости – али када би запјевао „танко гласовито“ пјесму „Садих јелу на планину“, ја бих у тој његовој пјесми готово нестајао, лебдећи у звуку његовог чаробног гласа, зачињеног благим назалима, наслијеђеним од његовог дједа Луке. Играо је најљепше у колу, раширивши руке, с лакоћом скачући увис за двије главе изнад кола. Ријетко сам имао прилику да га гледам како игра, али сам увијек имао исти доживљај – да ће мој отац узлетјети изнад кола и одлетјети само Бог зна куда.

Жене су га, природно, салијетале, готово напаствовале, ожењеног, оца двојице синова, а он за то није марио – „правио се невјешт“. Никад о тим искушењима није говорио да сам ја чуо, мада је, изгледа, неком

блиском и повјерљивом рекао ову реченицу: „Она ’оће, па ’оће, а ја нећу, па нећу.“ Та реченица је понављана на моје уши безброј пута, посебно у вријеме мога стасавања, а ја сам на свога оца бивао све поноснији. Једном ми је, док смо косили, само загонетно рекао – био сам већ студент: „Најбоља је своја жена и своја коса. Ако добро изабереш. Двије ником нијесу потребне.“

Био је више него братски близак са својим по крви нешто даљим рођаком Миликом, кога сам и ја обожавао, и њих двојица, а нарочито Милика, који је био јачи, били су главни заштитници дјевојака од напасника сваке врсте. И не само дјевојака.

Моја мајка је имала ријетко име – Влајка. Када сам то рекао Ивану В. Лалићу 1996, неких мјесец дана пред његову смрт, у незаборавном, дугом, посљедњем и једином правом нашем разговору, био је дирнут чињеницом да је моја мајка имењакиња његовог оца. Говорили смо о његовој пјесми „Бивши дечак“, негдје око Видовдана, а на тај дан сам 1988. сахранио мајку. Све је то усијало наш разговор, који је потрајао око четири сата. Шта може име...

Мајка је 7. и 8. јуна 1943. године остала без оба родитеља; убили су их припадници „Принц Еуген“ дивизије: Милутина – Мута Пејовића, мога дједа по мајци, на колективном стратишту у Долима, гдје су, за непуну два сата, стријељане 522 особе, од чега 112 дјеце, ако се добро сјећам бројке. За десет дана убијено је у мојој Пиви око 1200 људи. Моја баба Васа, рођена Јововић, убијена је сјутрадан, за кућом, у Пољима Пејовића: дошла жена из збјега да обиђе кућу и види шта јој је са човјеком. Убише је, метком из пиштоља, у потиљак. Сахрањена је неких стотинак метара од куће, па је касније пренесена у гробље у Миљковцу. Милутин Пејовић је остао с осталим стријељанима на колективном стратишту.

Осми разред основне школе учио сам у Миљковцу, мајчином родном мјесту. Пролазећи кроз Дола, кад бисмо заједно ишли кући, мајка ми је говорила: „Ако Бог дадне те кад узмогнеш, не заборави, сине, на ове несретнике затрпане на овом говеђем букалишту.“ То „говеђе букалиште“ данас је свето мјесто: ту је подигнута капела – једна од бројних копија Његошеве ловћенске капеле, па „Конак“, заправо кућа за монахиње, а испред ње је започета и једна црквица. То је сад метох Пивског манастира. Пивски новомученици су канонизовани и душа моје мајке се сада радује. Ја с миром и поносом долазим и у ту капелу, и на мајчин гроб, озрачен светородношћу Пиве и мојих предака. То је Преображење које се догађало пред мојим очима и у којем сам учествовао. Можда је мој ситни прилог доласцима, молитвама и бесједама значајнији од свега што сам написао. За моју мајку и њену душу – зацјело. Вјечно сам захвалан владици Јоаникију што сам, као унук жртава – Милутина и Васе Пејовић – учествовао у Преображењу Дола од говеђег букалишта у светилиште; што сам својим очима видио и својим срцем доживио чудо Преображења; што су мајчини родитељи данас међу светима. Доиста смо и покојна мајка, и њени родитељи, па и ја, такозвани живи, имали среће. Од канонизације Пивских новомученика мој живот је неупоредиво пунији, остваренији, смисленији. Спремнији сам за смрт, мада ми се тамо не жури; имао бих још доста тога да урадим овдје, за оба свијета – овај и онај. За сваки случај, важно је бити што спремнији.

Моји родитељи једва да су се познавали прије него што су се узели. Срели су се код очевог кума, будућег пашенога, Павла Радовића, и његове жене, моје будуће тетке Јелке. Обоје сам их много волио. Отац је био у тридесет шестој, мајка у двадесет трећој години.

Нијемци су нам 1943. спалили сваку зграду што смо имали; ни телечар, ни кокошињац није остао. Само згариште и пепео. Дјед, отац и стриц Љубомир подигли су до 1949. године девет зграда: прво штале и колибе, па тек онда кућу. А у зиму зле и неродне поратне године, ваљда 1945, дјед и отац су одјавили све своје огромно живо у Ћурево, у прашуму Перућицу, и без штале и куће, са стоком под ведрим небом, склањајући главе пред невременом под катаве од грања и прућа, презимили зиму и дочекали прољеће. Све су сачували; ни папак им није фалио; све живо и здраво кући дојавили.

То је тешко и замислити, а камоли доживјети. Около вуци и медвједи, свакојака дивљач, костури и пушке бораца са Сутјеске, Нијемаца и партизана, шљемови. Једино пушака и муниције није недостајало. И дјед, и отац, и тетка Јована су о томе ријетко причали: „Видиш колика ми је стопа: двије моје стопе стану у једну међедову, толиких их је било. Сам Бог и Свети Јован су нас спасли. Сто пута сам видио како је међед савио и усукao јак буков или церов живац к’о шавицу.“

Кад то имаш у породичном искуству као увертиру у очеву свадбу и своје рођење, ништа ти не смије бити тешко ни немогуће. Кад ти је тешко, кад ти се учини живот неподношљив, само прекорно кажеш себи: „Сјети се, фукаро, Ћедовог и очевог Ћурева. А теби нешто тешко и неиздрживо. Стиди се, рђо!“

И пошто себе попљујеш, препородиш се.

Отац се ожени и доведе жену у туђу кућу. Мајка је стекла свекра Танасија, мога будућег ђеда и кључну личност мога живота, свекрву Јоку, моју ситну, вриједну, чисту баку, надалеко познату планинку и домаћицу, од Дубљевића, дјевера Љуба и заову Савету. Сви су живјели у кући кума Богдана Недића.

У тој кући се 1. октобра 1946. родио мој старији брат Лука, који је добио име по своме прадеду, митској личности у нашој кући. Мајка је снивала да ће родити сина, да ће бити крупан и да ће га тешко одржати у животу. Брат се родио у туђој кући, без љекара и бабице, био тежак преко пет килограма, и врло брзо умро. Доктора није било ни на дан хода.

Како ли је тада било мојој мајци?!

Мајка је буквално венула у патњи. Послије три године родио сам се ја, с танком надом да ћу остати жив: разглобљен, сам костур, некадар да узмем сису, полумртав. Брзо су зовнули кума Неђељка Радовића, човјека кога сам дубоко поштовао, да ме „тури у мали крст“ – да обави принудно крштење без свештеника – како би ме, ако пионем, могли сахранити у гробљу, крај цркве. Кум је молио оца да промијени кума, јер би он тешко поднио да сахрани двоје кумчади из најдраже кумовске куће. Отац је више држао до Светог Јована и богодавног кумства него до некога костурчића од кога би се могао развити синчина: „Девет да их имам, и свих девет да ће помријети, ти ћеш сваког крстити.“

Тако се у моје име одрекоше Сотоне и припремише ме за уредну сахрану код брата Луке.

Име сам добио по свецу заштитнику – Светом Јовану Крститељу и Претечи – не би ли се и он умијешао у немогуће, у спасавање мог живота. Рођен сам пред Јовањдан Пјешивачки, како се у народу зове Зачеће Светог Јована Крститеља (6. октобар). Имам заиста сијасет имендана, и свакоме се веома радујем.

Отац, који ме је већ припремао за сахрану, узео струку с бешике, сави је и оде Пивском манастиру да се моли Богу и Пресветој Богородици за мој живот. Служио је поп Ђурко Благојевић, чија се молитва примала, молитвао двије уре, па саопштио оцу да ће Бог дати

добро и да би од тог полумртвог дјетета могао израсти читав човјек, те да ме још чува Пречиста мајка Богородица. Ни мање ни више.

Моји су родитељи умрли не у увјерењу већ у најдубљој вјери да је моја права Родитељка и Мајка Пресвета Богородица, а ја немам намјеру да своје мртве родитеље, и једног свештеника, угоним у лаж.

Када сам први пут угледао у Пивском манастиру Богородицу Ширшују Небес, срео сам не само фреску, већ најмоћније и најчудотворније биће. Ниједна друга фреска неће је помјерити из моје свијести док та свијест не утрне. Пивска Ширшаја Небес прати ме ма гдје да сам и видим је отворених и затворених очију. Онај разглобљени костурчић је нанизвао већ грдне године и све је захвалнији оној која је утјешила његове родитеље, а њега увела међу људе. Онај који је првих дана свога живота припреман за гробље, мора гледати и на гробље, и на живот, и на светиње другачије од осталих људи.

Уморан, али осокољен, отац се враћао кући. Тридесетак километара је тог дана ставио под ноге само да се помоли за спас и здравље свога сина. Свратиће, ипак, на Миочу, код кума и пашенога Павла Радовића, врсног ловца, и узеће од њега већ олињалу вучју зијев да ме и кроз њу протури. Зна он да се то баш не слаже с молитвом, али није с горега да дијете прође кроз одрта вучја уста и зубе, па ко жив отуда изађе, ни вјештице му више не могу наудити.

Кад је отац дошао кући, веле да сам већ био живнуо и дохватио се сисе. Још само да жив прођем кроз вучје чељусти, и на коњу сам!

На мени је истога дана извршен митски, магијски обред протурања кроз вучју зијев. Па како да не волим вука кад сам му прошао жив између зуба? И како да се

не обрадујем вуку кад чујем да је стари српски Бог? А и овако, комшије смо и до сада у готово присном односу.

Још нешто у прилог вуку као заштитнику. Да ли од страха или од бујне дјечје маште, тек мени се, особито ноћу, свашта привиђало; био сам страховито дијете све до седме—осме године.

Моји терапеути су били мајка и, нарочито, дјед. Какви су то психијатри били!

Мајци није било право што смо и мој млађи брат и ја рођени у „мртви уторник“. Била је сигурна да нећемо бити јунаци и да од пушчаног метка нећемо пострада-ти. И било јој је због тога жао. Па још страшљивац — бојим се привиђења.

„Призови вука у помоћ“, вели моја мајка. „Он ће се обрети на пет—шест корака од тебе и вјерно ће те пратити и разгонити привиђења и утваре. Само се ти прекрсти и реци наглас: ’Ђе си, вуче, ноћни друже!’ И немој се вука препа’нути. Он је твој ноћни друг и заштитник.“

Прекрсти се и призови вука! Чудна је, али дубока вје-ра наших старих. Од тада сам врло често призивао ву-ка, ноћног друга. Њега никад не дозволах нити видјех као пратиоца, али су се утваре прориједиле. Никад нијесу сасвим ишчезле, али се ја ослободих страха од њих. Па и данас, за сваки случај, кад идем око мртво поноћа кроз пивски карамлук, призовем вука и сје-тим се мајке. И прекрстим се, као и она.

Колико је само косовски мит пустио коријене у душу моје мајке! Она ми је објаснила да је уторник мртав дан, јер се у уторник збио косовски полум. Зато се по-слови започињу у понеђељник. Мени се, као за инат, често „намјешта“ уторник. Мајку сам, како већ рекох, сахранио на Видовдан. У његовом знаку нас је поди-зала и васпитавала. Па ти не вјеруј!

Старији, упокојени брат Лука, у кући се није помињао, па нијесам ни слутео да сам га имао, а поготово нијесам ништа знао о мајчином болу. А сазнао сам из литературе, из пјесме, и то из мајчиних уста.

Мој млађи брат је био у колијевци. Мајка га је љуљала, а таман што је потурила преслицу и вретено. Тај посао није баш био њен: и баба Јока, и тетка Савета су биле врхунске преље. Мајка је била плетилца и, нарочито, ткаља. Мало је ко ткао колико она: сукно мушкарцима за одијела, покриваче, поњаве, веленце, па торбе и вреће. И сâм сам носио сукнено одијело у петом и шестом разреду основне школе, а дјед, отац и стриц годинама. Али те вечери је баш прела, а не преде се по засјенку сунца. Из шпорета је сијао жар, а у пећи је пућкала пита за вечеру. Лампа још није уждивена, а ја сам молио мајку да нам пјева неку пјесму. Понесена, ваљда, двојицом синова које подиже, мајка нам је пјевушећи казивала пјесму „Предраг и Ненад“, а знала их је сијасет напамет, мушких, женских и тужбалица. Умјела је јавно, на гробљу, да закука кад то треба, а пјевала је искључиво нама, својим синовима. Малом брату је било важно да му нека мелодија бруји, а ја сам слушао концентрисано и напетом, уживљавајући се у пјесму до усијања. У Предрагу сам видио себе, у Ненаду малога брата, па кад су се браћа поубијала, бризнуо сам у плач и почео озбиљно и неутјешно да ридам и да тучем мајку што ми није родила бар још једнога брата. Вјероватно моја мајка никад ни од кога није добила толико буботака као то вече од свога петогодишњег сина. Мој бол се већ граничио с лудилом. Онда је и мајка „прокувала“ и у сузама ми испричала причу о брату Луки. Од тада до дана данашњег тај мој мртви брат је моја опсесија. О њему сам објавио своју једину причу „Бијели глас“, у *Лейойису Мајице српске*. Александар Тишма ју је запамтио и једини ме тјерао да пишем такву прозу.

Мајка је последије трећег порођаја једва остала жива, па јој је доктор – неки легендарни Нијемац – забрањено да више рађа, и то саопштио оцу. Отац, пресрећан што му се жена извукла из смртне опасности и што није остао са двоје сирочади, више је волио своју жену од нерођене дјеце. Дједу је било мало унучади и мени браће, али је оцу мајчин живот био најважнији. Много је волио моју мајку и штитио је колико је и како могао.

Још нешто о љубави мојих родитеља, неизмјерној, стварној, без вербалне патетике и сентименталности, без лажи. Та је љубав расла на међусобном жртвовању; безусловној помоћи. Кад би отац гонио жито у млин – наш, домаћи јечам – мајка га је чекала цијеле ноћи, дријемајући уза шпорет, држећи живу лагану ватру, а у пећници – вечеру. Кад год би отац бануо, да све буде спремно.

Тај ред није почивао ни на страху, ни на наређењима, већ на чистој љубави. Мајка се ни најмање није плашила оца. Отац би се из млина враћао пред зору, око три – пола четири ујутру, с два коња натоварена брашном. Млинови су били или код Манастира или Грујичића млин. Ми смо тада живјели на нашем катуну, у Селковцу, далеко од Манастира око 24 километра, а од Грујичића три–четири километра мање. Отац је све то савладавао пјешке, са два натоварена коња, од куће јечмом, из млина јечменим брашном. До мога шестог разреда јели смо искључиво јечмени хљеб – Јокин хљеб, Влајкин хљеб. Пекле су га на плочи, на огњишту, под сачем. Мајсторија и ђаконија.

Очев долазак би најављивао топот два коња и очево благо обраћање њима. Мајка би скакала, истрчавала у ноћ – пред зору је најхладније, и најгушћи је мрак – и помагала оцу да унесе у кућу двеста кила брашна: врећа ми, врећа ти. Брзо би скинули самаре с коња,

припели их, а онда се догађало мало, топло кућно чудо. Мајка би налила оцу најбољу ракију и одмах поставила већ добро угријану воду за кафу. Док би отац попио ракију, кафа је већ била готова; уз њу и друга ракија, а на синији се већ пушила пита или чорба с месом. Отац је благо отхукивао од умора, жалио се на грчеве који су му хватали листове ногу и сасвим лагано вечерао, или доручковао. И одлазио на кратак починак, од сат–два спавања. Нови дан – нова новака. Нема спавања! Належаћеш се, мио брате, кад се преселиш код цркве.

Друга сцена су наши повраци с кошевине, из Божура, далеко највиши сат хода. Отац, брат и ја смо одлазили прије зоре, а враћали се у ноћ. Мајка је тада обично музла краве. Имали смо најмање двије, најчешће три. Отац и брат су јахали, а ја пред њима климао пјешке. Пред колибом би ми отац додавао косе, да их одложим на дрвљаник. Брат би прихватао два коња, појио их, скидао им самаре, истрљао зној покровцима и припињао их. Кад воли да јаше, нека о њима и брине. Ја сам све то презирао и поштено плаћао пјешачењем.

Отац би, отхукујући од болова у укоченим ногама, прихватао кабо за мужу и одлазио да помуже краву – да тако преморен помогне мајци. Ја највише знам колико је она то цијенила. А она је знала да је то чиста љубав.

Никад, апсолутно никад, не памтим да је отац на мајку подигао тон. Незамисливо је да би мајка то могла оцу учинити. А није га се плашила, ни најмање.

Кад је отац умро у Сељковцу – нашем катуну – сељаци нијесу дозволили да се Милисав Делић вози у сандуку, на трактору, до гробља – око девет километара. Носили смо сандук на носилима. Људи су се сложено и добровољно смјењивали. Било је у томе нешто величанствено. Никад им се не могу одужити.

Кад не бих носио, био бих уз мајку. Она је тада имала 62 године. Отац је умро са 75. Одвео га је Свети Пантелејмон, небески љекар, у ноћи између деветог и десетог августа. Отац је боловао од пушачког рака плућа. Предлагали су ми љекари да потпишем операцију. Тјешили су ме да је мала вјероватноћа да ће се пробудити и преживјети. Одбио сам да га убијем. Љекари су се плашили метастазе на костима и дугог, мученичког умирања. Мајка ми је говорила да ће Милисав умријети лако и брзо, без мука – она му је то уснила.

И умро је у ходу, такорећи на ногама, враћајући се с напоља ка свом кревету, у десет до два ујутру – тада му је стао од дједа Танасија наслијеђени џепни сат. Спавао сам код оваца, стотинак метара од куће, утрчао и прихватио га на кревету, док је издисао, мени у крилу. То доживљавам као Божији дар; тако треба. Свети Пантелејмон се показао као најмоћнији љекар: спасао је мога оца од понижења и мука. Па ти не вјеруј! А тог јутра, 10. августа 1985, требало је да путујем за Нови Сад. Поштедио ме је малтретирања.

Идући уз очев сандук, мајка ми је шапатам говорила:

– Сине, да знаш, нећу ја дуго. Годину–двије, три највише. Једва чекам да одем под његов камен.

– А одакле знаш?

– Казао ми онај који зна.

Мајка је, очито, нешто уснила. А могао јој је то казати само онај коме је сваке године о Великом петку одлазила.

– Знаш да си га питала хоћеш ли дуго боловати; хоћеш ли се намучити?

– Добро знаш. Бојим се да хоћу. Није ми одговорио. А за тебе је рекао да се не штедиш; да мораш да се чуваш.

Од 1. октобра сљедеће, 1986. године, био сам у Гетингену. А мајка је у прољеће 1988. године доживјела тежак мождани удар. Гетингенски слависти су тога прољећа, гле чуда (!), имали екскурзију по Црној Гори и Дубровнику. И ја с њима. Успијевао сам да сваки дан по сјетим мајку у Брезовику и да будем на услузи мојим студентима у Подгорици, на Цетињу, у Будви, у Дубровнику. Да сам живио у Новом Саду или Београду, не бих тако могао обилазити болесну мајку. Осам дана, свакодневно.

Она се опоравила, говорила мудро и без грешке; изгледала здраво. Рекла ми је нешто што о њој много говори, и то морам записати:

– Много сам грешна према вама двојици. Није било дана док ме ово није ударило да нијесам барем једном помислила на вас и помолила се Богу за вас. А кад су ме моје муке снашле, од болова ми нијесте на ум па-ли. Гдје ће ми душа?

– Луда моја мајко! Видим да ти је Бог узео мало од памети. Ви сте за своје синове учинили највише што родитељи могу. Ја се само бојим да се нас двојица о тебе не огријешимо. Далеко смо. Тјешим се да смо се сад људски видјели и изразговарали.

– Бог зна хоћемо ли више, сине. Гледајте да се не огријешите о Љуба и Савету, а за ме је ово досле било доста. Праштајте, моја дјецо. Нијесам смјела ни да кажем колико сам поносна на вас. Ви сте се нама за живота одужили ко један по један. Знала сам и знам да ћу умријети жељна вас.

Мајка је бринула о својој и нашој души: да се не огријешимо о нежеђењенога стрица и неудату тетку.

Вратио сам се у Гетинген миран и помало срећан. Сам Бог је удесио да будем пажљив према болесној мајци; да се пунога срца опростимо.

Осмога дана добио сам вијест да је мајка добила други мождани удар, да је у дубокој коми и да је пребачена у тадашњи Титоград, у болницу. Осјећао сам да је то крај и да се њен присан у длаку остварује. Спремио сам се за сахрану и одлетио за Титоград.

Посјета није била код ње дозвољена. Љубазни доктори су наредили да њен кревет изгурају у ходник, да је видим. Како болест брзо промијени и понизи човјека: то није била жена с којом сам разговарао у Никшићу.

– Докторе, да ли болесница у дубокој коми може препознати посјету?

Добри Гајо Ђикановић је погледао у њу, па у мене, и схватио зашто га то питам: низ мајчино лице су се ко-трљале двије крупне сузе.

– Ми то не можемо знати, али изгледа да може.

Дванаестог дана су у Гетингену постали нестрпљиви. Резервисао сам карту за 27. јуни, али сам је морао помјерити за 30. јуни – мајка је преминула 26, послије тринаест дана дубоке коме, а сахранили смо је 28. јуна.

Не бих је могао тако испратити ни сахранити да сам живио у Југославији. Велика је ствар у таквим ситуацијама имати брата. А ја сам се могао ослонити и на сјајне људе и широку родбину. Универзитету у Гетингену сам поклонио бесплатан љетни курс тада српско-хрватског језика. Душа моје мајке је тим мојим чином била задовољна.

Милош Јевтић

Рекли сте да је деда Танасије био „кључна личност Вашег одрастања“. Шта сте усвојили од деде што је пресудно утицало на формирање Ваше личности?

Јован Делић

Мој дјед Танасије је за мене био живи Бог који хода и, на моју срећу, живи у нашој кући. Био сам у његовој највећој милости и под његовом апсолутном заштитом. Ни данас ми није јасно како сам још као одојче био више везан за њега него за мајку. Кажу да ме мајка није могла повити ако Ђед није ту: он би стајао поред бешике, нагнут над размаженом бебом, забављао ме и заговарао уживајући у љубави свога унука, а мајка би ме везала и притезала, претварајући ме у живу кудјелицу. Никоме није било јасно како сам невиђеном брзином извлачио свезане руке из ропства и развезивао све узлове, ослобађајући се суровог и чврстог повијања. Дјед је био поносан што не трпим ропство и досадне женетине и што бесмислено млатим од среће ослобођеним рукама и ногама чим њега угледам. То је неописива љубав и везаност још од мојих бесловесних дана. Мајка, срећом, није била посесивна ни љубоморна, али ју је моје слободарство нервирало. Тако сам већ у бешици осјетио да је слобода драгоцјена и непожељна, и да се због ње могу зарадити батине. Али све је ништа према Ђедовој љубави и моме нагону да ослободим руке и ноге – то двоје се слагало. Ђед је био поносан да му се унук не да везивати, а то кило мяса и кошчица једва се изборило за живот. Дуго сам био мали и мршав – најмањи и најмршавији у свакој школи. То је нарочито бринуло оца: бојао се да ме прва слана не однесе. Опет, тјешо се својим примјером: и он је споро и касно растао и стасавао; имао је и он, како се то данас мудро каже, касни пубертет.

Кад сам се осовио на ноге, већ сам пристајао за дједом а плакао што не могу с њим за овцама. Он се смиловао на моје сузе, па сам са двије године постао мали чобанин; боље рећи – он ме носио са собом у планину, за овцама. Јахао сам му на раменима, обгрливши ногама

и рукама његову застрашујуће снажну вратину, спавајући му на рукама док је он ходао. Најслађе сам спавао на дједовим грудима, и у кући, и на планини. Волио је да спава на леђима, у планини, кад је лијеп дан. Простро би сукнени гуњ, легао и одмах заспао. Благо би хркао и тако мене повлачио у сан. Говорио сам да Ђед има два срца: једно право, његово, које је тукло као маљ, и сат, који је носио у унутрашњем цепу сукненог џемадана. Волио је сатове; и увијек је имао и носио цепни сат. Кад не могу да заспим у позним годинама, зажмурих, призовем у сјећање куцање Ђедовог сата, и сан долази као послије опијума.

Тај легендарни сат Ђед је донио са Скадра. Служио га је вјерно скоро шездесет година. Добио га је од неког Турчина, у размјену за неки шарениш од сата који је био више ђетиња играчка но прави сат. Али Турчину се допало то шаренило, и паде погодба. Непријатељи, ето, стигну да и у рату тргују. Луд је живот.

Нигдје нема таквог осјећања слободе као с Ђедом у планини. Све што видиш – свачије је, па и твоје; нема забрана, нема чаира. Намјестиш овце у какве залатке; оне прсну и рашире се на све стране. Чактар на овну равномерно куца, а ти сједиш, лежиш, гледаш и уживаш. Ако чактар нагло и неправилно залупа, то је звоно на узбуну – нешто је овна уплашило и треба забуљекати из свега гласа, и препасти незваного придошлицу.

Ђед је имао глас какав никад ни код кога нијесам чуо. Кад он забуљече – као да у планини два топа пуцају: „Аха-ха-ха-аха, а пус’ ост’о!“ Планина одлијеже цио минут и врх врху његов глас додаје и добацује. Тешко вуку ако је гдје близу...

– Шта ти значи, Ђедо, то пус’ ост’о?

– Па да су му празни зуби и вилице; да му је све празно и пусто.

– А је ли ти некад вук заклао овцу?

– Није ни наклао. Никад. И неће, акобогда. Али није му вјеровати. Ваља се понекад јавнути и забуљекати, да зна ко је ’вамо.

Причало се да зна нешто од вукова и змија. Звали су га кад би неком нешто змија ујела, да лијечи и спасава. Одазивао се, и лијечио.

Једном је нашу Крсточелу ујела змија. Крупна овца; огромних рогова – људски растегљај. Глава натекла, не препознајеш је. Лежи, опружила све четири. Скапава. „Не дамо је“, вели мирно Ђед и тражи да му моја мајка донесе иглу самарњачу и грумен снијега. Ђед трља снијегом њену натеклу главу, дуго, равномјерно и стрпљиво. Потом иглом избоде отекло мјесто, све бод у бод. Па опет снијег, и игла. И стално хукће у главу уједене овце, и нешто шапуће. Нешто много важно. Потрајало је то јаче од пб сата. Потом Ђед устаде, опра руке и оде да попије ракију. „И горе су устајале“, вели значајно. И не осврће се на овцу. Као модерни хирург: „обрадиш“ пацијента и оставиш га с његовом муком.

Остао сам код овце и мазио је. И гле чуда: послије сат времена она устаде, тресе главом, шкрипи зубима. Хоће да пође, али се љуља, као пијана. И поче да зупка траву, да пасе.

Готово је, побиједио је мој Ђед. Звијер међу људима, вуцима и змијама.

– Колико си змија убио?

– Ниједну. Није она крива што на њу нешто и неко нагази. Уједају из страха; бране се. Немој да убијаш змије.

Е, то је једино што Ђеда нијесам послушао. Убијали смо их крвнички, такмичећи се ко ће више. Према змијама смо ми, клинци, ђаци, били баш зли.

Како ме је хранио? Како је излазио на крај с мало одраслијом бебом?

Једноставно. Дјеци не треба много. Дјеца пију млијеко. И воду. Носио је у торби вазда боцу воде; допуњавао је снијегом. Снијега има испод Трескаваца у свако доба године. Пио сам свјеже овчје млијеко, некувано – такозвану јомужу. Ваљда стотинак оваца може нахранити Танасијевог унука. Музао је увијек неку младу и здраву овцу. Јео сам помало, чалабрцнуо, од његове ужине. И то је за једно веће бепче превише. Данас се чудим како је бринуо о мојој хигијени. Појма немам. Изгледа да не смрди онај кога безмјерно волиш. Дружили смо се генијално.

Ђед је ријетко пјевао; рјеђе и од оца. А кад би запјевао, почињао је пјесмом о Вучјем долу: „Мухтар пашу султан кара / У Стамболу на дивану...“ Све се тресло од његовог гласа. Немогуће га је било пратити. У борбама за Никшић му је погинуо стриц Ђорђије. Учествовао је и његов отац, Лука, Ђорђијев брат, с више среће. Лука је заробио и оробио неког бега: бег се беговски откупио. Лука је купио своме синовцу, Николи Ђорђијевом, сиротану, душанке књаза Данила, од књаза Николе и кнегиње Даринке. Уписао је Николу у официрску школу, и он је командовао мом Ђеду на Скадру и Мојковцу.

Ђед би ми, док сам му лежао на грудима, пјевушио понеку стару пјесму. Волио је и добро знао „Женидбу краља Вукашина“, али и пјесму о атентату на принца Фердинанда. Заволио сам и ја те пјесме. Кад му је умро брат Спасоје – најмлађи брат, прави љепотан – непрестано је нарицао – кукао и тужио за њим – тихо и болно. Само сам ја знао колико је имао меку и осјетљиву душу. Другима ту страну своје личности није показивао.

Ђед је био лудо храбар и снажан као земља. Није се бојао цара ни ћесара. Брз као звијер; необично грађен. Неголем растом, несразмјерно широк, огромних снажних леђа и рамена, и чудесних груди, једнаких по дубини и по ширини. Четвртаст човјек. А ноге танке, као у птице. Кога је потјерао, није му могао утећи. Није много ником бјежао. Мирољубив, лијепе нарави, насмијан. Нема бољег човјека на свијету, ако га не дираш. Дирнеш ли га, боље да си пољубио поскока.

Једном се био гадно разболио, па га три брата нашла тако полумртвог, и повели четвртога – најамника Станка Јаредића, спучена, снажна и брза човјека. Некако се Ђед одбранио, а Станку рекао да иде из Борковића и да му се никад на очи не појави: „Платићеш ми, нако крепам.“

Станко га није озбиљно узимао и нешто му још лануо.

Кад је прездравио и мало се поначинио, кренуо је да вреба Станка. Како га је угледао, тако га је и потјерао. Станко је разгулио да бјежи, рачунајући на своје брзе ноге, дугу стазу и Ђедов умор. Танасије није човјек који одустаје: стигао је Станка негдје на трећем километру, ухватио га и стегао тако да је несрећник залелекао. Бацио га под ноге и почео да га лема.

Тек кад га је Станко закумио Богом и Светим Јованом, Ђед се смиловао. Станко је сјутрадан напустио село и више се никад није вратио.

Био Ђед на некој војсци. Ожењен, имао дјецу. Најстарији у јединици. А ту се нашао неки Џале, брдо од момка. Сила, слота. Вишега човјека није мој Ђед гледао. Капетан му неки рођак, па се душло осилио. Имао је настрану потребу да показује снагу, да јаше и понижава људе, да их изазива на рвање и јахање, да их баца. Некако је Ђеда заобилазио – видио га је како

с лакоћом тегли топове. Али до директног судара је морало доћи.

– Стари брчко, ноћас је ред да и тебе појашем. Доста сам те штедио.

Ђед га је убјеђивао, па и молио, да размине, али је то Цала само распаљивало. Да се жали капетану, зна да нема фајде, а ни он није неко ко се тужака.

– Скупи, Цале, војску, па да се огледамо. Нека људи виде твоју срамоту да нападаш старијега од себе.

„Похватасмо се у кости“, прича Ђед, „али ја не могу ону силу да стегнем и обухватим. А он мене носи као рукавицу. Маше са мном, проба да ме баци, али ја се сваки пут дочекам на ноге. Чуди се он што ја више не падам, па се мало и запувао. Кад сам се и трећи пут на ноге дочекао, оманем ја њиме. Није се надао, па се она сила прострије и разби по поду. Не може да вјерује; ар му; хоће да поновимо. Ја не бих, али немам куд. Дочекујем се на ноге једном, други, трећи пут, али кад покуша четврти, тада ја поновим ранији захват и Цале опет запрашина. Војска – ни зука. Боје се сви Цала и капетана. Хоће још. Може, али ноћас јахања нема ако ме обали. Пристаде. Видим да је несигуран и начет. Овога пута не чекам дуго – баћим га чим сам се први пут ногу докопао. Паде човјек; ненавикао да пада, па не умије ни да падне, но бупи свом тежином и изразбија се. Војска створила пљесак. Нема више Цаловог зулума.“

Ђед је био брз и нагао у одлукама, понекад непромишљен. Пошао у дрва, кад чује да се крава негдје дере као да је вуци кољу, а онда угледа на километар–два да је чопор вукова напао краву с телетом. Потечи он тамо с дрвезином у руци, па кад је бауно међу њих, запустекај: „А пус’ ост’о.“ Растјерао је девет вукова као

да су мачке. Није баш мудро улијетати с дрветом међу девет вукова, али кад улетиш, нема назад. Вуци су телету просули дроб и пола га појели, а краву ранили за виме. Али све то не вриједи толиког ризика. Није шала: девет вукова, у прољеће, на закланом телету. Хм.

На најнемирнијем коњу Ђед је био сигурнији него на својим ногама. Војска је морала да форсира маниту Тару, надошлу с брда у брдо. Пала је команда: коњи у плов, људи у љесу. Ђеду се није ишло у љесу, међу непливаче, да форсира ледену Тару. Више је вјеровало коњу. Полегао је по њему, пустио му узду и ухватио му се за гриву. Био је сигуран да ће коњ препливати и њега пренијети; само га не треба сметати. „Који је оно, утопиће се? Ко не слуша команду?“, дерњао се командир. Танасије је на коњу препливао суве одјеће и обуће, али је добио седам дана затвора у Мојковцу. Провео је два; војска је имала преча посла него да се пати по затворима.

„То су биле најтеже двије ноћи у мом животу“, говорио ми је Ђед кад сам већ био момчић. „У цијелом затвору смо били само нас троје: двије жене и ја. Заједно. Можеш мислити какво нам је поштење кад смо у затвору. А жене – ништа љепше у свом животу нијесам видио: што је бијело – бијело, што је румено – румено. Исцртане, намирисане, дуги црвени нокти, истурене сисе на јуриш. Младе, згодне као уписане. Војник међу двијема женама? Ја довољно стар и довољно млад. Код куће – жена и троје дјеце. Ове двије ми не дају мира. Радују се што сам ожењен – такав зна све што треба знати. Радују се и што сам пивски скорупан. А оне наредне, лаке за договор. Веле: не мораш обје ноћас, но једну по једну – једну ноћас, другу сјутра вече. Ми смо добре другарице; све разумијемо. Ти ме јади нијесу снаодили. Видиш – куроломке, брате; отворене ћапикуре. Не бих ја вас раздвајао, но бих обје и ноћас

и сјутра вече. Не раздваја се то коме је Бог дао здравља, мислим, а не изговарам. Страх ме је од болести; бојим се – потроваћу фамилију. И тако сам се жестоких мука намучио два дана и двије ноћи – да свијест од мене одскочи. Да бî трећа, не бих издржао.“

Ето о чему су разговарали дјед и унук! То баш није тако често.

Ђед је ратовао с државом. Са својом. Хоће да га по рату стрпају у задругу, да му све отму и посвоје. Е, неће лако моћи док је Танасија!

Милош Јевтић

Други светски рат, познато је, донео је велика страдања. Нису мимоишла ниједну, па ни Вашу породицу. Донео је и велике поделе, које су се неретко дешавале и у једној породици.

Како су се у тим тешким временима снашли Ваши Делићи?

Јован Делић

Отац је, рекох већ, био мек и милостив човјек, врло слаб и болно осјетљив на своје ратне другове, једнако на четнике као и на партизане – био је на објема странама. У партизане га је послао његов рођени стриц, Ђедов брат Милан, учитељ и школски надзорник, веома храбар човјек. Милан је пред устанак са сеоским момцима скупљао оружје. Чим су основани народно-ослободилачки одбори, постао је предсједник. Најжешћи комунисти му ништа нијесу вјеровали – убили су га у априлу 1942. године поред ријеке Комарнице, заједно са официром Илијом Кецојевићем и предратним

народним послаником Данилом Радојичићем. Побратими по смрти и угледу; најугледнији Пивљани.

Милан је говорио да се против непријатеља треба борити и са црним ђаволом, а кад истјерамо окупатора, избори ће показати како ствари стоје – ко шта макне на изборима. Вјеровао је у демократију и народну вољу. Кад су га убили, два синовца су му била у партизанима: мој отац и Милорад, син трећег, најмлађег дједа Спасоја. То лудацима ништа није значило. Тада смо као кућа и породица означени као кулаци и класни непријатељи. И то нас је пратило...

Тај Милан је послао оца у партизанае, и он је ступио у одред на Крцу, крај Пиве, на Илиндан, 2. августа 1941. године. По рату су неки честити људи говорили да је неправда што Милисав Делић нема статус првоборца и што му се приписује дезертерство и четништво. Ко не би побјегао из партизана кад ти убију таквога стрица какав је био гласовити Милан Делић? А и као четник Милисав је спасао групу илегалаца, партизана. Све се то знало. Морам, ипак, испричати двије очеве ратне епизоде: једну партизанску и другу четничку. Сам отац је своју ратну биографију сажео у једну реченицу: „Био сам, макар пет дана, командир вода Јанку Тадићу!“ А тај Јанко Тадић је по рату командовао дивизијом.

Отац је био у Босни, у партизанима. Командовао му је Миљан Гаговић, а очева стрина – Миланова жена Анђа – била је од Гаговића. Отац с Миљаном није био присан, али су се врло цијенили, барем породично. Отац је чврсто вјеровао да га Миљан никад не би „продао“.

Била је љута зима 1942. године, језиви мразеви. Партизани су били у муслиманском селу. Наредбе су биле строже од зиме: никога не дирати, ништа не узимати.

Нарочито се чувати „женских искушења“; може бити „навлакуше“.

Ујутру је била нека узбуна: нешто се „страшно“ десило. Дошла у команду нека була и тврди да ју је силовао неки брчко, партизан.

Миљан ју је лијепо примио; рекао да ће спровести поступак и лично убити рђу и преступника.

„Сестро“, каже Миљан були, гледа је у очи и лаже, „ја имам у јединици само једнога брка, за кога бих смио обје руке у ватру... Не вјерујем да је он, а ти види. Буде ли он, убићу га.“

Лагао је, и свака му част. Спасавао је своје људе. Имао је своје тумачење партизанског морала. Чврсто је ријешио да ниједан партизан не погине због сумњиве, можда намјештене замке. У јединици није био само један брчко, већ њих тројица, сва три из наших Борковића: отац и двојица Недића.

„Остани ти ту. А ја одох да изведем и постројим јединицу. Ти ћеш извршити смотру, као какав генерал. Само, ако слажеш – убићу тебе“, припријети мудро Гаговић.

Миљан је лично наредио двојци Недића да обрију бркове, муњевито, како знају и умију, и заповиједио да се јединица построји на љутом мразу за петнаестак минута. Мој отац ни о чему благог појма није имао: смотра ко смотра, рутинска ствар.

Команде, рапорти, као сваког јутра. Онда ће Миљан:

„Другови, овој нашој другарици и сестри неко је ударио на част и образ. Ви код куће имате мајке, сестре, невјесте, ђевојке. Знате како је то. Ја знам вас какви сте. Ви знате шта је партизански морал. Ја сам сигуран у вашу партизанску част. А сад ти, другарице,

прегледај ове људе и реци који је од њих могао тако нешто учинити.“

Жена је ишла од једног до другог борца. Бркат није нико, осим мога оца. Највише стоји пред њим, па се врати опет.

„Бога ти, како ти је име“, пита она лукаво и умиљато, да чује очев глас.

„А што те се тиче моје име? Да нећеш да молиш Мухамеда за моје здравље?“, врисну отац, слутећи да му се ради о глави.

„Мир, Делићу! Ово је смотра! Ово је партизанска истрага!“

„Није то он. Није то његов глас“, пресуди була.

„Знам да није. Ја за њега гарантујем. Само не знам шта му је јутрос те је овако пакостан. То је, сестро, једини брко у мојој јединици. Није ово позориште; ја не могу да им правим бркове.“

На љутом мразу и бркови отпадају. Важно је да су све главе на броју.

О очевом четничком чојству и јунаштву записао је кратко свједочење Момир Јакић, крупан, истинољубив човјек, врло љубазан и пријатан домаћин. Партизан и комуниста. О мом оцу је говорио с највећим поштовањем. Посјетио сам га у његовој великој кући у Никшићу, крај Бистрице.

– Добродошао, момче! Зна се за тебе да си одличан ђак. Ако си на оца, бићеш бољи човјек него ђак.

– Надам се да нијесам на оца, него на Ђеда. Отац Ђеду није ни до кољена.

– Онда ти је то ђедово кољено више но ђед. Чуо сам и за Танасија. Незгодан човјек. С њим није било лако.

Твој отац нас је спасао. А могао нас је поклати, као пилад.

Негдје у вријеме Битке на Сутјесци, разбијени четници су организовали неку јединицу и кренули у потрагу за илегалцима, партизанима, који су се крили по клекама у нашој планини. Мобилисали су и мога оца, који је боловао од посљедица смрзавања ногу. Партизани су хтјели да га евакуишу за Италију, али Ђед није дао: ако мора да умре, нека умре код куће; ко ће га мртва избављати из Италије.

Отац је припртио торбу, заметнуо пушку и кренуо у лов на своје доскорашње другове партизане. Понио је, за сваки случај, доста хљеба и мрса; никад не знаш колико ћеш остати у било којој војсци и „акцији“.

С ножем на пушци, четници су се распоредили у размаку на око 200 метара да бишту терен. Све стопу по стопу. Оцу су припале у задатак неке ситне клеке. Партизани су имали много среће: сви су били ту негдје у очевом рејону. Наишао је прво на Јанка Радовића, за кога се говорило да је био у стрелачком воду који је убио Милана Делића, очевог стрица. И био је. Отац се осврнуо с десна на лијево; видио да је велика даљина међу четницима и да може шапатом да прича:

– Зини, псето, да ти саспем куршум у гркљанце, да ти чапру не кварим.

А то „псето“ је био његов добар и поуздан друг, чак и могући зет: гледуцкао се с Његосавом, очевом сестром од стрица. И пуцао је сигурно на Милана.

– Удри, Милисаве, мио брате, просто ти било. Само ме не дај другоме. А крив ти нијесам. Нијесам га ја убио. Није лако пуцати у Милана.

– Не убијају, рђо, Делићи беспомоћна говна. Сви ви не можете платити Миланову главу. Јесте ли сви ту око мене?

– Јесмо. Све нас можеш побити.

– Забиј ту њушку у земљу и смрди. Не мрдајте до ноћи. Оставићу ову торбу у Брковој пећини, па заварајте глад, крепаћи. А неко ће те гори од мене умлатити као вашку.

Потом отац подиже пушку и довикну десно и лијево, лажући крупно, као никад у животу:

– Око мене никога нема! Све сам претражио.

Милош Јевтић

Завршетак Другог светског рата донео је уз слободу и нови друштвени поредак.

С обзиром на то да је кућа Делића била патриотска, партизанска, али и патријархална, српска, да ли су се Делићи лако прилагодили новој ситуацији?

Јован Делић

На таквога мога оца су рачунали партизани, партијски радници, борци за сељачку радну задругу: Стево Патић, миран, разложен, mudar млад човјек, и Спасоје Шарац, човјек од каријере, енергичан, брз, бескомпромисан, увијек на линији, касније министар Црне Горе за привреду.

Они су пробали да ту ствар са задругом „сашију“ с мојим оцем иза широких Танасијевих леђа, али отац је то одбијао. Рекао им је да Танасије никад неће у задругу, ни милом ни силом, и да ће се бранити до задњега метка. А није баш срећно због задруге проливати крв.

Они су најавили Милисаву да морају доћи у недјељу, пошто Танасије одјави овце у планину, а мој отац да

се некако организује и да ту ствар сврше. Џаба их је отац убјеђивао да он мора Танасију рећи истину, а то носи ризик да ће га Танасије истјерати из куће, па нека га хране његови задругари. Мој отац је добро познавао свога оца, а партијски другови су мислили да претјерује.

Весели Милисав се пекао два–три дана на мукама, а онда у суботу вече исприча Танасију шта их сјутра чека.

„А шта ти твоји другови мисле – да у Селковцу живи један питоми зечић Танасије Делић, кога грозница хвата чим угледа звијезду петокраку и чим чује свемоћну ријеч – задруга. Е, благо мени, ноћас ћеш још спавати у кући као човјек, а ујутру ћу те затворити у избу, с говедима, да се навикаваш на свијетлу задругарску будућност. Овце и краве да се ујутру помузу, али да говеда остану свезана, а овце у тору. Нека осјете какву им срећу доносе задругари. Само јагњад могу бити пуштена. Ја ћу да чекам те твоје другове, људине и соколове; да видим те горске вукове како кољу зечића Танасија. Стаћу преда њих, буди сигуран, па све да воде чету милиције.“

Зна мој отац да ће све тако бити.

Недјеља је била ведро и врела. Пошто је све обављено како је наредио, Танасије је нарезао сувога меса и наредио баби Јоки да постави синију. На синији: суво месо, сир, скоруп, наливене чаше најбоље ракије и отворена боца. Отац је пресељен у избу, међу говеда, и споља запријечен да не може изаћи док га Ђед не пусти. Уз рог прислоњена пушка „крачица“ – једна од неколико што су их Ђед и отац донијели из Ђурева. Барем је по рату било пушака.

Ђед је више искривио врат гледајући еда ли бораца за задругу. Једанаест је сати; а још је све у затвору: и

овце, и говеда, и мој будући отац. Кад у зло доба, негдје око пола дванаест, бануше двојица жељно чекана – Стево и Спасоје. Стево поздравља Ђеда, замеће шалу и чуди се што му је стока у тору и у везу. Зна се какав је домаћин и чобанин Танасије.

– И стока жељно чека да вас двојицу поздрави, а камоли ја – одговара Ђед, градећи се невјешт. – Него којим добром ви људи у свету неђељу?

– Ми налегли овуда да поздравимо нашега друга Милисаву. А гдје је он? – пита Стево.

Ђед уводи госте у кућу, па се враћа на питање:

– У изби, међу говедима, гдје је и вама мјесто, ако сте га се баш толико ужељели. Зовните га; можда ће с вама коју проговорити.

Стево, у невјерици, заиста зовну оца, и он му се одоздо, из избе, јави. Сад му би јасно да од посла ништа нема. Сва тројица стоје; Танасије их не нуди да сједну.

– Ако сте збиља дошли да видите од жеље мога сина, изволите за синију и да попијемо по ракију, па да заложимо нешто. Гладни сте и уморни; није лако толики силни посао радити. А ако ли сте дошли да Танасија угоните у задругу, знајте да жива нећете, а док мене убијете, могла би одлећети још нечија глава.

– Каква глава, Танасије, о чему причаш? А шта ће ти ова пушка уз рог? Окле ти ово зло?

– Пушка је, Богу фала, засад мирна. Није била злоочи устанка, кад су Милан, Милика и Милисав скупљали оружје, а сад се прозлила. Донио сам је из Ћурева. Имам пуну кућу пушака и метака; злу не требало. Могу вуци, а могу и лопови. Но да се вратимо на почетак: ако сте ко људи дошли на виђење, добро сте дошли, и сједите; а ако сте ко разбојници и отимачи,

врата су отворена. Ви се видите. Ако ћете за синију, ти, Стево, отпријечи избу и изведи Милисава па се сити нагледајте и ражелите. Од тих ваших задруга нема ништа. Не може се од тридесет гологузана и нерадника направити јака задруга, још на силу. А ви правите шта хоћете, само без Танасија. Сретно вам било.

Тај догађај, који се збио више од три године прије мога рођења, одредио је и мој живот, и моје понашање. Тај „Ћедов модел“ сам једном искористио, кад су ме ломили око *Голубњаче* Јована Радуловића и представе Дејана Мијача, у Новом Саду, негдје током 1983/84. Али о том потом.

И још нешто сам тада примијенио – „бечкање“: способност да гледаш човјека нетремице у очи – право у зенице – док он не трепне и не окрене главу; док га „не побиједиш очима“. И то ме је Ћед научио. Био је врхунски терапеут, нарочито у борби против страха. А никад није чуо за ријеч психотерапија. Не вјерујем да би то чудо могао изговорити. Мој друг Рајко Ного признао ми је да сам „јак на очима“.

– Кад те неко пита: који си и чији си, онако људски, а ти му реци поштено: Јован Милисава Танасијева Делић. Нека чује и моје име, за сваки случај; неће ти шкодити, а може помоћи. А кад те то неко исто пита мало безобразно и поспрдно, а ти мало пораста, пропни се, па му скреши: Они који те се не боји! И гледај га право у очи; немој да трепнеш да ти кукала мајка није, све док он не сагне главу и прикупи поглед. Не бој се, ништа ти не смије.

Као мали, био сам веома страшив. Бојао сам се свега: мрака, привиђења, вјештица, змија, вукова, грмљавине, муња, опасних бикова... Чинило ми се да свијет постоји да би ме плашио. Ћед је одмах потегао најјачи аргумент – Бога, као да му је друг и лични пријатељ;

као да барем двапут дневно пију кафу заједно. Рано сам научио три молитве: „Оче наш“, „Богородице дјево“ и „Вјерују“; он ме научио: Бог је вазда с тобом, ако вјерујеш, ако га призиваш. Једино њега треба да се бојиш; никога и ничега другог. Ако се било кога или било чега другог бојиш, онда ти фали вјере у Бога.

Кад сине муња, кад грми, прекрсти се и реци: „Свет Господ Бог“. И биће добро.

Све живо се плаши човјека, а ти си човјек, и то прави. А људи знају бити погани и препадати дјецу. Свима реци да ти имаш Ђеда; помени и моје име. Брзо ће се о'ладити.

Ето, Бог и Ђед све рјешавају. Лако је тако расти. Поштено речено, и данас су ми најближи и најживљи помоћници. Велика је привилегија бити под таквом заштитом цио живот. И дан-данас Бог пошаље мени Ђеда, с онога свијета, у сан. Хвала му.

Милош Јевтић

Памтите ли посебно неке дедине приче, оне које би требало записати и сачувати од заборава?

Јован Делић

Био је неко коме се и Ђед дивио:

Скадар, 1912. Рат. Ђед је артиљерац – опслужује топове! А топовска послуга је на мети нишанџија. Пљукте меци као грађ. Засули Турци и Арнаути; имају одакле. Гине се, много се гине. Хоће људи да бјеже. Да оставе топове. Изгинусмо и зацрнисмо.

Ђедова батерија је пала под команду србијанског капетана Синђелића. Прави Србин. Прави Синђелић.

Име чини човјека. Капетан објашњава да си већ мртав чим одлучиш да бјежиш. А кад окренеш плећа, савршена си мета. Његови Србијанци се укопали у земљу и ни увом да мрдну. Немаш шта видјети, али стоје на страшном мјесту. И пуцају, брате, не престају. Само сипљу. Наши топови се све рјеђе гласкају. Брука и невоља.

Већ је послвије десет сати наш борбени морал клонуо. Таман хоћемо да бјежимо, а капетан устаје – стоји као свијећа. И грми:

– Шта је, црногорски говнари! Не убија свака.

И стоји по цио минут. Па ти бјежи ако си човјек. Више је од десет до подне престајао, као што је лежао у заклону. Сви смо мислили да га метак неће; да зна неку гатку против муниције. Нема тога створа на земљи кога сам та два сата мрзио колико њега. И не само ја: сви ми око топова. Погрди нас и поломи. Изгинусмо нагрђено. Прозвао сам га – Шашов. Само је шашав човјек могао толико изазивати смрт и држати морал заљуљане војске.

Било је прошло подне, ближио се један сат, кад је устао посљедњи пут.

– Сад издржите, момци. А, браћо Црногорци! А јунаци! Код њих је метеж...

И паде Шашов.

Он је, мученик, све вријеме пратио ток битке. Битка се ломила. Он је своје опослио. И погинуо за узалудну побједу.

– Мој велики, предобри Шашов! Јунак над јунацима! Запамти, дијете, то име: Шашов Синђелић, капетан Српске војске, чудо од јунака. И запиши, ако ти се кад просрећи. Велику ћеш ствар учинити за моју душу.

– Згледасмо се нас неколико око топова. Сви заводни-
ли очима. То је значило – изгинућемо, а топове не да-
мо. Не да нам мртав капетан да побјегнемо с мегдана.
Нема тога створа на земљи, до тебе јединога, кога сам
од тога трена више волио, и жалио, од мога Шашова.
Чудна ти је живуљка човјек.

Ове реченице су свијећа за Шашова Синђелића, ка-
петана Српске војске на Скадру, чудо од јунака. Њима
сам испунио завјет мога Ђеда.

Сад ми је лакше. Надам се – и њима двојици.

Човјек памти и главом својих предака; носи и враћа
њихове дугове.

Милош Јевтић

Рекли сте већ колико су Пивљани верни људи и ко-
лико су везани за свој манастир.

Јесте ли имали свештеника у селу?

Јован Делић

Свештеника у селу нијесмо имали. Немамо га ни данас.
У Пивском манастиру, далеком петнаестак километара
од села, а преко двадесет од Селковца и катуна, слу-
жила су двојица свештеника: поп Ђурко Благојевић и
поп Лука Пејовић. О првом се говорило да му се мо-
литве примају и да свашта види у књигама; о другом
– да воли пиће, да је женскарош, али је сигурно да је
био духовит, отресит и силан човјек, храбар кад треба,
и ја сам обојицу поштовао. Мој Ђед је говорио: ако је
поп грешан, мантија и молитве су свете. Попа Ђурка
сам само једном видио, и то у нашој кући – рано је

умро – а поп Лука је крстио мене и брата, и први пут ме, као деветогодишњака, причестио. Поп Лука је рано остао удовац, са двоје мале дјеце – мојих будућих наставника – и о њему има низ дивних анегдота:

Сједи поп у кафани, на Брезнима, и чека да зађе сунце и прође постан дан, па да се омрси. За столом тројица студената; хоће момци да исмијавају попа.

– Бога ти, попе, колико си, знаш ли, своје дјеце крстио?

– Не знам, ђецо моја, душе ми. Сва су ђеца Божија, па онда и свештеникова. Знам само да сте од вас тројице двојица моји, па ви то међу се и с мајкама утврдите.

Пиву су посјећивали људи од власти и утицаја, па се у манастиру нашао и тадашњи предсједник Црне Горе Блажо Јовановић. Претјерао је с непристојностима и запиткивањима, с примједбама да поп зове људе у цркву, да не води рачуна о манастиру, приходима и расходима:

– Људи долазе сами и кад их не зовем. Ти си ми свједок и примјер: тебе нијесам звао, но си сам дошао, па се надам да ће за тобом народ навалити. А како би било да све ово што ти питаш мене, ја тебе приупитам за Црну Гору. Не браним ја, Блажо, никоме ни да напусти манастир, ако му се не свиђа.

Причају Пивљани да је Пиву посјетио и адмирал Мате Јерковић са супругом, па као човјек од реда упутио се и у цркву. Било је љето, па му супруга била нешто комотније одјевена, а зли језици кажу да је била у купаћем костиму. Адмирал је опоменуо жену да се тако не улази у цркву, али ју је поп охрабрио ријечима:

– Од Бога долазимо наги на овај свијет, па што голија, то попу милија.

Ово су већ довољни разлози да његујем лијепе успомене и сјећања на попа Луку. Био је лош појац; говорио је нејасно и ја ништа нијесам разумио на својој првој литургији и причешћу. Водили су ме дјед и мајка. Био је и мој крштени кум, и рођак Ново. Баш је Ново измолио да нам поп отвори ризницу и да видим чудо и драгоцјености. Мене су највише фасцинирале фишеклије Баја Пивљанина, великог заштитника Пивског манастира и Пиве, и житијна икона Светога Јована Крститеља и Претече, са записом: Сију икону писа кнез Вук Делић сину Митру за здравље и себи пред душом. А у цркви: чудесна фреска Богородице Шире Од Небеса, врата од слоноваче, Богородичино коло, велики крст, који, као стуб, држи иконостас – златни крст достојан цркве и часнога имена – поклон мојих сељака Борковића и мога братства, који, као и земља на којој је манастир првобитно подигнут, и житијна икона Светога Јована, учини ову светињу присном и мојом, нераздвојном од мене на оба свијета. Ту сам свој на своме и прије него што сам ногом ступио; ту је од Пресвете Богородице измољен мој живот. Ту је источник мога живота и мога породичног памћења; моје вјере и моје словесности; мој најдражи камен и моја колијевка.

Милош Јевтић

Како памтите баку? Да ли је и она, на неки начин, допринела у формирању Ваше личности?

Јован Делић

Бабу Јоку сам звао искључиво „Бака“. Њен хљеб је био најљепши – баш најљепши „на око“, жуте коре, као дукат, никад прегорио, љети одоздо мало лужав,

јер је печен на огњишту, на каменој плочи, под сачем – најукуснији, с мирисом јечма, најбјељи јечмени хљеб, мајсторија. Њен скоруп је био „бијел к’о књига“ и најукуснији. Њено кисјело млијeko – непоновљиво. Моја мајка је од ње кришом научила све те тајне. Једини сам ја смио да се мувам око наћава док је она мијесила хљеб; једини сам ја смио да гребуцкам по ситки којом је она сијала брашно; то својој дјечи није допуштала док их је подизала, нити мом млађем брату. Она ме је научила да чувам тајне; да ником не говорим куда би ме послала и шта сам све за њу обављао. Давала је свега из куће сиромасима, што је љутило мога стрица, а ја ништа од тога „нијесам видио“, „нијесам чуо“, „појма немам“. Био сам њен велики савезник и чувар тајни. И није била љубоморна што отворено неупоредиво више волим Ђеда. Нека има неко да и њега воли, и да га се не боји.

Али кад је мука, била је храбра и одлучна. Преузимала одговорност.

Имао сам неких пет година кад сам нагазио на зарђали ексер, на чивију која је вирила из старе љесе. Пробола ми је стопало, кроз смрдљиви опанак и још смрдљивију сукнену чарапу. Лијевом ногом сам стао на љесу да бих повријеђену десну подигао, ишчупао ногу од ексера, или чивију из ноге. Ђутао сам, уплашен од батина, и отишао три–четири километра да увече дочекам говеда. Мало сам храмуцкао. Али ујутру – никуд, ни макац. Морао сам да признам баби и мајци шта је било. Доктора нема. Нога се загнојила, посебно табан. Мајка је викала на мене, мора да је плуснуо и неки шамар. Била је избезумљена од страха. Причала је неке страшне и мрачне ствари о тровању крви.

Бака је била прибрана и мирна; ријешила да буде „главна“.

– Излијечиће тебе бака, само мораш да издржиш. Бидни јунак к’о ти ђед.

Никог од мушких код куће; сви за послом.

Бака ми прво добро опра ногу, обриса рану ракијом, одозго и одоздо, па онда наступи печена, ужарена хирургија. Гурнула је танку, тешко савитљиву жицу у жар и држала ју је до пуног усијања. Потом ју је, добро јој омотавши крпом дио који је држала у руци, муњевито и прецизно гурнула у мјесто убодено ексером и прошла мазијом кроз стопало. Нијесам ни мрднуо, ни гласа, ни сузе пустио, вјероватно од страха. Бака је испекла рану, па насула ракију, додала соли са обје стране и – ако се добро сјећам – прелила гасом, па све замотала чистом бијелом крпом. Рана је обрађена. Морао сам да легнем. Бака ме превијала око подне, увече и ујутру. Трећи дан сам био здрав и добио чисте, нове чарапе, али других опанака није било. Болова се не сјећам. Памтим само неке страшне ријечи; баксузе, аирсузе, чифтелијо, угурсузе. Тако Срби не зборе. Нијесу смјели ни моји укућани кад је Ђед био ту. Мора да је страх потиснуо сјећање на бол. Бол не памтим.

Други пут је бака била „главна“ кад се појавила дифтерија. Дјеца су умирала. Гледао сам како двоје–троје људи иду на гробље с малим бијелим сандуком у наручју. Као кад носе бебу.

Бака ме је буквално тровала, говорећи како је сваки лијек отров. Боље мало више отрован него мало више мртав. Прво би огулила чесмо бијелога лука, исјецкала га ситно, ситно, ставила у ракијску чашу и прелила ракијом. Додала би мало и љутог папра, и то сам ја ујутру, „на сред срца“, морао да попијем. Није то ништа, правило сам се важан и тражио још. То је била добра доза. Бака је већ била добро боцом самљела нишадор у праху и ставила прах у цијев од трске, која је служила

за намотавање потке при ткању, а сада – као лекарски инструмент моје баке у рату с дифтеријом. Ја бих зинуо као глупо пиле, бака би дунула у цијев наслоњену на моје доње зубе и – терапија је готова. Прах нишадора би се залијепио за влажна непца, ресицу, ждријело, а ја пола сата нијесам смио да једем ни да пијем. Отров ради своје. Остао сам жив тога злог прољећа. Четворо–петоро дјеце није. Спасли су ме Бог, бака, бијели лук, лоза, папар и(ли) нишадор. Отров спасава живот. Постаје лијек у бакиној руци.

Бака ми није причала приче. За њу су биле само озбиљне ствари. А приче су беспослице и тантаре.

Милош Јевтић

Има, верујемо, и других људи које памтите из доба одрастања.

Јесте ли били везани за некога од њих?

Јован Делић

Мој стриц Љубо(мир) бијаше необичан човјек: лукав, интеллигентан, нежења, девац. Волио ме је, мада није имао дара да покаже љубав, и вјеровало је да бих свашта за њега урадио. Бих много тога, али „свашта“ баш не бих. Баш сам га грдно разочарао кад нешто нијесам хтио лажно да посвједочим у његову корист, у неком сеоском надгорњавању. Рекао ми је да сам право „безајтрено псето“, што се мени допало:

– Стрикано, ништа ми љепше нијеси могао рећи: бићу непоткупљиви „безајтрени“ критичар. Бићу добар ако останем твоје „безајтрено псето“.

Кад год се поколеbam и „размекшам“, сјетим се да сам „безајтрено псето“, и буде добро.

Био је брз и издржљив; прави маратонац. Неколико пута смо, кроз снијег и мећаву, с пуним торбама на леђима, пјешачили од Борковића до Никшића, старим путем, кроз Живу, неких 80–90 километара. Уз рат је двапут за дан носио пошту из Јаворка у Шавник. Волио је новац и пун новчаник. Новац му је спасао живот: метак није прошао кроз новчаник пун папирних новчаница. Непријатељ га је прецизно гађао, у срце. Није рачунао са новчаном заштитом. Мислим да и данас негдје у кући имамо тај стриканов новчаник.

Имао сам и тетку, неудавану и бездјетну; несрећну жену, а у младости љепотицу, која је цио живот провела у болестима и боловима. Знам да је моја дјетиња богојављенска жеља била да ми тетка не болује; није се испунила. Добро је цртала и помагала ми у том послу, за који баш нијесам имао дара.

Био сам веома везан за „Бабушку“ – бабу Петрушу – удовицу најмлађега Ђедовог брата Спасоја. Љети сам, дјететом, добровољно преузимао бригу о њеној крави. Знала је свако чудо; одлично читала и још боље играла карте. Уз њу сам и ја понешто научио. Кад је умрла, био сам већ увелико асистент у Новом Саду; враћао сам се с неке вечере с братом, погледао у пун мјесец и рекао: „Бабушка није жива.“ Сјутрадан је стигла вијест о њеној смрти.

А смрт моје баке професор Сретен Марић је просто опјевао. Претјерао је с кићењем и стиховима народне пјесме, а било је овако:

Изнемогла и тешко покретна, бака је замолила моју мајку и тетку да је изведу напоље: да „прими жељу од свијета“. Гледала је пуних очију, насмијана и ведра, с дивљењем:

„Мој свијете, диван ли си!
Мој животе, брзо ли ми прође!“

И издахнула. Лицем на Сабор светога архангела Гаврила.

Моје комшије с источне стране били су Раде и Вукашин, браћа, Делићи, људи ситна раста и потпуно супротни. Вукашин је био мудрац. Имао је десетак књига и сјајно, тихо приповиједао. У дубокој старости знао је Бећковићеву поему *Рече ми један чоек* наизуст, негдје 1971. године. Раде је робовао у Неђмеђеру, као и Ђедов брат Спасоје. Утекли су пјешке из логора и, ноћу путујући, стигли четрдесети дан у село. Као птице.

Са западне стране комшија ми је био столар Гојко Таловић, сиромашак, господствен човјек, мајстор-столар и приповједач. Путовао је у Србију, Бог зна како, и спомињао неке чудне градове: Ужице, Чачак, Прокупље. Обилазио је рођаке и добијао старе бројеве „Борбе“ и „Политике“; право благо за мене. Бранили су ми да идем код њега: он је болестан, изгледа туберан, а то је прелазно и опасно, посебно за дјецу. Гојко је стрпљиво одговарао на моје хиљаду „зашто“ и „како“. Имао је и кћерку Сару, неких петнаестак година старију од мене, и ја сам испјевао прву љубавну пјесму, дистих, у десетерцу, епском, наравно:

*Прошао сам Ужице и Чачак,
Волим Сару ко сланину мачак.*

Привлачила су ме та загонетна имена градова – замишљао сам их као Нови Јерусалим – таман колико и Сарин загрљај.

Одмах до Гојкове куће је школа – највиша зграда у селу.

У земљи неки „мутвак“, како су сељаци звали ову просторију, или „затвор“, како су је звали грешни ђаци, који су у њу по казни затварани на сат–два, због незнања или недисциплине. Цио мој разред ту је једно

поподне „лежао“ и „робијао“ јер нијесмо знали да израчунамо површину школског дворишта; као да смо, жалосни, геометри. Та је невесела просторија временом добила веселију намјену: омладина ју је, прилозима и акцијама, претворила у омладински дом, па су ту деценију—двије одржаване игранке суботом вече или свецем.

Средишњи дио заузимао је велики ходник са двије канте воде и двије алуминијумске кофе за пиће, и заиста велика учионица, са фуруном у средини. Велики прозори су нудили доста свјетлости, мада су окренути у сјеверозапад, и учионица се брзо провјетравала. У моје вријеме ту се одвијала настава за сва четири разреда истовремено. Како, то не бих могао ни умио да опишем. Увијек је било преко тридесеторо ђака и сваки је био барем четири сата запослен.

У поткровљу, или на „горњем боју“, био је доста велики стан за учитеља. А према сјеверу, на школу се наслањала помоћна просторија, такозвана „кужина“, доста неуредна и некако сувишна. Тако ће и завршити — нестаће.

Милош Јевтић

Памтите ли полазак у школу?

Да ли су Вас припремали за овај важан тренутак?

Јован Делић

Кад сам кренуо у школу — не сјећам се. По моме рачуну, око четврте године живота. Добауљао сам некако до школе, мали, трбав и кривоног, као ружно паче. Првога учитеља не памтим: мора да је био предобар

човјек. Увео ме у школу, прихватио и одредио ми задњу клупу, гдје сам, кад ми се придријема, могао лећи и мало одспавати. Кад бих био будан – „активно сам учествовао у настави“.

Моји укућани су вољели тога човјека – старога учитеља Вукоту Радуловића, Катуњанина, Србина до балчака. Стари, бездјетни нежења, доспио је, изгледа, на Борковиће по некој политичкој казни; све су прилике – као четнички симпатизер. Привио се уз нашу кућу, уз мога Ђеда, из два разлога: Ђедевог брата Милана, учитеља и школског надзорника, убили су партизани 1942. године, иако је тада био предсједник Народно-ослободилачког одбора. Милан је ту школу „утврдио“ и о њој нарочито бринуо, а предлог да се она оснује дао је сердар и војвода Јанко Вукотић, пошто је био одушевљен сељацима, који су му, зими, прокидали пут и дочекали га како доликује. О Вукоти Радуловићу су се испредали хвалоспјеву у нашој кући. Проклињао сам своју пилећу памет како таквог човјека да не запамтим.

Већ наредне године дошао је за учитеља Пивљанин, млади Томаш Ђурковић, чија су ујчевина били Недићи с Борковића. Њега мало памтим, иако сам познанство с њим касније обнављао. Био је драг и озбиљан човјек. Ја бих почетком маја напуштао школу и одлазио с Ђедом у катун и у планину. Учитељ Томаш ме толико волио да ме је безуспјешно тражио по катуну и планини, како би ме показао школском надзорнику као неко мало чудо – неуписаног ђака који све и свашта зна.

По навици сам кренуо у школу и наредне године. Тада је за учитеља дошао очев брат од стрица, Миланов син, Чедомир Делић. Оштар, љут, незгодан. Он је за крсну славу, о Светом Јовану, саопштио да сам званично уписан и да сам најбољи ђак. Ни Ђеду ни мени није

било баш право – нећу моћи у мају с Ђедом у планину. Тада је кренуло моје званично школовање. Прво полугође сам завршио а да нијесам ни знао да сам уписан.

Тако сам добро утемељио почетак школовања.

У другом разреду учитељ ми је био Новица Маловић, тада, ваљда, млад студент, а у трећем и четвртм Раденко Недић, мој тетак.

Зими ми је школа била далеко неких триста метара, али од средине априла па до новембра од седам до девет километара, зависи да ли идемо „низа Стране“, „низ Косе“ или „наоколо“. Носили смо ужину: скорупа и сира у чанку, мало хљеба завијеног у чисту крпу, а каткад комад сланине или сувога меса. По правилу – бочицу воде. И ујутру и поподне ловили смо змије. Баш смо их својски таманили. То је била једина ствар о којој нијесам причао Ђеду – он их је штитио. Никад нијесмо јели свако из свога чанка, већ као људи – сви заједно. Никад нијесмо били бољи људи, а доцкан је да то постанемо.

Милош Јевтић

Припремајући се за разговор, нашли смо један неочекиван податак – основну школу сте похађали у више пивских села...

Зашто?

Јован Делић

Завршетак четвртога разреда за многе је био крај школовања. Моја мајка ми је рекла да ћу ићи у „продужну“ школу или ње неће бити. Зато ме је тјерала да

„пређем“ све књиге и лекције. Читала ми је спрам луча, кад смо били у катуну, да ја не губим вида.

Ћед се плашио мога школовања: ем морам у туђу кућу, ем школа умори младост. Никад слободе. А слобода је све.

– Имали смо ми доста школованих глава, па сваки завали ледину. На имању си свој на своме. Нема слободнијега чоека од вриједна сељака.

То љето је пролетјело. Горанско је ваздушне линије ни километар од Борковића, а путем, иза Ока пивскога, петнаестак–двадесет километара; из катуна двадесет пет до тридесет. Тако близу, а тако далеко. Знао сам да идем у кућу Рада Бакрача и да су тамо још два ђака: Вукоман Радовић, из мога села, и Слободан Благојевић, из Дубе. Раде има своје четворо: двије кћерке и два сина. Сви у једној соби – седморо дјеце, шесторо ђака, баба Петруша, Раде и Јела. Дакле – десеторо укућана.

Те године је родио кромпир за причу – сваки по кило. Мајка га је извадила, опрала, осушила и пажљиво спаковала. И сад га видим како се суши. Гонили смо сир, скоруп, суво месо, брашно. Плаћали за гас како бисмо и ноћу могли учити.

Ћед прати мене и оца на пут „у бијели свијет“ – Горанско, свега тридесетак километара далеко. Али схвата он да је то мој одлазак од куће, од села и имања, у неизвјесност. Хоће да буде тврд, али му баш не иде. Каже ми да се не окрећем према „мајчини“: мајке су слабе на сузи, а ти од данас мораш бити јачи него јуче – оде ти!

– Добро пази главу. Није глава ни лопта, ни тиква, ни капа да се њоме ћунаш. Али немој је крити ни под гузицу; онда више није глава.

То се не заборавља.

Отишао сам од куће са девет година, десет мјесеци и двадесет пет дана. Од тада „живим самостално“ и сам доносим одлуке. На вријеме... Није то баш нека срећа.

Раде је био честит човјек. Његова мајка, баба Петруша, одмах је према мени показала милост и трајну заштиту. Са дјецом сам се брзо спријатељио. Мали Момир је волио да ми сједи у крилу. Тај ће дечко постати прва жртва на мостарском ратишту. Добро сам га оплакао, у Новом Саду.

Нас тројица – Вукоман, Слободан и ја – спавали смо заједно, у истом кревету, све док Раде, за два–три мјесеца, није направио другу собу. Раде је бринуо о нама као ђацима; често ишао у школу; пратио оцјене; распитивао се код наставника. Ваљало се навићи на нову кућу, школу, наставнике. Први пут чујем појам *разредни сџарјешина*. Био ми је Веселин Лучић и предавао физичко и музичко. Школа је била доста строга. Наставници су се много трудили.

Брзо сам морао да се браним. Зове ме директор, Радован Бошњак, и пропитује ме као полицајац; те ко су ми родитељи, те ко ми је учитељ и, на крају, што сам фалсификовао свједочанство. Схватам да морам да се испрсим, да не смијем да заплачем и да кажем тврдо и хладно да то није истина: свједочанство ми је дао учитељ. Рекао је да га је једва набавио. Ја тај папир нијесам ни погледао нити ме занима. Знам ли ја шта је документ? То мора да је чисто. Моје свједочанство је стругано жилетом и уписано моје име преко туђега. Ја то нијесам радио нити знам шта је жилет. Моји се брију бријаћом бритвом. Друго свједочанство немам нити га могу набавити; једва сам и ово једно добио. А из школе нећу. Никоме моме не пада на памет да иде у Никшић због свједочанства. Нема ко да ми дође у

школу да овај проблем ријеши, нити ту проблема има. А ако неко буде морао долазити, то ће бити само мој ђед Танасије. Он је превалио седамдесет пет година и неће доћи без оружја. Буде ли он долазио, може се десити мањак наставника. Тако мали, а већ безобразно пријетиш. Никад никоме нијесам пријетио, али знам човјека и знам да би због мене мирне душе смакао онолико људи колико он процијени. Ја му не смијем рећи за овај наш сусрет, а ако се Вама не свиђа моје свједочанство, Ви купите ново кад будете ишли у Никшић, а ја ћу га на полугођу однијети учитељу. Платићу колико кошта тај папир, мада ја без њега могу да живим. Пази, мали, имаћу те на оку. Нема тих очију које ће ме препанути, мирно одговарам и одлазим у учионицу, а тресем се што од страха, што од љутине. Ко се не би уплашио, али зар то да призна један Делић једном Бошњаку. Неће то момак дочекати.

Ускоро сам поново морао у зборницу. Испитује нас наставник Момчило Пејовић шта је ко јутрос доручковао, да би одржао предавање о правилној исхрани. Свашта је предавао; руски, историју, познавање друштва; ко ће се сјетити. Громада од човјека, син попа Луке. Неки предалеки рођак моје мајке. Дobar човјек, још бољи Србин. Страдао у Сарајеву, на мукама, у рату. Дјеца одговарају на постављено питање; исповиједају се. Е, нећеш мене, мајчин сине, па да и самога попа Луку доведеш. Стигох на ред:

– Доручковао сам шта сам имао.

– А шта си то имао, Делићу?

– Свега.

– Па испричај нам. Ево твоји другови и другарице испричаше.

– Не могу то да Вам испричам. Мене су у мојој кући научили да се поштује кућа у којој једеш со и хљеб; о

томе се изван куће не прича. Прије ћу умријети него Вам то рећи, поготово што живим у туђој кући.

Добри Момчило завирује у дневник, провјерава име оца, па пита:

– А да ти нијеси Влајчин син?

– У дневнику тако не пише, али јесам и Влајчин. Мајка би ме се одрекла кад бих одговорио на Ваше питање; а тек дјед и отац.

Момчило је престао да пита дјецу о доручку, већ је прешао на причу о правилној исхрани. А на крају часа ме поведе у зборницу – да ме покаже као чудо природе, али и као свога сестрића. Подигао ми је цијену. Видим да се и директор Бошњак мало овеселио. Дакле, на свом сам. Изборио сам се за свој став. И неће ме више дирати гдје не треба. И нијесу. Никада. Са десет година.

Тешко сам се навикавао на туђу кућу. Радова кућа је била у Окрајцима, таман наспрам мога села: очи су саме летјеле преко воде. Измршавио сам и ублиједио, а онда је организам ријешо да се прилагоди. Нови амбијент сам доживљавао као свој. Стотинак метара од куће већ почиње кањон и шума. Онда је пало сулудо питање: ко смије ноћу да се спусти у тај мрак и да тамо остави џемпер као знак препознавања? Прихватио сам опкладу у уџбеник физике за сљедећу годину. Знао сам да не ваља тако нешто радити за опкладу, али ријеч је пала и оставио сам свој црвени џемпер на договорено мјесто. У повратку ме је чекало разочарање: моје друштво се покрило кабаницама, церадама и чудима, направило од себе страшила – да ме у мраку испрепадају. Није ми било свеједно; знао сам да су они и изружио сам их на пасја кола. Али побјеђивао сам страх. Кући сам ишао само за полугође. Вукоманова

мајка и моји родитељи су се смјењивали у посјетама; долазили су петнаестодневно.

На Горанску сам завршио пети и шести разред. Школа се преселила у општински центар, у Плужине, тако да сам седми разред тамо похађао. Становао сам код двоје драгих, старих људи – Аранђије и Јована Радовића. Ту сам неколико мјесеци први пут имао сâм собу. Стари људи више нијесу били спремни да држе подстанара, па сам се поново селио – у родно село моје мајке – Миљковац. Тамо сам живио у породици мога учитеља и стрица – Чедомира Делића. Пива је имала тада пуно ђака и осмогодишњих школа – пет са вишим разредима. Миљковац је био најмлађа школа. Али били смо добри, веома јаки. Имали смо одличне наставнике, врхунске. То што данас знам из науке о језику, научио сам од Милована Зела Лучића. Сјајно нас је утренирао у правопису; савршено је радио лектуру; врхунски водио литерарну секцију. Разредни старјешина ми је опет био Веселин Лучић. Радио је на себи; дошколовао се и предавао биологију и физичко васпитање. Наставници су били угледни људи, поштовани од ђака и од становника. Школа је креирала културни живот средине. Убједљиво смо побиједили у јавном такмичењу знања у Плужинама, иако се навијало за општинско мјесто. Били смо сувише јаки и одлично спремљени. Тада сам знао да ћу студирати књижевност.

Тако сам се од петог до осмог разреда потуцао по пивским селима и туђим кућама. Велико искуство које ме је припремило за тежа искушења. Био сам свједок драматичног нестанка села. Болно!

Надам се да је јасно зашто сам се, с непуних десет година, одвојио од куће и потуцао по пивским селима и туђим кућама. У моме селу била је само „нижа“ основна школа – четири разреда. Село је ријекама – Пивом и

Комарницом – одвојено од Жупе Пиве, од села Горанско, Плужине и Миљковац, гдје сам учио „продужну“ школу – од петог до осмог разреда. Пут и струја су „дошли“ у село тек средином седамдесетих година прошлог вијека. Морао сам, ако хоћу да се школујем, да се поздравим с кућом и укућанима. Ти мали пивски ђаци били су сирочад поред живих родитеља: морали смо много тога сами. Рано сам упознао наличје и цијену самосталности и слободе. Мијењати школе, наставнике и „газде“, односно „станове“ било је као „добар дан“. Напатио сам се, али сам рано кренуо и осамосталио се. Зато сам, ваљда, остао слаб према дјец и млађима, а нарочито према сирочади.

За пивске школе и наставнике имам највеће могуће похвале. Неки од њих су били врхунски; да се не понављам.

Милош Јевтић

Познато је, школовање сте наставили у Никшићу, у гимназији која је позната и призната у Црној Гори, али и у Србији.

Да ли је гимназија била Ваш избор или се радило, како обично бива, о породичном договору?

Каква је била Ваша генерација?

Да ли сте се, и Ви и Ваша генерација, успешно свикли на посебна правила и захтеве нове и, верујемо, за све озбиљне школе?

Који су професори били омиљени? Да ли су неки од њих умели да препознају посебне заинтересованости ђака, и Ваше тако исто?

Како сте доживели, и то нас занима, Никшић, за сву сеоску децу, слутим, велику и непознату средину?

Уосталом, какве су Вам биле замисли о будућим годинама, не само оним блиским?

Јован Делић

Не, никаквих породичних договора није било око моје гимназије, ни школовања уопште. Штавише, урадио сам све супротно од породичних жеља. Хтјели су да ме пошаљу у средњу техничку – брже се дође до „своје паре“ и „коре хљеба“. Ја сам тврдоглаво желио само гимназију, па Београд. Поштовао сам себе и свој дар, па и Божји дар. Новац ми никад није био у првом плану, нити сам се плашио злогуких пророка да ћу „крепати од глади“ поред своје књижевности. Нека крепам. Рано сам знао да морам бити много добар у свом послу да бих био, колико-толико, „сигуран“. А ко је сигуран и ко може бити сигуран у мојој Пиви, Црној Гори, Србији? Дакле, сам сам одлучивао од малих ногу и преузимао одговорност.

Никшић, чудан град. И данас гдје год дођем и кажем да сам из Никшића, људи помало зазиру, страцају. Гимназија у Никшићу је заиста била моћна. У мојој генерацији – застрашујуће моћна. У четвртом разреду смо имали чак осам одјељења, а четврто осам је било најбоље у Југославији. Тешко је било у таквој генерацији бити нетко. Ја сам волио своје четврто два: било је ту сјајних момака, добрих људи. Волио сам свога разредног старјешину Михаила Мима Пешута, дивног човјека, професора историје. Српски језик и књижевност ми је сваке године предавао други професор: Баћо Крушић, Слободан Бошковић, Јелена Ашанин, Слободан Вујачић. У таквој школи и у таквом граду очврснеш; спремиш се за суровост живота. Ипак, могао сам више научити, мада се не жалим. За мене је професор гимназије био величина. Сањао сам да једном

предајем у тој гимназији. Како растеш, и амбиције расту; постајеш критичкије расположен и према средини, и према школи, људима, професији. Никшић је имао традицију професора-писаца: некада Владимир Мијушковић, касније Слободан Бошковић. Имали смо добар гимназијски хор; водио га је Никола Греговић. У Никшићу је Тин Ујевић својевремено објавио *Ауџо на корзу*. Стојан Церовић, чије је име гимназија носила, био је важан човјек у међуратном књижевном и политичком животу. И Слободан Вујачић и његове Кутлаче, такође су писали. А на Учитељској школи, касније – Вишој педагошкој, па Филозофском факултету, стасавали су далеко значајнији професори: Милош Мито Вукићевић, и ненадмашни Ново Вуковић, професор међународног ранга, значаја и репутације; један од најдуховитијих људи које знам, а Никшићанин, заправо Жабљачанин. Заиста свјетски човјек. Гимназија је имала изврсну кошаркашку екипу, која је репрезентовала Никшић и побјеђивала „Олимпију“ са Жоргом. Изгубили смо у финалу југословенског омладинског првенства од „Слоге“, а заправо од Дуција Симоновића. А само недјељак дана прије првенства момке је сакупио наш професор и тренер, предраги човјек Војо Јовановић: Гаша (Вукајловића), Жељка (Церовића), Бала (Миодрага Балетића), Боту (Божа Копривицу)... Остали тимови су имали регуларне припреме. Још сам затекао Скала Гвозденовића, спортског генија. Могао је у спорту све; био је најбољи у свему: „десетка“ и нада фудбалског клуба „Сутјеска“, рукометаш, стонотенисер, кошаркаш и одбојкаш свјетске класе; први човјек на свијету који је извео смеч-сервис, а драг, пријатан момак, лишен гордљивости и надмености. Скале – летећи Никшићанин, чудо природе и злато од човјека. Капитен репрезентације Југославије у успону. У Никшићу се играо озбиљан шах и још озбиљнији покер. Волио сам Николицу Ми-

јушковића: играо је успјешно шах и фудбал. Његов дар је био изнад његовог статуса у спорту. „Сутјеска“ је тада била између прве и друге југословенске лиге. У моје вријеме су играли браћа Дугалић, Букелица, Стојановић (Гардашевић, Вуковић), Бато Булатовић, Матовић (Стево Ацић), Кошканац, Стругар, Лазаревић, Стојовић, Чаловић, Спајић (Злопаша). Волио сам „Сутјеску“, одмах иза „Партизана“, који је тада играо најбољи фудбал у Европи, па сам, као студент, пратио тим у квалификацијама за прву лигу, путујући у легендарне градове из мога дјетињства – Ужице и Чачак, па у Краљево и Зрењанин. Тада је то био нови, Спасојевићев тим, са убојитом навалом: Ковачевић, Бокан, Тибљаш, Зековић и Стаматовић. Никшић је имао КУД „Захумље“ и сасвим солидно позориште. Ту је стасавао велики глумац, изграђен умјетник широке културе, касније првак београдског Народног позоришта – Петар Банићевић, брат наших професора, Марте и Буда Банићевића, романиста. Ту је стекао име и врло упечатљиви Вељко Мандић, који ми је остао незабораван по једној епизодној улози у филму *Дервиш и смрт*, гдје је играо ислуженог и пониженог ратника, некадашње чудо од јунака. Заиста за незаборав. Ако неко успије да се тако упечатљиво оствари у епизодној улози – то је велики глумац, ма шта моји пријатељи говорили о његовом карактеру.

Никшић је имао неколико добрих библиотека: Градску библиотеку „Његош“, библиотеку Учитељске школе, па Филозофског факултета, гимназијску библиотеку. Том гимназијском је у моје вријеме руководила Вида Мартиновић, сјајна професорка руског језика, мало тврдог изговора. Свашта сам доброг од ње научио. Увела нас је у руску књижевност, у љепоту рускога стиха и поезије. Страни језик се добро учи на пјесмама, на класици. И данас знам напамет доста руских

стихова, највише Пушкина и Љермонтова. Љермонтов је био моја велика љубав, и велика љубав бројних српских пјесника. То што сам од Виде научио, много ми је на факултету, па и касније, помогло.

На мене су снажан утисак оставили математичари: Василије Ацић и Марко Васиљевић. Марко је био изврстан предавач, лијеп, драг и духовит човјек. Послије његових предавања ми је све било јасно. Математику сам волио; имао сам за њу „жицу“; то нам је у генима. Марко је то осјетио и хтио је да ме пошто-пото „спасе“: да ме са друштвено-језичког пребаци на природно-математички смјер, у своје одјељење, како не бих (п)остао просјак са моје књижевности. Буквално ме је куповао: те нећеш морати да радиш писмене, те бићеш више мој асистент него ђак. А што бих онда прелазио? Волим да рјешавам задатке; то је лијепа духовна игра. То се све догађа у другом разреду, на часовима, јавно. Није ми пријатно, због ђака. Марко, заправо, и није био наш наставник; дошао је на мјесец—два, као замјена, док Вајо Ацић не стигне однекуд из бање, са неког опоравка. Марко је, за растанак, смислио малу, духовиту пакост: даће ми „четири више“ као оцјену (4⁺), јер ту оцјену мој будући професор, Василије Ацић, највише мрзи: одмах прозива ђака с том оцјеном, и мучи га час или два, а то мучење се најчешће заврши јединицом. Довољно је да на једном задатку запнеш па да добијеш комплимент:

— Сједи, један, марво!

И добро је ако прођеш без шамара, чупања косе или ударања главом о клупу. Он је једини то радио и нико му се није смио супротставити ни од ђака ни од професора. Он је био Нетко и од Некога; јунак и јуначки потомак. Тада је имао преко седамдесет година. Висок, широких рамена, огромног стомака, добро

наглув, увијек с цигаретом међу зубима, са пепелом од цигарете посутим по прслуку, џемперу или кошуљу. Већ је неколико година пензионер, али га зову да помогне у недостатку професора математике, и он се, на нашу злу срећу, одазива. Говорио је тихо, заправо мрмљао, мумлао, како то чине наглуви људи, који немају појма чује ли их ко. Више медвјед него професор. Сигурно је имао преко сто двадесет кила. Зли језици кажу да је пио искључиво виски у добрим количинама; да је страствен коцкар и да је прокоцкао злата више него је тежак. То, наравно, не могу знати, али није неувјерљиво.

Василија Аџића сам заволио прије него што сам постао његов ђак; прије него што сам га срео. Он је мој Пивљанин, трећи син бригадира Јока Аџића, који је командовао Пивом, њеним питомијим, жупским дијелом. А унук је легендарног јунака, борца и жртве Херцеговачког устанка, Вула Аџића, опјеваног заједно с братом Дреком:

*Ког Шейтан шурске куле,
Ту ѿѿибе Аџић Вуле.
Ве ханџара сѿаде звука,
Ту ѿѿибе Аџић Дрека.*

Ту сам пјесму пјевао и једва сам чекао да упознам Ваја.

Његову браћу сам упознао још у Плужинама, као ђак седмог разреда. Најстаријег, Михаила, нико није звао именом, већ само „Газда“. Један је Газда у Пиви. Божја, другога Јоковог сина, нико другачије није звао него Учитељ. Једино је Василије носио своје име. Михаил се није женио. Био је особењак, као сваки од њих. Божја је имао дивну жену и троје дјеце: два сина и кћер. Један син се звао Вуле. Све четворо су спалили припадници „Принц Еуген“ дивизије у Гојковића долу, изнад Плужина, јуна 1943. године, гдје је и једна

њихова ближњика, дјевојка, љепотица, Јаглика Ацић, коју су злочинци одвојили да би се сексуално иживљавали, успјела да се отргне и да ускочи у пожар, у запаљену кућу, и тако изгори са осталим жртвама. Божо послије тога није био сасвим свој. Није му падало на памет да се жени. Пивљани су га поштовали као каквог живог свеца. Покушао је самоубиство, прилично неспретно: бомба му је однијела руку, али он остаде. Био је омиљени учитељ све до пензије. Василије је био највиђенији, најшколованији и прави примјер пивске декаденције: самотњак, са својом математиком и породичном несрећом, кретао се кроз гимназију као живи споменик. Мој драги, страшни Вајо.

Моје поштовање за Ваја порасло је након једног поправног испита. Остала је „на поправни“ код Ваја нека лијепа дјевојчица, мени драга као мали побуњеник: није хтјела да носи гимназијску униформу – „кецељу“ – већ је долазила увијек у атрактивним панталонама, па ју је Вајо прозвао – „Гаћара“. Њен отац је био веома утицајан човјек у граду и републици. Имена, разумљиво, не помињем. Отац се за помоћ обрати директору – неће, ваљда, Вају – да утиче на професора Ацића да положи. Могу само замислити како се пекао директор док је Василију Ацићу преносио деликатну молбу. Зачудио се кад је стари професор од прве прихватио.

Али сад почиње позориште: Василије сазове све ђаке који код њега имају поправни, из свих разреда и одјељења, у ходник, и каже им да иду кући и чувају овце од вукова, јер су за њих испит положила три велика математичара, па наброји имена директора школе, знаменитог функционера и мени драге „Гаћаре“. Дјеца се скаменила, нико не мрда, док Вајо није заурлао:

– Кући, бре, стоко! Не може само једно муфте да положи! Сви сте положили! Чак и Жуљани!

Па како не вољети таквог човјека?

Жупљане – ђаке из Жупе никшићке – патолошки није подносио. Он зна зашто. Говорио је да ће предавати математику све док не сретне доброг математичара из Жупе. А то, по њему, значи – и на оном свијету. Наравно да није био у праву. Али зар је то најважније?

Друга анегдота је много значајнија и по њој се види ко је и од кога је Василије Ацић.

Негдје уз Пету офанзиву бануше у Ацића кућу двојица партизана. Траже Василија, а од Василија гарнитуру шаха – за Врховни штаб, лично за врховног команданта, друга Тита. И у најтежим ситуацијама врховни командант игра шах и вјежба тактику.

– Имам – каже Василије, јер они знају да то он има.
– Али није погинуо зајам но враћање. Ја инсистирам да ми се баш ова моја гарнитура врати. Баш ова. Много ми значи.

Ма немаш бриге. Све ће тако бити. Потписаће се све што треба – све гаранције и светенције.

И однијеше.

Дошло ослобођење, мир. Шаха нема. Василије пише у Маршалат. Иду књиге и тамо и вамо.

За Нову годину стиже Василију поклон из Маршалата – гарнитура шаха. Али није његова. Од тада, па до дана данашњега, на оба свијета, траје преписка око Вајовога шаха, стижу и враћају се пошिल्ке. Василије Ацић тражи своју гарнитуру.

Па покушајте да мрзите тога човјека.

Клањам се до земљице црне!

Е, таквог Василија Ацића ја чекам са Марковом оцјеном „четири више“ (4⁺).

Стиже Вајо тачно у минут. Не гледа нас. Предаје. Мрмља. Ја се у уво претворио. Концентрисао се и пазим. Разумијевам ствари. Добро је. Заврши он негдје на пола часа. Сједе уморан; отхукује старачки прелиставајући дневник.

– Делић Чедомир!

Сви ћутимо и сједимо.

– Делић Чедомир, бре! – подвикује већ нервозан.

– Можда мене зовете, али ја сам Јован.

– На таблу, Чедомире.

Излазим. Чедомир је мој стриц код кога сам завршио осми осмогодишње и други, трећи и четврти гимназије. Син Милана, дједовога брата, убијеног учитеља и школског надзорника. То значи да је Милан био код њих, Аџића; да Вајо зна за Чедомира, а мора знати и за црногорскога капетана Николу Делића, с којим је његов отац Јоко морао присно сарађивати. То значи да имам пуну торбу кредита и двије терета.

Слиједете задаци, један за другим. Пола сата. Рјешавам без застоја, с лакоћом.

Звони. Крај часа.

– Чедомире, спаси те звоно. А ми се таман разиграли. Настављамо идућег часа. Да ме чекаш овдје. Да не зовем.

„Идући час“ је двочас. Математика и српски су имали недјељно по двочас, за писмене задатке и сличне ствари. Чекам крај табле, с кредом у руци. Спремио сам се – као за Ваја.

Вајо чита задатак, ја рјешавам. Пуних деведесет минута. И пет више – она кратка пауза између часова толико траје.

Уписује ми петицу и пита:

– Која ти је будала уписала „четири више“? То раде само ове модерне будале. Молим те, Чедомире, реци му да је будала. А ја ћу провјерити јеси ли му смио то рећи.

Наравно да сам се с Марком пријатељски испричао. Надао се Марко да ћу се бар негдје „оклизнути“ и да ћу доћи у његово одјељење. Пропао прелазни рок. Вајо ме, ето, задржао у моме избору, а ми смо уживали у његовој терминологији: апсциса је апИциса, а позитивно је позЕтивно. ПозЕтивно је да ме никад ништа више није питао до краја године, осим што сам морао сваки пут на табли урадити свих десет задатака с пи-сменог испита – за обје групе – „за ове паметне Жу-пљане“.

Тако су моји старци и покојници радили за мене, а ја мало „кориговао“ идентитет. Постао сам за мангупе „Чедомир“, што није лоше. Може се у Никшићу проћи много горе него бити двојник свога честитог стрица.

Моји наставници српског су радили за мене још у основној школи. Милован Зелу Лучић ми је рекао да одлично осјећам текст и максимум од мене „извлачио“ у лектири, у осмом разреду. А на литерарној секцији мој задатак је био да пишем „приказе“ састава даровитих дјевојчица.

– Буди „безобразно“ оштар. Могло би бити нешто од тебе.

И био сам пажљив и строг читалац.

Ту моју склоност ка критици запазио је и Слободан Бошковић. Он је студирао „свјетску“ књижевност, и то се осјећало. Мој задатак је био да анализирам и прозу и поезију, а да не смијем да читам критике. Тобоже, добро мислим; изврсно запажам; осјећам текст. И

ја сам се вјежбао у самосталним интерпретацијама, а онда сам, накнадно, читао критике. То није за мене била лоша вјежба. Осјећао сам да „због нечега“ више волим свјетске класике од домаћих. Доста добро сам о њима говорио.

Слободан Вујачић се није баш „убијао од посла“, али је унио неке новине у наставу. Морали смо да читамо НИН, Михизове критике, и нарочито културну рубрику „Политике“. Учио нас је да пратимо текући књижевни живот. То ми је у Београду доста помогло. Имали смо право да не одговарамо некога писца ако нам он „не одговара“, али смо морали да у замјену нађемо неко дјело по избору; свеједно – страном или домаћем. То је била добра лекција из слободе читања.

За матурски рад смо могли да бирамо шта желимо. Радио сам Шолохова: *Приче с Дона*, *Човјекова судбина* и *Тихи Дон*. Појма немам како сам то насловио. За професора је испало добро. И за комисију. Али кад то упоредим са матурским радом моје кћерке Милице о Рилкеу – четрдесет страна на њемачком језику – то моје ништа није ваљало. Али та дјевојка је радила против себе и нипошто није хтјела у филологе. А била је рођени компаратиста, германослависта. Данас једе хљеб од знања страних језика. Живот зна бити осветољубив. Моје прво начело у школовању је било: Поштуј свој дар. Препознај га. У томе ме ништа није могло поколебати. Тако поштујеш и себе – свој дар – и Бога који ти је тај дар дао.

За ученике завршних разреда гимназије од великог значаја су професори филозофије, психологије и социологије. Психологију и филозофију ми је предавао тада млад професор Бранислав Ћетковић. Добро је спремао предавања: занесено је предавао и, све су прилике, опонашао неког свога професора универзитета. Био је веома даровит за неспоразуме са ђацима, па и

са мном као „лидером“ одјелења. Лавовски сам се бо-рио за своје другове, поготово кад су били „у праву“. То ми је обично доносило невоље, али и „славу“ до-брог друга. С професором Ћетковићем сам се касније повремено сретао у Београду. Говорио ми је како је знао да ће нешто од мене бити, али је и тада мислио да сам прелазио границе пристојности. Ја сам, нарав-но, мислио опречно и говорио сам му да би ми то ње-гово повјерење раније много значило. Знао сам да је у неспоразуму са свијетом, али му то нијесам рекао. У том часу сам био супериорнији.

Имао сам изузетно пријатељски однос са још млађим професором Данилом „Кесом“ Копривицом, ђаком за-гребачке филозофске школе. Отворен, комуникативан, духовит, озбиљан, он је социологију учинио привлач-ном, изазовном, занимљивом. Његов син је филозоф Часлав Копривица. Данило ме је за то мало времена запамтио и радовао би се кад бисмо се касније срели. Он ми је открио да имам склоност ка теоријском ми-шљењу. Људи обично имају аналитички дар или дар за синтезу; сасвим ријетко оба – говорио је он – а ја, тобоже, припадам овим ријеткима. Гдје си сада, про-фесоре, да ме мало охрабриш?! Преминуо је рано, а сјетим га се кад ми је потребно охрабрење. Дobar човјек; одличан наставник. Добро је осјећао ту незрелу и непреврелу младост. Сјајно нас је „читао“. Дошао нам је при крају гимназијског школовања, мало прекасно.

Неком племенитом добротом и присношћу очарао ме је наставник физике Перо Мирошевић, рођени Спли-ћанин, „ајдуковац“. Физику смо имали понедјелком и првих десет минута посвећивали јуче одиграним утакмицама, фудбалу. О Беари је говорио са заносом, а посебно о „додатном трзају“ у ваздуху, без ослонца. То је за мене остала метафора неког немогућег напо-ра, прегнућа, потеза: никада нијеси савладан, ако си

спреман на тај „додатни трзај“ без ослонца. Једном сам то и доживио.

Љети сам косио бос. То је пријатно: осјећаш табанима покошену земљу. Мање је пријатно трчати или ходати бос; и то сам волио. Једном сам по жаропеку трчао и скакао бос да што прије стигнем на неку утакмицу. По неком камењару. Трчање у скоковима заноси; мало шта примјећујете. Пренуло ме је из заноса шиштање и у магновењу пред собом угледах скружаног поскока, уздигнуте главе. А ја у скоку, у ваздуху. Услиједио је „додатни трзај“ без ослонца, и тако прелетјех то скружано, отровно клупко. Могу, дакле, извести тај немогући потез кад пријети смрт. Наравно, сјетио сам се доброг Пера Мирошевића, и Беаре.

А једном сам на Карабурми видио голмана „Партизана“ Ивана Ђурковића како прави тај „додатни трзај“ у ваздуху и вади из рогља лопту коју му је упутио Драгослав Степановић. Може се и немогуће.

Физику сам волио због задатака. А мене је, због тих задатака, волио Перо Мирошевић.

Ријетко ћете срести неког професора науке о књижевности да овако прича о природним наукама. А тек хемија – то је чиста фантастика. Једињења, органска хемија – па то је чудо. И опет задаци, па извођење формула. Све дјелује нестварно, а у тој хемији су и органски и неоргански свијет. Па Менделјејевљев природни систем елемената – метафора реда и уређеног свијета. Човјек је предвидио и оно што још није откривено. Задатке из хемије сам рјешавао са страху. А сад сам све успјешно заборавио. Можда су томе допринијеле и двије професорке: „професорица Олга“ и шармантна „професорица Ђукановић“, како сам их звао.

Видите колико нахвалих своје професоре. А могао сам и остале. Очито сам био млад и нијесам запажао њи-

хове мане. А врлине им се не могу порећи. Био је то добар и вриједан свијет. Поштено се радило. Гимназија је озбиљна школа.

Не могу тачно да се сјетим од кога и како, али сам добио неку необичну понуду за школовање и политичку каријеру. Томе је претходила посјета Вељка Милатовића Никшићу и Гимназији; његов састанак с матурантима. Поставио сам му тада нека незгодна и не нарочито пријатна питања, и то је на њега оставило утисак, по свој прилици. Прича се да се о мени распитивао и да је чак рекао како ме треба обавезно умирити неком функцијом. И стигло је нешто што је личило на озбиљну понуду. Незванично, наравно, као „пишање терена“, можда и „навлакуша“. Има – каже човјек – људи који би радо да ми помогну и у послу и у школовању. Да ли би ме занимало да радим у Савезу омладине Црне Горе? Добио бих, као, високу, професионално добро плаћену политичку функцију, рецимо – да будем секретар СО Црне Горе. Имао бих канцеларију, кола, возача, плату. Само бих морао да будем стално у Титограду и да ту упишем факултет. Тада су били само Правни и Економски. А то бих завршио брзо и лако. И преда мном су онда сви путеви отворени. Замислите такву понуду једном сељаку, сирوماху, без игдје ичега. Макар била само шала. Тешко је то не прихватити. Ни осамнаест љета нијесам имао!

Одговорио сам пристојно и са захвалношћу.

Дирнула ме брига, пажња и понуда. Ничему нема мане. Има само један нерјешив проблем професионалне природе – чврсто сам ријешо да студирам свјетску књижевност, а тада је била само у Београду и Загребу. Почињало је нешто слично и у Сарајеву, али мене занима Београд. Нити сам у озбиљност понуде превише вјеровао, нити сам себе видио као професионалног

политичара. Ту сорту људи сам већ тада презирао, иако сам био гимназијски омладински лидер.

Тако је моје богатство из бајке нестало прије него што се и показало као стварно и могуће.

Данас сам сигуран да ме је тада Бог погледао, била та понуда озбиљна или не. Нијесам загризао политички мамац.

Било је то једно озбиљно искушење; озбиљна проба личности и професионалног опредјељења.

Са Вељком Милатовићем сам се касније често сретао на Пивским сусретима „Пјесничка ријеч на извору Пиве“. Наши односи су били врло коректни. Он је волио Пиву и подржавао ову пјесничку манифестацију. И знао је шта мислим о Његошевој капели, о Уставу из 1974, о конфедерализацији земље. О свим битним стварима смо мислили опречно. Истина, тада сам већ био београдски студент и новосадски асистент. А то је већ друга позиција. Ипак сам имао среће: растао сам доста слободно; неупоредиво слободније од других вршњака. Томе је допринијело моје професионално опредјељење, прво – студије свјетске књижевности. Никшић је увијек имао необичне, чак изузетне личности. Али није имао свога Дучића који би од града правио Вајмар – културну престоницу и престижно мјесто. Растао је хаотично, без озбиљног урбанистичког плана. Још су најљепша здања Дворац краља Николе – једно вријеме и гимназија – и црква Св. Василија на Петровој главици – такозвани Манастир.

Незаборавна су она зимска пјешачења, средином јануара, кроз сметове и мећаву, од Никшића за Пиву. Скупљали су се пивски ђаци из разних школа, наужили би се, као птице, у колони и у цик зоре кретали у завичај. На стотине нас. Ако се добро сјећам, имам укупно шест путовања Никшић–Борковићи, по снијегу.

Два пута сам се некако „претурио“ камионима. Једном са покојником у сандуку, на каросерији.

Захвалан сам, свакако, стрицу Чедомиру и његовој породици. Код њих сам становао док сам био у осмом разреду, па у три гимназије. Први разред гимназије живио сам код његовога најмлађег брата Часлава.

Ето, толико о Никшићу. Драгоцјено искуство.

Сви ти поменути гимназијски професори оставили су неки племенит утицај и траг на мене. Али све то је ништа у поређењу са мојом породицом, посебно дједом и мајком. Они су дјеловали некако комплементарно. Дјед је био сигуран да сам „најбољи“ и „први“, а мајка ме је отрежњујуће приземљивала:

– Да није много мачку говеђа глава?

Била је потпуно срећна кад сам јој испричао да сам учтиво одбио неку сумануту понуду за политичку каријеру. Тврдим да у томе ниједна друга мајка не би подржала своје дијете, у Црној Гори. Била је мудра и далековида. Безгранично је вјеровала у мене и плашила се да се не погордим. Безразложно се плашила. Ријетко би јој се отела „ружна“ ријеч, и то искључиво као „пословица“, као сушта мудрост и опомена:

– Немој, сине, да сједаш на столицу коју не можеш гузицом покрити.

Како то заборавити? Свака „фина“ стилизација би упропастила ову реченицу.

Када сам се спремао за Београд, дјед ми је рекао двије–три необичне ствари. Пролазимо поред цркве и гробља, а он ми показује руком:

– Видиш ли ово наше гробље? Кад сјутра кренеш у Београд, све ћеш те гробове упртити на леђа, а да не

знаш да их носиш. Гледај шта ћеш и како ћеш с њима. Немој да сјутра, кад се вратиш да Ђеда туриш у гроб, у том гробу нађеш твоје говно. Па да вјекујем с твојим смрадом.

Покушајте да то „преведете“ и „уљепшате“.

Или ово:

– Не тражим ја много од тебе. Све се своди на ово: Немој појести прво говно. Кад поједеш прво, онда ти је свако говно – пита.

Пробајте да то престилизујете. Немогуће.

Или нешто овако:

– Ја сам с ногама у гробу. И још страхујем да се не обрукам. Чоек никада није довољно стар да се не може обрукати и посрати се на свој живот и на свакога свога, живог и мртвог. А ако има сина, или унука, као што ја, Богу фала, имам, онда ни у гробу није сигурно. Па ти гледај како ћеш.

Ту свијест о одговорности према живима, мртвима и још нерођенима – према прецима и потомцима – мој Ђед је осјећао као нешто елементарно: као кишу, сунце, вјетар, глад, жеђ. То за њега није била никаква „филозофија“, већ свакодневица; нешто с чиме се лијеже и устаје.

Такве ствари не могу да вам пренесу никакве школе.

Таквих људи више нема. Наше традиционалне сељачке културе више нема. А бојим се да је оно што ју је замијенило – глупост и празнина.

Или једна „лекција“ из „предвојничке обуке“:

Вратио сам се „са визите“, „регрутације“, па као „озбиљан човјек“ причам с Ђедом:

– Ко ти је врховни командант? – пита ме озбиљно.

– Тито, ко би био.

– Мислио сам да си паметнији. Знаш, није то лако питање. Ја сам га разумио тек на Мојковцу, кад смо остали без краља, без врховног команданта. Подвио реп и побјегао шћери, у Италију. Препео се Швабе. Остао на сриједи сердар Јанко Вукотић. Пала држава, а остала војска с Јанком. Он је тада рекао да ко није спреман да гине – нека иде кући. А он ће се, богме, бити до једнога. Е, тада сам све разумио: кад ти Онај Озго – Ђед показује руком на небо – сиђе ође (ставља руку на срце), и ти га осјетиш у грудима, па твој живот постоји само за то да се жртвујеш. Е, тада знаш да имаш врховног команданта, иако је онај што се тако зове већ у Италији. Ако те Онај Озго није дотакао, ако ти је срце празно – немаш ти врховног команданта.

Не знам шта о томе мисле господа официри, али ја остајем уз Ђеда и призивам Онога Озго да ми дохвати срце. И дан данас.

Тако сам се спремао за Београд.

Милош Јевтић

Остајемо још код Ваших никшићких, односно гимназијских дана.

Колико сте читали? Да ли сте имали и „своје“ писце, не мислимо само на оне о којима сте знали захваљујући школском програму?

Такође, колико сте били упућени у тадашња културна и уметничка, посебно књижевна збивања?

Да ли сте, рецимо, пратили часописе, посебно тада актуелне *Дело* и *Савременик*?

Уосталом, да ли сте, као и многи млади љубитељи књижевности, покушавали и да се искажете, рецимо, стихом?

Јован Делић

За савремене београдске часописе мало је ко знао. Ја сам тек у Београду упознао *Дело*, *Савременик* и *Књижевност*. Чак и *Књижевне новине*. У Никшићу сам знао *Лейолис Матице српске* и црногорско *Сиварање*. Читали смо НИН, у оном старом формату, и „Културни додатак“ „Политике“. Понедељком смо, на часу, разговарали о тим новинама. Моја матурска генерација је 1966/67. Читао сам Ћосића (*Корени*, *Деобе*), Давича (*Песма*), Михаила Лалића (*Лелејска јора* и *Зло њрољеће*), Исаковића. Њега сам баш волио. Обрадовао се кад сам му то двадесетак година касније испричао. Волио сам Ранка Маринковића (*Руке*). Крлежа ми је био „напоран“. Попа и Павловић, тада, мало далеки, али је зато Стеван Раичковић плијенио. Долазили су до нас стихови раног Бећковића, Бране Петровића, а обожавали смо Миљковића. Да, рано сам скучио Булатовићеве приповијетке. И запамтио Михизову реченицу о њему: „Мали момак, велики пакао.“ Зар није дивно?

Читао сам Блока; мало сам шта разумијевао. Јесењин нам је био свима близак. Мајаковски, наравно. Хвалили су Јевтушенка; ниједног сата није био „мој пјесник“. Обожавао сам *Човјекову судбину* и *Приче с Дона*, па и *Тихи Дон* Михаила Шолохова. *Узорана ледина* ми је била као пропаганда земљорадничких задруга. То нијесам подносио. Не сјећам се кад ми је допао руку Томас Вулф; знам да ме је и занио и разнио. Па Хемингвеј, иако није „мој“ писац. Мучио сам се с Камијем и Кафком. *Буденброкови* су ми, тада, били досадни.

Андрић је био и остао моја велика љубав. Он ме никада није изневјерио. Волио сам „класику“. Русе: Гогоља, Достојевског, Толстоја, а од пјесника Љермонтова. Чак и његову прозу: *Јунака нашеї доба*, *Вадима...* Па Балзака. Баш сам волио тога Растињака и слутио како ће га велики град „покварити“. Флобера – много мање. Знатно касније ће се ствари измијенити. За Пруста сам тек био чуо. За Фокнера такође. О Џојсу ништа нијесам знао. Али јесам понешто о Елиоту. Мало шта је од наведенога тада било у програму.

Ето, такав, незнајша сам се упутио у Београд, мислећи да сам „много паметан“, спреман да радим. Нема ти повратка, рекао сам себи. Никада „паметнији“ нијесам био нити ћу бити. Вријеме је касније откривало моје „црне рупе“. Што сам више сазнавао, увиђао сам колико мало знам. Ни данас се с тим нијесам помирио.

Рано, веома рано сам осјетио да је књига моја судбина. Причом су ме заразили Ђед, мајка, комшије, старци. Пјесмом такође. Имао сам одличне наставнике у основној школи и солидне у гимназији. Усмјеравали су ме на тумачење текста; на „критику“. Већ у трећем разреду основне школе слутио сам куда ћу; у седмом, а поготово у осмом, „знао“ сам да ћу студирати књижевност, а у гимназији – да ћу студирати свјетску књижевност. Није, дакле, било лутања ни двоумљења: одмах сам „залутао“, како су ми сви забринути рођаци и укућани говорили: „Бићеш начитани просјак.“ Па добро, али ћу бити барем начитан. Тада се нијесам бојао биједи и сиротиње. Мало сам се чега плашио.

Човјек који није покушао да запјева, да напише пјесму или причу – вјероватно је ментално оштећен. Писао сам и пишем. Ништа нијесам сачувао. Строг сам према себи барем колико и према другима. Знам колико то не ваља. Али поштујем нагон за писањем. Пишеш

што мораш, али не и да би своје „глупости“ износио из куће. Не разумијем сасвим потребу за објављивањем.

Писао сам, наравно, и пјесме, и приче, али за „личну употребу“. Моја сабрана дјела су: једна прича и једна пјесма. Толико је објављено. Причу „Бијели глас“ ми је послао у *Лейойис* неко од мојих колега, студената. Не сјећам се ко. Мислим да је то било 1969. године. Секретар редакције је био Александар Тишма. Запрепастило ме је Тишмино кратко писмо, у коме ме обавјештава да ми је прича прихваћена. Неко ко је имао машину и умио да куца то је, тајно, прекуцао и послао. Негдје средином седамдесетих, у Новом Саду, Тишма ме питао кад ћу му дати неку прозу. Запамтио ону моју причу. Каже ми да тако нико не пише и да је штета ако престанем. То је писац; годинама памти нешто необично, од једног анонимуса. Касније смо се чак спријатељили. Увијек ме је молио да пишем, али „онако“.

А пјесму сам послао као писмо Васку Попи, негдје 1990. или 1991, из Гетингена, кад сам чуо да је тешко болестан. Имали смо један љут неспоразум, по његовом „преласку“ у Нови Сад. Он је склонио амблем трмке (кошница, улиште) са *Лейойиса* и умјесто ње ставио велико ЛМС, а у ракљама слова М – црвену звијезду петокраку. Ја то нијесам могао да поднесем и нијесам с „друштвом“ отишао на ручак да обиљежимо историјску промјену. Заволио сам његову поезију, веома, али ово нијесам могао да прогутам. Он је то писмо сачувао, и у писму – пјесму; обоје писано руком. Пјесму је Анкица Васић прекуцала и објавила. Дакле, објавио сам преко Александра Тишме и Васка Попе, а да то нијесам ни знао. Ето, писао сам и пишем. И више нећу објављивати. Можете мислити шта сам све бацио! Не жалим. Ни најмање. Довољно су жалили Тишма и Попа, да се мало нашалимо. Потребна да се нешто ис-

пјева, или исприча, природна је, људска. А да се објави, е то већ није. Разумијем свакога ко пише, али не разумијем многе зашто то објављују.

Додуше, мој њемачки колега, професор Роберт Ходел, тјера ме да пишем. Он види да је један свијет нестао на моје очи; да сам ја један од ријетких који о том свијету доста зна. Ако ја то не запишем, тај свијет ће изгубити и памћење о себи. Зато сам се и у овом разговору задржао на том свијету који је нестао са мојим селом; зато сам пуно говорио о људима који су ме формирали, а каквих више нема. Али заиста немам литерарних амбиција.

Милош Јевтић

После велике матуре, отишли сте на студије, и то у Београд. Уписали сте књижевност на тада још Филозофском факултету.

Када сте одлучили да свој живот посветите књизи и књижевности? Да ли сте се, и како, припремали за студије?

Да ли се у то време полагао пријемни испит или је упис био слободан?

Како сте доживели и Београд и Филозофски факултет?

Уосталом, када сте осетили да су и студије и Београд *Ваши*?

Јован Делић

Цијелог мога живота Београд ме привлачио као неко велико сунце. Ма колико да је несавладив, то је једино мој истински град. Град великих искушења, великих

могућности, великих изазова. Град на великом воденом крсту двију моћних ријека. Тешко бих поднио живот без Београда. Град који те осваја и усваја. Раскрсница свјетова, цивилизација, култура, религија. Ружа вјетрова, ружа ратова, неуништиви феникс. Повратак у Београд је закон мога живота. Мада је моја садашња реалност да сам рођен у иностранству и да живим у иностранству. Увијек ван себе. То је буквално егзистенција – бити изван себе. Језик је чудо!

Кад се осврнем уназад, дошао сам у Београд у најбоље вријеме – 1967. године. Ми смо најслободнија генерација; генерација побуне. Мене су учили, овдје, да мислим слободно и да живим слободно. Да мислим својом главом, јер друге немам. Мишљење је по дефиницији слободно. Мислити слободно значи мислити другачије од других, па и од својих учитеља. Значи поштовати оне који су о тој ствари прије тебе мислили; критички се коректно одредити према ономе што ти је претходило и покушати да нешто ново кажеш и допринесеш. Ако немаш – ћути.

Милош Јевтић

Како сте доживели студије?

Који су Вам предмети, али и професори постали блиски?

Да ли сте спадали у вредне студенте или је Ваш однос зависио од неких посебних, можда само Вама јасних подстицаја, односно посебних заинтересованости?

Да ли сте, временом, ширили те заинтересованости?

Уопште, како сте замишљали своје послове у будућим радним годинама?

Јован Делић

Давно сам знао да ћу студирати књижевност; још у основној школи. Култ књиге, пјесме и приче његован је у мојој кући. Имао сам срећу да сам имао сјајне наставнике српскога језика. У гимназији, већ негдје на другој години, одлучио сам да ћу студирати „свјетску књижевност“, и то искључиво у Београду. Никакву представу нијесам имао шта бих с тим факултетом могао радити. Није ми то била прва брига. Знао сам да морам учинити све да будем међу најбољима. А ако знаш књижевност, и умијеш о њој да пишеш, биће негдје хљеба и за тебе.

Свако из Црне Горе и Херцеговине има у Београду рођаке. Те везе се активирају у невољи, а упис на факултет јесте мука; тада нарочито. Навала на „свјетску“ била је велика. Полагао се и пријемни испит. Требало је да се полаже и 1967. године. Мој рођак Обрад Радовић Пецо, студент грађевине, благовремено ми је послао телеграм, три недјеље прије пријемног испита. Телеграм је дошао у моје руке три дана пред испит. Неки необичан сељак, чудак, држао је депешу код себе, изгледа с потајном намјером да ми спријечи школовање, из неких сулудих разлога. То је банална, комична прича; немам за њу ни воље ни времена. Тетка ми је донијела веш и неке панталоне, кошуљу, вунени џемпер, добар замотуљак пара и, наравно, „брашњеник“ за пута. Био сам код јагњаци. Нијесам имао времена ни да се оперем, ни да се као човјек спреим, ни да се поздравим с укућанима. Ни ципеле нијесам имао код себе, већ сам путовао у гуменим затвореним опанцима – „буцама“ – какве одавно нијесам видио. Требало је да трчим козјим стазама, пречицама, да се што прије домогнем Плужина, ухватим било какав превоз за Никшић, а онда првим аутобусом за Београд. Трчао сам неких двадесетак километара као без

душе. Ухватим некакву „циментару“ – камион којим је превожен бетон за брану у Мратињу, на Пиви – и кроз облак прашине, излоканим туцаником – правац Никшић. У Никшићу сам мало предахнуо, купио карту за Београд и наставио пут. Тај пут до Београда је био велика мука.

Ноћ је била страшна – права провала облака. Сијева, грми, пљушти. Потоп у најави. Ја без кишобрана. Ко ме је у тој мојој јурњави падао на памет кишобран!

У Београду – потоп. Вода улицом до сред ноге. Рођак ме је сачекао, упркос олуји и потопу. Идемо Каменичком на Зелени венац, хватамо тролејбус 15; и данас волим тај број. Одредиште – Земун – Првомајска 80. Из те куће се неколико пивских студената школовало. Ту ме матерински дочекала тетка Јована. Уживао сам њену милост и доброту пуне три године. Она је у мени гледала свога покојног брата Данила, предратног дипломираног професора историје и географије, резервног поручника Југословенске краљевске војске, заробљеног априла 1941. и умореног у официрском логору у Офенбургу, гдје је сахрањен на Илиндан исте године. Толико бриге, пажње, милости ни од кога нијесам имао. Чак ни од мајке, јер сам се школовао по туђим кућама. Осјећао сам да сам ја сада њен Данило. Данила је волио и мој дјед, нарицао за њим у својим тужбалицама и оставио ми претежак задатак да потражим његов гроб у свијету. Старац је вјеровао да ја то могу. С правом је вјеровао; добро ме је знао. О томе трагању сам писао у предговору моје прве књиге о Данилу Кишу.

Уживао сам гостопримство моје тетке Јоване пуне двије године, треће је бригу о мени преузела њена снаха Војка, а касније сам се већ „напио савске воде“ и могао да живим самостално, у Студентском граду.

Сјутрадан зором у Таковску улицу; тамо је тада био Семинар за Општу књижевност и Теорију књижевности. Био сам себи важан и под озбиљном тремом. Није шала: полажем пријемни испит „на свјетској“. Рођак ме прати и соколи. Кад тамо – испита нема! Тако одлучио шеф Катедре – Војислав М. Ђурић. Примих ове године све; а свега се петоро–шесторо више пријавило. Какве ли среће, да се неспреман не брукам. Администрација око уписа је сређена брзо. Добих и INDEX, чаробну књижицу, до јутрос недостижну. Предавања почињу за који дан, али Обрад ме „научи“ да се вратим кући и помогнем оцу да „среди“ послове. Дадох себи право на закашњење од петнаест дана! Више сулудо него храбро. Али вриједјело је: обрадовао сам брижне укућане, а оцу баш жестоко помогао. Радио сам изнад могућности, свакодневно. И све завршисмо. Сада сам отишао мирније за Београд.

Тамо прошло већ двије недјеље наставе. Само професор Ђурић није почео своје часове; волио је да оде мало у бању и продужи лето.

Срећом, нијесам био једини који је каснио. Часови Николе Милошевића су били најпосјећенији: Тумачење античке поезике и Просеминар I. Предрагоцјени за мене. Научио ме је строгости у мишљењу, вјештини бесједништва, полемици. Није трпио кашњење и пред групом би подигао грешника, чешће грешницу, питајући за разлоге кашњења. Тај мој „случај“ сам описао, већ, тако да га овдје нећу дочаравати. Рекао сам тачно шта сам све физички урадио за протеклих петнаест дана и – фасцинирао сам га. Гледао ме је с дубоким разумијевањем, док су се моје колегинице смијуљиле. Касније сам сазнао да му је отац Гачанин, лекар, и да је много добра урадио по херцеговачким селима. Ту-тао сам и учио. Говорио сам само кад би ме нешто питао. Спремао сам се за други семестар. У првом сам

ишчитао све, буквално све што је програм предвиђао за цијелу годину: све простудирао и добро научио. Урадио сам за семестрални распуст и семинарски рад – Софоклову *Антијону*. Другог семестра сам баш бриљирао. Имао сам муку са колоквијумом из руског, код сјајне Лидије Шпис.

Први час код професора Ђурића био је за незаборав. Читали смо неку епску народну пјесму: читао сам је као што ју је говорио мој дјед, па моја мајка, а онда „школски“. Видим да професор ужива. Онда ме свашта пита; о имену, презимену, Пиви, Пивском манастиру, Дурмитору... диван разговор. Пошто му се прича о презимену учинила као хвалисање, онда ће с висине: „Ко ће да се хвали као Црногорци! Шта би радио да је који сантиметар виши?!“ Био сам и мали, и мршав, усукан од посла, мањи једанаест сантиметара него данас. Ниједне длаке на лицу. Почео сам се бријати тек на трећој години студија. Али без длаке и на језику, пребрз и отрован. Не знам откуд ми је то дошло на језик, али сам му „с нокта“ вратио: „Колики сам да сам, за једно слово сам виши од најљепше србијанске планине!“, мислио сам, наравно, на Дели Јована. Професор је био затечен. Требало му је минут–два да настави час. А ја сам био миран и задовољен: умро бих да нијесам лануо.

Доживио сам од професора Ђурића и пажњу, и њежност, и помоћ. Узимао ме је под свој велики кишобран послвије општег семинара. Нарочито кад је било напољу „поовско време“. Очито је волио такво вријеме, због Поа. С њежношћу је слушао моје приче о дједу и сваки пут ме запиткивао понешто о нашим односима. А на почетку друге године ми је написао, руком, препоруку за стипендију. О стипендији је одлучивао његов брат Светислав. Сигуран сам да му је Воја рекао да ми обавезно да тај новац. И ја сам буквално живио

од универзитетске стипендије. Нијесам више хтио да узимам новац од куће. Од мало новца може студент да живи. Живио сам од сасвим скромне стипендије, која је за мене била право благо. А нијесам га задужио редовним похађањем предавања. Данас жалим. Био је то веома користан курс; шетња кроз свјетску књижевност. Данас ми је сјећање на тај курс инспиративно за моје размишљање о историјској поетици српскога пјесништва. *Прејлед књижевних теорија* значио је заправо – *прејлед индивидуалних поетика и поетика стилских формација*. Београдска „школа“ је водила рачуна о времену, о историји. Та прва година студија ме је препородила. Много сам порастао те године – физички и интелектуално. И заволио сам Београд; пронашао сам свој град. Данас Београд волим као своју рођену кућу, с тим што без родне куће могу, а без Београда не могу нормално, интелектуално да живим. Ако сам шта урадио, урадио сам захваљујући овоме граду. Овдје сам научио да мислим; овдје сам се потпуно ослободио, осамосталио. Сваки град сам самјеравао са Београдом; и Београд ми је остајао град над градовима. С овим што сам овдје научио, смио сам изаћи свугдје и пред свакога. Овдје се стално расте. Овдје човјек расте и у гробу. Моји покојни професори и данас расту у мојим очима. Слушао сам разне семинаре: у Тибингену, у Гетингену, у Москви. Углавном – докторске семинаре. Мало који докторски семинар се могао поредити с Општим семинаром Војислава Ђурића. Прецизније – само је *докторски* семинар Мелетинског био бољи од Ђурићевог. Ђурић га је водио маестрално; нико му није био ни примаћни. А тај семинар су похађали студенти основног степена студија, од прве до четврте године. То су били најбољи, ненадмашни часови. Студент који би доживио да му се чита рад на Општем семинару био је важан као да је ушао у сто књига српске књижевности. Доживио сам ту част

на првој години, и тај ореол носим и данас. Више сам се том чуду обрадовао него уласку у САНУ. Знао сам да ће нешто од мене бити чим сам догурао до општег семинара.

Данас ми се чини да сам једини истински настављач Војислава Ђурића. Говорио ми је, у тим нашим киншним шетњама, да су студије свјетске књижевности само основ и алат за боље разумијевање српске књижевности. Тада ми је то звучало бизарно. Данас ту идеју живим и реализујем. Све што радим покушавам да посматрам и разумијем у широком контексту свјетске књижевности. Мало је вјероватно да бих нешто важно за своју културу направио тумачећи Енглезима Шекспира, Французима Пруста, Нијемцима Гетеа или Шпанцима Сервантеса, али можда нешто направим пишући о историјској поетици српских пјесника у контексту свјетске књижевности. Имам барем илузију да нешто радим за српску књижевност и културу и да развијам једну идеју коју сам усвајао од свога све бољег и значајнијег професора. Кажем вам – расте он и у гробу. Лако му је кад има мене. Он, нажалост, нема потомака. А био је планина од човјека. Звали смо га Зевс. Био је и Зевс и Олимп.

Шта је он радио на тим часовима? Одабрани студентски семинарски рад је био повод за широк проблемски разговор. Рад је лежао у библиотеци и свака га је могао читати кад стигне. Професор је проблемски ширио „причу“ и кроз историју и кроз теорију књижевности. Доносио би свакога часа списак теоријске литературе на страним језицима и дијелио је задатке. Имао је податке о нашем знању страних језика и према њима дијелио задужења. Морали смо за седмицу или двије прочитати те стране књиге и реферисати о њима. Из нас је извлачио максимум, као добар тренер. Сви смо расли и у својим и у туђим очима; учили се да радимо

колективно, једни за друге. Није то била шала: ја сам добио задатак да читам Бахтинову књигу о Раблеу, на руском. Знатно касније је преведена. Библиотеке је нијесу имале. Знао сам да је има Ђорђије Вуковић, али не да. Каже: „Такви као ти су ми разлијели драгоцене књиге. Имам и не дам. Иди код Николе Милошевића; питај њега. Даће ти. Зна да ћеш му је вратити. Мораш, студент си му.“ И одем ја Николи; стидљиво молим. „Сутра, у осам ујутру, у мом стану, Невесињска...“ број сам заборавио. А ја живим на крају Земуна... Пораним. Дођем петнаестак минута раније. Чекам. У минут до осам звоним. Кроз два минута отварају се мало врата, тек да се провуку књига и руке у пижами. Професор се не појављује нити проговара. Захваљујем се руци, пижами и мраку, зграбим књигу и трк – у семинарску библиотеку. Каква је то срећа; Бахтин ми је у рукама. Не мислим о муци читања, превођења, разумијевања. Ишло је много лакше него што сам се надао. Читао сам без рјечника; за рјечник није било времена. На часу сам добио двадесетак минута. Говорио сам лако, брзо и припремљено. Преводио сам директно из књиге. Професор Ђурић је био обрадован. Пита ме да ли преводим и зашто не преводим. Он би ме, вели, натјерао да преводим.

Професора Ђурића је баш било брига како ћеш до књиге доћи: добио си свој термин и има да говориш. А књигу роди, измисли, напиши, набави како знаш, тако је то било, у сред Београда.

А у Паризу један Ролан Барт је тек неких пет година касније чуо за Бахтина од Бугарке Јулије Кр(и)стеве. Ми смо прије мог доласка у Београд имали већ преведену капиталну Бахтинову књигу *Проблеми њоеџике Досџојевској*, а ја сам, ето, као деветнаестогодишњак читао непреведену књигу о Раблеу и о њој, односно о Бахтиновој поетици гротеске, реферисао на Општем

семинару. Па како не цијенити своје студије, Ђурићев Општи семинар, Николу Милошевића, Ђорђија Вуковића, па и себе самога? Како не вољети свој Београд?!

Прву годину сам „очистио“ у јуну. То је био онај страшни јуни 1968. године. Студентске демонстрације. Земља се потресла. Био сам сувише млад, наиван, занесен. Сваки дан сам био на факултету, у Сали хероја или под липама, у дворишту ректората и тадашњег Филозофског факултета. Нека чудесна енергија једне генерације тутњела је кроз мене. Носила ме нека стихија. Чак сам и говорио, као бруцош. Немам појма шта сам тада говорио. Брана Петровић је дотрчао и изљубио ме. Нијесам знао да је то он. Ту ме је запазио и професор социологије културе, Милош Илић. Дobar и користан професор. Зачудио се када сам се првога дана појавио на испиту: тада су излазили они који су учили, а нијесу били са колегама. А мене је виђао како свакога дана зајачурен урлам и протестујем. Тај мој одговор је памтио све до нашега сусрета на постдипломским студијама; тада смо разговарали као стари познаници и пријатељи. Испитни рок се тога јуна одужио, па смо касно полагали најтежи, такозвани „контролни“ испит из опште књижевности. Полаже се писмено, а резултати се чекају више од недјељу дана. Нијесам имао кад да чекам; журио сам у своје Борковиће да помогнем оцу. Нијесам имао појма како сам тај испит урадио. Вијест сам добио депешом на косидби, да сам добио „десетку“. То је био један од ријетких тренутака да сам био срећан због оцјене; углавном сам их примао равнодушно, као овјеру урађенога посла. Ово је било, ипак, нешто изузетно, испит су потписали Никола Милошевић и Перо Мужичевић.

На другој години часове просеминара је водио Владета Кошутић, син скромног пјесника и великог лингвисте Радована Кошутића, преводилац поезије, и сам пјесник,

необичног односа према језику и нехајан за теоријско мишљење. Нијесмо били на истом таласу. Перо Мужичевић је тумачио ренесансне поетике. Необичан човјек, велики зналац ренесансе и страних језика; човјек који није баш најбоље знао шта ће с толиким знањем. Да знам колико је он знао, да тако као он познајем стране језике, гдје би ми био крај! А тај велики зналац није направио неку каријеру. И нијесмо имали много користи од његовога знања. Огромна штета и за њега и за нас. Несрећан човјек коме се није могло помоћи. Волио сам га и љутио се на њега, узалудно.

Четири семестра сам слушао прелијепи курс историје умјетности код Сретена Бате Петковића. Драг човјек и наставник. Те године сам био нешто осјетљивог здравља; двадесет предивних зимских дана провео сам на Златибору, у неком студентском опоравилишту. Понио сам брдо књига из историје умјетности; све то ишчитао уживајући и практично припремио испит; један од најљепших и најдражих које сам имао. И професор Петковић и његов испит остали су ми у најљепшој успомени. Драго ми је да ме се деценијама касније сјетио и позвао ме у неку комисију. Остао је неки племенити, златни талог са тога курса – за цио живот.

Такође смо четири семестра слушали и естетику, код професора Зорана Гавриловића. Није био оличење професорске узорности ни педантности. Од дванаест састанака семестрално одржао би два–три, углавном скраћена и незаборавна. Много је могао, мало урадио. Био је такав човјек да му је све било дозвољено и опроштено. На одбрану мога магистарског рада каснио је око два сата, а био је предсједник комисије.

На трећој години просеминар нам је опет водио Никола Милошевић. Радили смо озбиљно и лијепо. Писали смо добре радове и напредовали. Разговори о Достојевском су били незаборавни.

У тој години смо добили и Љубишу Јеремића, тада младог и значајног књижевног критичара, једног од најзначајнијих људи за мој развој. Водио нам је вјежбе из романтизма и реализма. Вољели смо те курсеве и озбиљно се спремали. Колегиница Споменка Станковић Соле први пут је на српски превела неке значајне текстове њемачких романтичара. Јеремићева тумачења Толстоја била су за нас откриће. Он нам је на примјерима откривао и показивао значај и домете руских формалиста. Љубиша је осјећао књижевност боље него било ко на катедри и умио да нам то осјећање пренесе. Уз њега сам много напредовао у тумачењу књижевног текста. Имао је одличан однос са студентима свих генерација и на многим је оставио племенит траг. Није водио рачуна о своме статусу, што је било штета и за њега и за нас. Урадио је доста, али неупоредиво мање од онога што је могао. Штета, не толико за њега колико за његове студенте, па и за српску књижевну мисао. Постали смо и остали блиски. Он ме је натјерао да дипломирам на вријеме, да не губим године у спремању дипломског испита. Свјетску књижевност никад не можеш спремити, а умријећеш с великим „рупама“ у глави. Зато је боље што прије дипломирати, осамосталити се и радити оно што волиш. Послушао сам га, и не кајем се.

Моја генерација је имала срећу да је три године слушала Николу Милошевића. То је за нас било веома важно. За мене посебно. На четвртој нам је држао неки преглед модерних књижевних теорија; нешто што би се могло звати методологијом науке и књижевности. Е, за тај предмет сам лично заслужан. Био сам на трећој години. Моје сјајне колегинице са четврте су ме молиле да и у њихово име предложим професору Милошевићу – да га замолим – да нам на четвртој држи курс из методологије науке о књижевности. Он је тражио неки писани предлог и ја сам га сročио на

једној страни своје биљежнице, с намјером да то неко прекуца. Професор је узео мој папирић, погледао и рекао: „Ово ће бити довољно.“ И ми добисмо нови курс. Биле су то његове блиставе наставничке године. Држао је, за нас, без надокнаде, један убрзани курс из естетике и, што је било још важније, из модерног свјетског романа. Не знам да је то икад ико урадио на Филолошком факултету. Ја му то не могу заборавити.

Просеминар на четвртој нам је држала Ивана Нана Богдановић. Тада је завршавала превод *Теорије књижевности* Бориса Томашевског. Нана је држала и неки курс из поезије двадесетого вијека. Било је све то пријатно и присно, „међу својима“.

Љубиша Јеремић је на четвртој држао модерни роман. То је било добро. Свако од нас је нешто говорио, а Јеремић је имао завршну ријеч о сваком писцу и дјелу. Много се тога сазна и научи.

Е, тада сам се срео с Ивом Тартаљом. Држао је курс поезике модерног романа. Права штета је што то није уобличио у књигу. Није био ни бесједник, нити даровит предавач, али информативнијих предавања од његових није било. Биљежница је увијек била пуна. Имало се шта од њега чути и научити. Његова реченица није имала празног хода. Од њега нијесте могли чути „научни“ трач. Строг према другоме, строжи према себи; никад суров. Дух нијансе; нијансирао је своје ставове, судове, чак и описе. Никад од њега нијесте могли чути да његова породица вијековима носи ореол витешке, јуначке традиције. Човјек високих – највиших – моралних начела. Чврстих ставова. Тврђи од камена. Имао сам срећу да ме је волио као свога најрођенијег. Претјеривао је једино у својој доброты према мени. Иначе – умјерен и одмјерен човјек. Храбар до невјероватних размјера. Ево примјера из јуна 1968. Запаљена младост, запаљиво вријеме. Препуна

Сала хероја на Филолошком. Неко мудар је смислио да промијени име Универзитета у Београду у Црвени универзитет „Карл Маркс“. За говорницу је изашао мали, ћелави човјек, мирним кораком. Једва да се види иза говорнице. А онда мирним гласом рекао нешто што данас могу само парафразирати:

Београдски универзитет је једна од највећих, најчаснијих и најславнијих институција које овај народ има. Његово име је довољно славно и велико, потврђено у времену и историји. Није баш најпречи наш посао данас да мијењамо једно велико, часно и славно име. Поготову не мислим да било који универзитет треба идеолошки фарбати, па макар то била и нама драга црвена боја. Овај универзитет је довољно црвен од крви својих студената и наставника. Нешто значи и ова сала, и њено име. Карл Маркс је, несумњиво, значајно име, али Срби имају много великих имена у историји и науци која би боље пристајала Универзитету у Београду. То су имена и од националног и од планетарног значаја. А можда се и класицима марксизма измакла понека изјава о Србима која их не препоручује да њихова имена стоје на најстаријој и најславнијој универзитетској кући овога народа.

Услиједиле су не само салве протеста, већ урлици и крици. Плашио сам се да 5000 људи не крене на човјека.

Иво је остао стојећи мирно за говорницом. Мрднуо није.

Од чега је направљен овај човјек? – питао сам се.

А када су се урлици мало стишали, додао је:

Рекох што рекох. Жао ми је што сам изазвао незадовољство доброг броја вас, али остајем при оном што сам рекао. Потом је истим мирним кораком напустио говорницу и сјео на своје мјесто, уз понеки протест из масе.

То се не заборавља.

Друга анегдота је лична, можда сувише лична, али сам увјерен да има универзалне етичке импликације. Тиче се наших односа око мога магистарског рада. Био сам замислио да се позабавим београдским надреализмом, али и његовим односом према роману. Разговарао сам о томе са Љубишом Јеремићем – он се озбиљно бавио Давичом. У основи ме је подржао, али ме упозорио на могуће неугодности. Предложио ми је да разговарам са Војом Ђурићем и, обавезно, са Тартаљом. Тартаља је, вели, увијек користан.

Одем право Тартаљи.

Он је веома уздржан. Слуша ме и не коментарише. Нијесам му се допао, али ме није ни одбио. Трајало је дуго моје „кување“ теме, а онда сам почео да пишем. Доносио сам му, у његов стан, дио по дио рада. Он је прегледао сваку реченицу, одмјерио сваку запету; лекторисао ми рад. Кад је добио цјелину, позвао ме је на пиће. Помислио сам да ћемо пити нешто „озбиљно“ и „право“, у некој честитој кафани. Одвео ме је у клуб САНУ, на чај! Издржао сам и то „пиће“. Чај сам пио искључиво у озбиљној болести.

Прво је предложио да, уз „пиће“, пређемо на „ти“ – да се више не персирамо. А онда ми се извинио због тога што је помислио да сам неозбиљан и да такав рад не могу написати. То је сада прави научни рад, дјело, књига. И он ми, као уредник у СКЗ, предлаже да ту књигу објавимо и едицији „Књижевна мисао“.

Какав је то човјек који се извињава због тога што је нешто помислио? То ме је фасцинирало више него свијетле перспективе моје будуће књиге.

Био сам истински потресен. Наравно да сам прихватио све професорове предлоге.

А онда ми је предложио нешто што нијесам могао прихватити: пошто је тај рад добар као једна од бољих докторских дисертација, предлаже ми да га као дисертацију и бранимо. А његово је како ће то административно уредити.

То сам глатко одбио. Није био изненађен, мада ме је упозорио да то није мудро. Лакше се живи са одбрањеном тезом.

То није било прагматично, али је било витешки. Ако ти човјек предложи и понуди толико добра, мораш бити витез, па нешто што је прије свега корисно – одбити. Имам утисак да је очекивао, па и прижељкивао, такву моју реакцију. Није био изненађен. Када сам испричао мајци све ово са Тартаљом, била је поносна на сина. Ако што вриједиш, написаћеш и дисертацију, и била је срећна што сам у свом професору стекао таквог пријатеља. Има наде за овај свијет.

Касније сам говорио Иви да бих много лакше живио да њега нијесам срео и упознао: не бих тако интензивно радио с магистрантима и докторандима; не бих три пута читао сваку дисертацију у настајању; не бих толико бринуо о студентима. Његов однос према мени био је обавезујући. Добио сам и ја неку сатисфакцију: и мене воле моји бивши студенти.

Поносан сам и на оцјену Јована Деретића баш ове моје књиге о надреализму и роману: он је говорио у суперлативу. Био је човјек крупних замисли и потеза, веома радан и одговоран. Касније, у редакцији *Зборника Матице српске за књижевност и језик*, био ми је главни ослонац неколико година. Нико брже није писао рецензије, веома нервозним рукописом. Хвалио је мој приказ његове књиге *Пућ српске књижевности*. Поносан сам и на његову жељу да баш ја напишем предговор за његову књигу у овој едицији.

Показао је да има кичму, да је храбар и стамен, као декан Филолошког факултета и члан ЦК СК Србије. Није послушао генерала Љубичића да отпусти Николу Милошевића са Факултета, био је то, заправо, захтјев совјетског шефа државе Андропова. Није дао да се било ко игра главама и именима његових професора. Свака част! Није баш лако супротставити се генералу Љубичићу, а поготову Андрупову. Је ли то неко други учинио? Његовом патриотизму се не може приговорити. Није лако помјерити нешто у студијама Његоша, посебно *Горској вијенца*, па Доситеја, српског романа. А његова *Историја српске књижевности* ће још неко вријеме бити незаобилазна.

Његово тројство: *Историја српске књижевности*, *Поетика српске књижевности* и *Пућ српске књижевности* јединствено је и тешко поновљиво. Остварен човјек, а није дуго поживио. Са њим је почело и озбиљно изучавање историје српске културе.

Вратимо се студијама, четвртој години. Радио сам интензивно; спремао сам дипломски. Ријешо сам да дипломирам у октобру 1971, за четири године. А кад нешто ријешим, обично тако и буде. Цијело љето сам провео у Студењаку. Сва срећа, имао сам „самицу“ – једнокреветну собу која је личила на монашку келију. „Косио сам ноћу“, што би рекао Раичковићев Црни Владимир. Није лако спремити осмосеместрални испит. Никад не можеш добро све знати. Осјећао сам се неспремно и несигурно, али ипак – идем на испит. Прочуло се да професор Ђурић неће бити на дипломском; да ће испитна комисија бити: професор Драган Недељковић, професор Зоран Гавриловић и професор Никола Милошевић. Испит је у семинарској библиотеци.

Стојим пред библиотеком и тресем се од треме. Просто – дрхтим, као у грозници. Не могу да контролишем

тијело. Однекуд наилази професор Ђурић. Право ће к мени. Рукујемо се:

– Како сте, Делићу? Решили сте да искористите моје одсуство. Лако Вам је данас, нема мене.

Био сам тада брз на одговору. Муња. Само ми дође оно што ми треба. Морам личити на себе; морам цитирати нешто из епике – то Воја воли:

– Добро сам, професоре. Кад дође до мегдана, Пивљанину је свеједно ко је преко пута. Ја нијесам побјегао с црте, а Ви се видите. Истина, звече ми токе на прси-ма, али знате оне ријечи Никца од Ровина:

*Имам добар биљеџ од јунашџива –
На мени се усџресло џијело.
Биће моја рука, акобоџда!*

Воју озарише стихови:

– Браво, Делићу. Што се мене тиче, Ви сте положили. Не бојим се ја за Вас. Ваш професор је с Вама:

*Твоме џоју и џвоме јунашџиву
Свуд су броди џдје џод дођеш води!*

И оде Зевс ходником. Мене прође дрхтавица. Сад ми је све равно до мора.

На испиту се нијесам прославио. Имао сам несумњиву наклоност комисије. Добио сам непристојно високу оцјену: писмени – девет, усмени – десет. Тога дана мој усмени једва да је био и за осмицу. Но, боље професори знају. Ђути, Јоване, и пливај. Дипломирао си „свјетску“ за четири године. Причаће се још који дан о теби. Хвала ти, Љубиша Јеремићу, што си ме натјерао да ово опослим. Хвала ти, Војиславе Ђурићу, што ми скиде трему. Хвала вам, људи из комисије, што сте схватили да ми је у овој оцјени хљеб насушни. Уписаћу

постдипломске, добићу опет „самицу“, имаћу мензу, добићу стипендију. Видиш ли да си на коњу, мој Јоване. Велики посао је иза тебе. А тек испред тебе... Гази док можеш, кад ти је Бог дао. Срећан си док ти много не треба.

Зајапурен сам истрчао на улицу. Никога мог око мене да се обрадује. Немам с киме пити ладно вино. А немам ни чиме платити. У џепу имам само неки бакрењак од 50 динара, пара, чега ли... Налазим бакрењак, набацујем себи на волеј и шутирам. Сад немам ни бакрењак. То је једини новац који сам намјерно бацио. Волим да поклоним, волим да частим, не волим да бацам ни да се разбацујем. Сад сам слободан, без паре у џепу. Ти си једини Делић који нема ни за аутобуску карту, ни за пиће, у часу кад ти се чини да си дохватио небо. Ма дивота! Имаш још неколика бона за ручак и вечеру. А дотле ће већ нешто однекуд канути. Живјећеш већ некако. Важно је да си дипломирао свјетску. То си тако жарко желио. А тек ти је двадесет друга година. Још си добар: не треба ти много, а хоћеш да постигнеш НЕМОГУЋЕ. Остани такав!

Сада гурам седамдесет пету. „Године лепе зрелости“, рекао би Мија Павловић. А још увијек сањам да полажем дипломски испит, пред Војом Ђурићем. Да се носио цио дан до подне... Ваљда ћу једном и дипломирати, макар на оном свијету. И једнако снујем НЕМОГУЋЕ. „БУДИМО РЕАЛНИ – ТРАЖИМО НЕМОГУЋЕ“ – моја омиљена лозинка из 1968. То немогуће сам одувјек тражио од себе. Тражим и данас. Скроман у захтјевима од других; до немогућег захтјеван према себи. Не треба човјеку много да би покушао да оствари и немогуће. Једино је важно да истраје, да не одустане. Ни пред гробом.

Кроз два–три дана уписао сам постдипломске студије. Нијесу ме одушевиле. Мало сам научио. Ново лице

је био Светозар Петровић, тада из Загреба. Врхунски професор и за међународне стандарде. Петровић ће, залагањем Младена Лесковца, доћи у Нови Сад. Тамо је он основао магистарске студије као систем једносеместралних курсева, с најбољим гостујућим професорима из цијеле Југославије. То је било одлично док је студије водио Св. Петровић. Касније је и то клекнуло. Нијесам научно најбоље искористио то вријеме. Мој главни добитак био је Иво Тартаља и магистарски рад, из којег је настала књига *Српски надреализам и роман* (1980).

Студирао сам оно што сам изабрао и што волим. То је велика привилегија. Имао сам изврсне професоре. Тешко је било ослободити се утицаја неких од њих. Што више сазнајеш, више увиђаш колико не знаш. Самим тим су се ширила моја интересовања. Много бих лакше живио да ми нијесу предавали Никола Милошевић и Иво Тартаља. Никола је поставио највишу мјеру бесједништва и предавачке вјештине; учио нас је строгости мишљења. Иво је био најинформативнији. Строг према себи, па онда и према другима, али правичан и праведан до бола. Као ментор, веома пажљив према туђем тексту. Због њега сам сваки академски рад који сам водио читао три пута. Никада нијесам продавао маглу, нити ју је ко мени могао продати. Ми смо на првој години имали легендарни контролни испит. Ко ту добије високу оцјену, отварају му се врата књижевног живота. То су за младе људе била златна времена: вукли су ме за рукав да пишем. Као студент сам објављивао у *Студенту*, *Видицима*, *Књижевности* и *Лешојису Мајнице српске*. Невјероватно... Београд ме је рано учинио критичарем, па и теоретичарем књижевности – писао сам о Бахтину, рецимо, када један Ролан Барт није знао за њега. Ето шта значи школа, београдска, свјетска.

Студирао сам у срећно вријеме. Расли смо интелектуално као слободни људи, изразито критички усмјерени према свијету, књижевност је много значила. Она је била главно поље слободне критичке мисли. Књижевни живот је био веома интензиван. У Београду су мјесечно излазили часописи: *Дело*, *Савременик*, *Књижевност*, а петнаестодневно *Књижевне новине* и *Књижевна реч*. Институт за књижевност и уметност, који је основао Војислав Ђурић, основао је *Књижевну историју*, а нешто касније се појавила и *Књижевна критика*. Данас то звучи невјероватно. Редовно је излазило студентско гласило *Студент* са одличним књижевним прилозима, и часопис *Видици*, врло утицајан и са славним именима у својој историји. „Видици“ су били и издавачка кућа; тамо су Мирослав Јосић Вишњић и Милисав Савић објавили своје прве, значајне књиге приповиједака. Већ од јесени 1968. био сам често у редакцијама *Студент*а и *Видика*, а од 1969. објављујем у *Студенту*, *Видицима*, *Књижевности*, *Летопису*.

Милош Јевтић

Имајући у виду и своја памћења, сада бисмо желели да Вас подстакнемо да нам нешто више, али и одређење није укажете на то како сте се сналазили, али и како сте улазили у тадашња књижевна збивања...

Да ли је Филозофски, а убрзо и подељени, дакле новоустановљени Филолошки факултет, био прво и основно суочавање са, познато је, развијеним и богатим књижевним догађањима?

Да ли је и тада чувена *Четргесетипетица*, односно највећа факултетска слушаоница, и даље била праг књижевног живота?

Шта су значили и тада активни књижевни часописи?

Да ли су издавачка предузећа, рецимо „Просвета“ и „Нолит“, да само њих споменемо, утицала на ширину књижевних радозналости?

Уопште, какав је био – из видика младог човека који је одабрао књижевност за своју будућност – пут, Ваш пут, освајања уласка у ту уметност, којој сте, видеће се, посветили све своје снаге?

Јован Делић

Са двадесет година сам већ увелико објављивао. Ове године пуним педесет пет година свога књижевног рада. То је пуно. Редакције *Сџугенџа* и *Видика* и кафане „Коларац“ и „Пролеће“ биле су други универзитет. Књижевне трибине су биле живе, узбудљиве, понекад чак и драматичне, нарочито „Коларчев народни универзитет“ и Дом омладине Београд. Сале су биле препуне. Хонорари су били озбиљни. Од једног хонорара могао сам купити бонове за седам дана. Дружили смо се и на књижевној и интелектуалној „линији“. Настала су нека лијепа и дуготрајна пријатељства: Јосићи, Братић, Владислава Рибникар, Миле Перишић, једно вријеме Милисав Савић, нешто касније Јован Радуловић. Дружили смо се и са старијим пјесницима и прозним писцима. Нека изузетна и нека лијепа пријатељства су тако настала: Максимовић, Тешић, нарочито Ного и Ђого, па Бећковић, познанство и поврмени разговори са Бориславом Пекићем, па са Драгославом Михаиловићем, који ме је волио, нешто касније са Бошком Петровићем и Александром Тишмом. Велики добитак је био пријатељство са Миодрагом Павловићем. Сретао сам се са свим писцима послје Другог свјетског рата које сам предавао, изузев Бранка Миљковића. А то је огромна привилегија. Рачунајући ту и Иву Андрића и Милоша Црњанског. Не могу се похвалити

ни присношћу, нити разговором са двојицом великих писаца – други су их довољно „давили“ својом намељивошћу до агресивности – али сам слушао широке одговоре Црњанског на постављена питања и вербално шкрта настојање Андрића да и та обавеза прође. То само значи да сам стар и да дуго памтим. Студентски град је имао свој културни и књижевни живот и прије него је саграђен тамошњи дом за културу: у мензи су се повремено одржавале књижевне вечери. Тамо сам – сјећам се, говорио о Радославу Братићу и слушао Добрицу Ћосића и Драгослава Михаиловића. У том разговору је пала и она чувена алузија на Тита: „Тужно је, па и трагично, не умрети на време.“ Свашта човјек чује и запамти. Негдје на мојим постдипломским студијама даровити, изузетно даровити Радомир Раћа Глушац и Радослав Братић повели су ме у оснивање часописа студената Филолошког факултета *Знак*. Мислим да сам потписао први број, шапирографисано издање, и да је у том часопису објављен мој приказ књиге Бранка Летића *Шљива са нож-сјенком*. Живјело се, заиста, интензивно. У редакцији *Књижевности* упознао сам троје великих људи: Светлану Велмар Јанковић, Зорана Мишића и Ивана В. Лалића. Ето – ту слику памтим; та драга лица. Из Студентског града сам слао и прве текстове за *Летопис Машице српске*. Мислим да је тада секретар редакције био Александар Тишма. Одговарао ми је кратким и информативним писмима. Знам да ми је текст о Кафкиним *Писмима Милени* куцао писац Спасоје Шејић, тада мој друг, о чијој књизи ћу касније писати у *Летопису*. Тај ми је текст драг као двострука игра огледала: читање Шејићевог романа у моделу *Прозе у шрајерицама* Александра Флакера. Професор Флакер помиње тај мој текст у предговору другом издању своје књиге као примјер креативног читања и примјене једног теоријско-критичког модела на тумачење савременог српског

романа. Један од значајнијих комплимената с високог мјеста. Пратили смо углавном све што је теоријски рађено у Загребу: Шкреба, Флакера, Петровића, Прањића, Павличића, Стамаћа, Битија, *Умјетности ријечи*. Наравно, Станка Ласића: *Сукоб на књижевној левизици*, и његове радове о Крлежи. И у Сарајеву, наравно: Светозара и Николу Кољевића, Славка Леовца, Радована Вучковића, Бранка Милановића, Бранка Летића, а посебно, нешто касније, Новицу Петковића. Професор Ђурић је веома волио и цијенио Николу Кољевића; сматрао га је једним од најдаровитијих људи. Уосталом, Николина књига о „Новој критици“ једна је од првих југословенских књига из области методологије науке о књижевности. Никола Кољевић ће бити и први који ће схватити ограничења и домете методологије и који ће се побунити против „методолатрије“. Све те Сарајлије су касније постале моји драги пријатељи. О Новом Саду ћу говорити нешто касније. Да не заборавим Лешиће, Зденка и Јосипа. Нијесам с њима имао присније везе, али сам пратио шта су радили, нарочито Зденко. Јосип Лешић се морао вољети, иако се нијесмо боље познавали. Сјајан човјек. Волио је Нови Сад и Стеријино позорје. Његова смрт ми је тешко пала. А једва да смо се лично знали. Зрачио је добротом и племенитошћу.

Да не заборавим касније: морам испричати једну згоду са једног љетњег курса за стране слависте; једну похвалу мојим колегама из Загреба и потврду моје глупости и неопрезности. У колима смо били ја и тројица Загрепчана: Круно Прањић је возио, ја сам сједио на сувозачком мјесту, позади је био Душко Маринковић, а четвртога се не сјећам. Идемо кроз Нин, заправо – милимо. Ситуација комична, за богове. Формирала се колона аутомобила. А на челу колоне мирно ступа један магарац. Неће да се склони и све у колони је намагарчио. Смијем се од срца, сав усхићен, а у мени се буди

дух пародије. Сасвим спонтано, из пуног срца, свечано изговорих:

– Магарац ступа на челу колоне...

Хтједох да додам: „Уз уску стазу планинску“, али се пресекох.

Сви су схватили моју пародијску алузију на Назорову пјесму „Титов напријед“, али сви мртви озбиљни. Тајак, нико ни зука. Па шта; магарац заиста ступа на челу колоне, уочивши педесетак аутомобила. Чиста реалистичка констатација.

Нико од тројице Загрепчана ме није издао. Никад. Хвала им. А могли су да ме униште.

Питам се да ли би тако било са тројицом „ђетића“... Или Београђана...

Једно је извјесно: магарац је био много паметнији од мене.

Нешто важно сам испустио – студентске немире на Филозофском и Филолошком факултету 1970. године. Нијесам их осјећао као присно своје, али сам се нашао ту и постао – предсједник Штрајкачког одбора. Човјек се у немирним временима може наћи у необичним ситуацијама. Не можеш побјећи кад те тражи пуна Сала хероја. Од наставника нас је, на Већу Факултета, подржао једино Никола Милошевић, Иво Тартаља је био уздржан. Сви остали – против. Цијела та ствар од почетка није ваљала. Кад штрајкујеш, мораш имати неке циљеве, услове. Мораш на почетку знати како ћеш на крају из тога изаћи, и то часно, као побједник. Много је ту било глупог, ирационалног. Али, ту си се нашао и нема назад. Нијесам могао ништа да уредим и усмјерим ствари у неком добром правцу. Али нијесам се плашио. Било ми је помало чак и комично да сам са деканом Миљаном Мојашевићем, који ме је и тада

и касније цијенио, и са продеканом Слободаном Марковићем – на супротној страни. Дали су ми кључеве Факултета и скинули са себе одговорност чак и за судбину зграде. До краја је са мном остао једино мој друг Периша Маројевић. Тај не оставља на цједилу. А била је препуна Сала хероја. Понешто сам научио, али никад довољно. Имао сам много среће, а могло је бити свашта. Нека пријатељства су се показала не само као непоуздана, већ и лажна. Од тада су ме пратили, нарочито у Црној Гори, да не унесем дух побуне. На једној „филозофијади“, знатно касније, подметали су ми неку лијепу „новинарку“, која је са мном правила „интервју“ – све са магнетофоном. Наравно да тај „интервју“ никада није објављен. Умио сам с тим „новинарками“.

Као постдипломац са стипендијом вребао сам неки посао, али сам био сигуран да то мора бити у складу са струком. Јавио сам се на неки конкурс Радио Београда. Желио сам на Трећи програм. Ишли смо Спасоје Шејић и ја. Прошли смо неке испите, тестове, разговоре и стигли међу три–четири, од педесетак, на почетку. Знао сам да ће бити примљен Милорад Денда, будући сјајан спољнополитички новинар, дописник из Кине. Испоставило се да је тај избор био – одличан. Нијесам ја био за такав посао. Бог ме је погледао. Добро је понекад „пропасти“ на конкурсу. А Денда је био пун погодак. Никад се последије нијесмо срели, што ми је жао. Увијек бих се обрадовао кад бих на радију чуо његов глас. Позвао сам Шејића на пиће – да прославимо пораз. Тај пораз данас видим као веома срећну ствар. Никад не знаш колико је и због чега добро кад негдје не успијеш.

Милош Јевтић

После студија у Београду, прешли сте у Нови Сад, где сте започели наставну и научну активност.

Шта Вас је одвело баш у Нови Сад?

За које сте се предмете определили?

Са којим сте професорима, барем у почетку, најближе сарађивали?

Како сте се односили према студентима? Како су Вас они доживљавали?

Уопште, шта Вам је све – и као педагогу и као књижевном историчару – омогућио Нови Сад?

Јован Делић

На „свјетској“ не бих добио прилику; то сам видио. Тамо, прво, одаберу човјека, па распишу конкурс, што сметрам исправним. Кадар се бира и његује. Факултет је то. Била су чак два конкурса. Моји пријатељи су ме наговарали да се пријавим. Нипошто и никако! Знао сам да је један за Владиславу Рибникар, сигурно најдаровитију и најприпремљенију особу за тај посао. Уз то, много смо соли и хљеба заједно појели. Никако не бих желио да њој будем конкуренција. Прво, боља је од мене. Друго, била ми је ближа него сестра. Други је био за Александра Илића, прилично старијега од мене. Био је главни уредник *Стигуенџа* и могао је бити одличан. Имао је подршку на катедри. Моје шансе су биле у микронима. Нијесам се пријављивао. И у математици постоји израз: „Рјешење нема смисла.“ Дакле – не! А знао сам да је Илић ближи политици него науци о књижевности. Остали смо до краја његовога живота више него коректни. Чак сам доживио да му пишем реферат за напредовање послѣје његовога повратка из дипломатије. Пријало ми је то, признајем.

Негдје у прољеће 1972. мој „доцимер“ и колега Радмило Маројевић – дијелили смо „добро, зло и терасу“

– донесе ми конкурс из Новог Сада и откуцану пријаву на конкурс са мојим именом. Требало је само да потпишем, прихватим, приложим документа и предам у процедуру. Тих дана смо уговарали неки излет на Стражилово и фудбалску утакмицу. Таман; *усџуџ* да предам и пријаву. Све се намјестило. Имам и превоз, и друштво, и забаву, и лијеп повод. Нови Сад је близу; такорећи предграђе Београда. Идем. Много се не надам.

Имао сам озбиљан морални проблем. Тих дана је из Новог Сада „отјеран“ Ђорђевић Вуковић, мени драг човек. Није лијепо доћи на „његово“ мјесто. Помогли су ми Светозар Петровић и сам Ђорђевић. Професор Петровић каже да је то, просто, „слободно мјесто“ и нипошто не треба везати конкурс за Вуковићев „случај“. То није никакво „Ђорђевићево мјесто“. Неко ће то попунити... То је, отприлике, значило: Не придај себи, мали, велики значај, него ради ако хоћеш. А Ђока ми каже да конкуришем, али да се много не надам: немам ја тамо тетку која ће одлучити. Он би се радовао да ја то мјесто добијем.

Одем. Диван дан. Црвени џемпер, фармерице, патике, подужа коса; правац – служба за опште послове. Пријављујем се на конкурс.

– А за кога предајете документацију? Што није дошао тај господин... Делић? То је мало неозбиљно.

– Ја сам то – одговарам попут несрећног Ђамила. – А колико сам озбиљан, то је већ друга ствар.

С таквим „моћним“ ауторитетом сам ступио на Филозофски факултет у Новом Саду, Његошева 2. Као дечко коме се не вјерује.

Жена се извињава. Не може да дође себи нити да вјерује да сам ја неку школу завршио, а још мање – да

нешто знам. Отприлике: И ово да нам буде асистент. Докле смо дошли! Ко све неће доћи на Факултет Младена Лесковца?!

Ја се блескасто смјешкам; пробам да појефтиним „гафове“ госпође Милице Бајазетов; ако се добро сјећам, тако се звала. Задржах се пет–шест минута, а при изласку – три–четири млађе службенице се смијуље; „узимају мјеру“ кандидату за асистента.

Ето тако прође моја прва посјета Новом Саду и Филозофском факултету. Укупно – петнаестак минута. Прије него што сам изабран, добио сам име „Беби асистент“. Комплетна четврта година била је старија од мене.

Заправо, Нови Сад сам већ унеколико знао. У Матици српској сам већ имао име: сарадник *Лейојуса* од 1969. године и добитник двију Бранкових награда Матице српске за студентски есеј: за рад о Ујевићевом *Лелеку себра* и за рад о Солжењицину. Професор Драгиша Живковић ме је, отуда, доста добро знао. А он је био декан Факултета и шеф катедре.

Могло се догодити да будем изабран, а да не наступим. Живио сам у Студентском граду. Пошта, особито препоручена, стизала је проблематично. Некако сам, ипак, сазнао да сам изабран, а постављен сам тек 4. децембра 1972. године. Од тада сам у факултетској учионици провео неких четрдесет шест година. Цио пјеснички живот.

Комисија за писање реферата је била: Јоже Погачник, Драгиша Живковић и Светозар Петровић. Постављен сам као асистент-приправник на предмету *Теорија књижевности I*, а она је обухватала стилистику, теорију стиха и теорију родова и врста. *Теорија књижевности II* обухватала је теорију стилских формација и методологију науке о књижевности. Морао сам много тога да поновим и научим; да спремам часове вјежби.

Живковић је сматрао да сваки наставник било које дисциплине науке о књижевности мора бити озбиљно књижевнотеоријски образован; да мора коректно користити појмове, а то без теорије не иде. Онда би могао да буде распоређен на ужу књижевнотеоријску дисциплину према којој има склоност. Ја сам у Живковићевим плановима био виђен као будући професор свјетске књижевности, или српске књижевности XX вијека, или да останем на теорији. Ниједна варијанта ми није била страна, али је било касније јасно да ме усмјеравају према српској књижевности XX вијека. Према свјетској су били усмјерени други људи; према теорији – такође. То сам и желио; тако сам се и развијао.

Новосадски Филозофски факултет је имао веома добру Катедру за југословенске књижевности и славну Катедру за српскохрватски језик. На овој другој су били Ивићи, а стасавали су млађи људи врло брзо, попут Милорада Радовановића и, касније, Јасмине Грковић, обоје будући академици.

На нашој катедри кадровска ситуација, када сам дошао и нешто касније, била је одлична. Била је то једна од најбољих југославистичких катедри у Југославији. Средњовјековну књижевност је водила Јелка Ређеп; народну – Божићар Ковачек, а стасавала је у наставника Марија Клеут; осамнаести вијек – Боривоје Маринковић, човјек који је много знао и то добро радио; деветнаести – Драгиша Живковић; двадесети – Бошко Новаковић и Мирослав Егерић; свјетску – Сретен Марић, по његовом пензионисању Зоран Константиновић; књижевност ренесансе и барока – Светозар Петровић; хрватску – Милорад Живанчевић; словеначку – Јоже Погачник; теорију књижевности I – такође Погачник, а теорију II – Светозар Петровић, па Петар Милосављевић. То су све била озбиљна, па чак и велика имена. Ускоро је дошао Славко Гордић на теорију I и методику,

па Миодраг Радовић на свјетску, а велики добитак је био и долазак Милорада Павића. Живковић је имао амбиције да доведе и Предрага Палавестру на 20. вијек и Новицу Петковића – на теорију књижевности. Власти му то нијесу допустиле. А замислите да је успио! Каква би то моћна катедра била! Био је то моћан састав, баш моћан. А Живковић је био одличан шеф и декан.

Доласком у Нови Сад био сам на добитку. Напредовао сам у стилистици, нарочито у теорији стиха, па и у теорији жанра. Наставила су се и моја интересовања за методологију. Радио сам магистарски рад врло амбициозно. Живковић је повремено разговарао са мном о књигама професора са других катедара, из других југословенских центара. Видио је да познајем њихов рад. Касније сам схватио да ме је пропитивао о својим сарадницима на *Речнику књижевних ѿермина*. А онда ме изненадила, ма запрепастила, једна пословна понуда: предложио ми је да му будем „тајни“ редактор поменутога речника. Имао сам пуну слободу – да предлагем, критикујем, мијењам, скраћујем, допуњујем. Ја бих, темељно пролазећи кроз *Речник књижевних ѿермина*, много тога научио. Зарадио лијеп, чак висок, хонорар, и моје име би било „заштићено“ – не би се појављивало. И ја сам „загризао“. Поподне сам могао радити у пространој деканској соби до 21 сат. Највећи број мојих предлога Живковић је прихватио. Видим да ме човјек схвата врло озбиљно. Одбио сам, међутим, да пишем нове одреднице, али сам за постојеће предложио бројне допуне. Та сарадња ми је код Живковића високо подигла цијену. Мени је одговарала; ем сам доста научио, ем добро зарадио, ем се нијесам излагао ризику јавне бруке.

Са Живковићем сам разговарао о компаративним истраживањима, о проучавању домаће и свјетске књижевности. Наш приступ књижевности имао је доста

додирних тачака: обојица смо држали до теорије, обојица смо тежили ка компаративном проучавању српске књижевности – његово вишетомно животно дјело носи наслов *Евројски оквири српске књижевности*. Обојица смо се бавили питањима поетика појединачних писаца и књижевних праваца. Живковић ми је говорио о својим примједбама на проучавање свјетске књижевности као изучавање највећих писаца. То није у складу са природом наше књижевности ни са потребама наше науке о књижевности. На нашу књижевност су више утицали бројни „мали“, него малобројни „велики“ свјетски писци. Мора се, дакле, знати доста и о „малим“ писцима, а посебно о њиховој рецепцији код нас. Наши разговори су трајали до краја његовога живота. Звао ме је кући негдје после 20 часова и разговарали бисмо сат и по – два. Најчешће о чисто књижевнонаучним темама. То не значи да смо се око свега слагали, али су му наши разговори били потребни и пријали су му, а и мени. Из текста који је објавио о мени схватио сам да ме је врло цијенио, па чак на неки начин и волио. Сматрао је да Душан Иванић и ја можемо доста дати српској науци о књижевности. Хвала му.

Од Жарка Ружића сам научио понешто о стиху, а веома брзо ме научио српским акцентима. Захвалан сам му. О стиху сам највише научио од Светозара Петровића; похађао сам и неке његове курсеве. Ипак смо били сувише различите природе; нијесмо се баш привлачили. Више сам волио да читам његове књиге него да разговарам с њим.

И Сретен Марић ме је често звао на разговор. Позвао би ме телефоном, увијек иза 22 сата, и тражио да дођем нешто касније. Остајали смо понекад до зоре, с њим је било занимљиво и весело, понекад на ивици свађе. Њега сам баш волио, и мислим и он мене. Плашио се за мене – да ћу лудо изгубити главу.

– Не полемише се с ајкулама. Од ајкула се склања и чува. А ти то често чиниш. Полемиши ти с Платоном: ем је мудар, ем је мртав. Ајкуле траже крв и месо, а не разлоге.

Био је духовит, врцав, добронамјеран и мени веома наклоњен. Стало му је било да нешто направим. Говорио ми је да сам „сугестиван“ и „опасан“ у разговору; тражио је да му донесем текстове на читање, како би избјегао моју сугестивност. Био је врло информиран, проницљив, интелигентан, али не и дубок. Такве су му и књиге. Човјек за поштовање. Недостаје ми и дан данас.

Волио је есеј и био је прави есејиста. Написао је о есеју лијепих реченица. Волио је српску ријеч *разговор*, и умјетност разговора. Држао је до разговора са мном. Говорио ми је да га подстичем и провоцирам му мисао. Волио је приче о мојим прецима. То је једини човјек од кога сам чуо да је кидање асоцијација болно. Грдио ме је због моје ијекавице, а онда је, неколико дана касније, прихватио да моја ијекавица звучи крајње пријатно. Како год да звучи, нећу да је мијењам, а и Ваши родитељи су – подсећам га – говорили ијекавицу. Потврђује моју тврдњу. Па зато ми и допуштате да је говорим. Не, већ због аутентичности. Ти си веома аутентичан човјек. Хвала, професоре. Волио бих да тако буде до смрти. Само аутентичан човјек – ма шта то значило – може бити личност. Ви сте, професоре, несумњиво били аутентичан човјек.

Марића су се људи више плашили него што су га вољели. Изузеци смо били Радмила Гикић, Зоран Стојановић и ја. Ми смо га баш вољели. У једном есејистичком запису буквално је опјевао смрт моје бабе Јоке, на основу моје приче. Хвала му и у гробу.

Иво Тартаља ми је причао једну згоду са неким немачким германистом и компаратистом. Желио је да

упозна двојицу српских професора свјетске књижевности – Ђурића и Марића. Био је фасциниран живим знањем стихова свјетских пјесника: наши професори су му их рецитовали у оригиналу и преводу. Марић и Ђурић су му промијенили слику о српским универзитетским наставницима. Тартаља каже да је уживао у демонстрацији знања и „силе“ српских професора. Разговори су вођени на њемачком и француском.

Доласком Славка Гордића на Филозофски добио сам доброг и присног друга. Годинама је из Шида путовао за Нови Сад. Посјећивао сам га и у Шиду. Тада сам први пут видио Шумановића. Није ме тако фасцинирао ни Лувр, ни Ермитаж, ни Пинакотека. Славко је и тада писао лијепе поетске записе. Волио је биљке, траве. Једино Милосав Тешић, од писаца, зна о биљу више од Славка. Тамошње шумовито брдо – мислим да се зове Липовача – и данас ми је у срцу. Касније смо се некако удаљили. Вјероватно је био пресудан мој одлазак у Њемачку, па селидба у Београд. А људи се и мијењају, Богу хвала. Волио је да стрпљиво чита Хелдерлина и Рилкеа на њемачком. Чак је неке стихове и напамет учио. И цитирао их. Из превода се љепота пјесме само слути. Оригинал блиста. Веома сам поштовао овај Славков, чисто естетски напор. Све се мора његовати; пријатељство нарочито.

Из новосадског периода издвајам нарочито пријатељство с Милорадом Мићом Радовановићем, касније академиком. Два љета је путовао са мном у моје село Борковиће; изблиза, непосредно осјетио тамошњи тежак живот, људе. Моји родитељи, стриц, тетка и брат примали су га као најрођенијега. Носио је репо на неки алкохол, гориво посебне врсте, и кувао, као какав чаробњак, кафу на ливади, док ми косимо или пластимо. Спавао је у колиби, гдје и сви ми, у постељи од грубог сукна. Све је очарао добротом и непосредношћу.

Гријао се крај ватре на огњишту; јео што и ми; буквално је био дио наше куће и породице. Дивио се колико и како физички радимо и урадимо. Да. Једном је дошао о првомајским празницима: извезао је својим чувеним, ненадмашним „спачеком“ моју жену – тада невјесту – и мог брата и мене, по ужасном времену: киша, снијег, блато, никакав пут. Тада још до села није било пута. „Форсирали“ смо Пивско језеро бродицом или скелом, а на другој обали нас је чекао отац или стриц с коњима. Није баш уживао у јахању, али је коње волио. „Спачек“ нас је чекао у Плужинама. Озбиљан, какав је био, носио је у ауту груби алат, „за не дај Боже“: крамп, ашовчић, неку гвоздену полугу, и цијелу приручну апотеку, с обавезним серумом против змија. Али није га „ујела“ змија него пчела, што је изазвало велико узбуђење, срећом без посљедица. Моји су прихватили шалу с њим, нарочито стриц. Видили су чак и социолингвистичке разговоре:

– Како ви, стрикане, овде говорите: српски или црногорски – пита чувени лингвиста.

Стриц би зачкиљио својим, иначе малим окицама, као да рендгенски снима стручњака, плашећи се какве подвале и белаја, па ће му, с благим ироничним осмијехом, мирно одговорити:

– Ерцеговачки, мој Мићо, ерцеговачки. Ко и вас наш свијет.

Стрицу је било важно да избјегне понуђену алтернативу, а сам Бог зна шта му значи „вас наш свијет“ и припада ли том цијелом нашем свијету и сам професор Радовановић.

Строго лингвистички гледано, Стриканов одговор је био беспрекоран: 1:0 за стрица.

Био сам уз Мићу и његову маму кад им је било веома тешко: када је Мићин отац у Швајцарској оперисао

срце. Три дуге и драматичне ноћи. И Мићина мама је мене држала за свога.

Не би требало да овај наш разговор пређе у збирку анегдота, али једну морам испричати:

Косили брат и ја, покосили чудо Божије, а предвече прешли у другу ливаду. Наш обичај је да, кад почињемо косидбу, обавезно се прекрстимо и призовемо Бога у помоћ. Овога пута, умјесто: „Боже помози“, мени се оте: „Боже, по нози“. Препадох се. Брат иде испред мене; бољи је косац, а и воли да је први. Поновим своју молитвицу, исправно. Три пута, па закосим и ја. При трећем замаху видим – коса крвава. Помјерим откос и видим „злочин из нехата“: одсјекао сам зецу ногу. Узмем зечића за уши, ставим га између откоса, позовем брата за свједока. Прекрстимо се опет и наставимо посао. Кад смо вратили откос – нигдје зечића. Ништа га није могло однијети; ту смо ми.

Догађај је такав да сам га увече морао испричати Мићи. Знао сам да ћу га потрести, али ово мора знати. Он се трудио да свему нађе научно објашњење, па се запетљао у неку „прекогницију“ и друге глупости. Ја сам се држао сељачких, религијских тумачења, да га мало провоцирам и да се спрдам са „свемоћним“ сцијентизмом. Резултат је био поразан по зеца и по Мићу: цијелу ноћ се батргао по кревету и бунцао, жалећи зеца и његову ногу. Тешко је „сварити“ „прекогницију“, посебно на Борковићима, и зеца без ноге. Стварност је загонетна и кад је сурова. „Није живот што и поље прећи.“ Ни ливаду не можеш да покосиш без крви и жртве.

Занос косидбе је чудо Божије, посебно кад косиш с братом, а још веће чудо – са оцем и братом. Понекад су ми Толстој и његов Љевин толико блиски да ми се привиђају како косе са нама, посебно кад „уредимо“ косе, па обје, или све три, звижде као једна. Живиш

књижевност и кад косиш, и кад спаваш, и кад бдијеш над књигом и папиром у два по поноћи. Не помаже ту никаква прекогниција.

Рекао сам већ да су у Нови Сад долазили професори из цијеле Југославије, најчешће Загрепчани. Био сам у прилици да упознам Зденка Шкреба у његовој „дубокој зрелости“, како би рекао Миодраг Павловић, и Миливоја Солара у његовој најбољој снази. Они су у Србији веома читани и цитирани. Њима двојици сам био и један од домаћина, „по задатку“ и по својој вољи. Били су не само одлични професори, већ и веома пријатни, љубазни и духовити људи. Од Солара сам, на примјер, чуо духовиту разлику између „изванредног“ и „редовног“ професора: „Изванредни“ редовно ништа не зна, а „редовни“ ништа не зна изванредно.

Најнеобичније – метафизичко – искуство имам с Александром Флакером. Срели смо се у сну и разговарали о његовим књигама. Сјутрадан сам га срео, у друштву колегинице Мирјане Бошков, у холу Филолошког факултета: био је то човјек из мога сна – чак и одијело, ципеле, кравата, о брковима да не говоримо. Све, апсолутно све ми је већ познато и виђено. Колегиница Бошков ми каже:

– Јово, ево човека кога већ дуго желиш да упознаш – Саша Флакер.

– Хвала. Знаш га. Па синоћ смо били заједно – бубнуо сам неопрезно и глупо, потпуно помијешавши сан и јаву.

– Да, да, читам ја са захвалношћу младога колегу – рече професор, алудирајући на мој приказ његове књиге у *Лейойису* и поможе ми да се „извучем“.

Флакер и Мира су, ваљда, мислили да сам читао синоћ професорове књиге, па сам тако с њим био претходне

вечери заједно. А ја сновио непознатог човјека до у детаљ онаквог каквог ћу га срести уживо већ сјутрадан. Ко ме би то пало на памет? И водио с њим теоријски разговор, приде.

То је та Мићина „прекогниција“. Немојте завидјети онима који имају жив сновидовни живот; није то баш једноставно. Није лако с тим Божјим даром живјети.

Милош Јевтић

Ваше новосадско време обележава и ангажовање у научном животу, посебно у Матици српској, у којој сте и сада активни – као потпредседник.

Када сте схватили да Вам је, уз педагошке и остале активности, неопходан и научни рад?

Да ли је, и колико, његов садржај био условљен наставним дужностима или је био условљен Вашим опредељењима која су настајала Вашим укупним заинтересованостима и искуствима?

У ствари, како бисте дефинисали, а можда и ближе разјаснили ту своју активност, и ону новосадску, али и београдску, која је и сада Ваше темељно значење које Вас је довело до избора у Српску академију наука и уметности, што је, сумње нема, најчасније признање за Ваше вишегодишње деловање?

Јован Делић

Пут у науку о књижевности није био ни лак, ни једно-смјеран. То, за мене, није чиновничко напредовање. Дуго и непотребно сам био асистент, и не жалим. Нико ми није помогао; нијесам имао никакав ослонац у било коме. Вјеровао сам, можда глупо, да ће рад једном „експлодирати“. Имао сам већ пет књига када сам

изабран у наставничко звање. Мирослав Егерић ме је одмах изабрао за ванредног професора. Доста се научи од нових људи; од Светозара Петровића и Драгише Живковића посебно. Прође се кроз озбиљан појмовник науке о књижевности. Ослободи се човјек и неких предрасуда. Увијек сам желио да будем „цар“ у своме послу; никада нијесам ни помишљао на САНУ. „Инфицирали“ су ме академици који су моје име помињали у разговорима око САНУ, али нико се не може похвалити да сам му око избора у САНУ досађивао. Око мог избора се више од мене бринуо мој професор Иво Тартаља. Нови Сад ми је помогао да мало другачије мислим о књижевности, да нешто научим о теорији стиха, да се понечег крутог ослободим, да се упознам с националном књижевношћу мало присније, да појачам свој рад у Матици српској, да постанем главни уредник у *Зборнику за књижевност и језик* и да се ту нарадим, да одем на лекторат у Гетинген. Мало ли је? А у Београду ми је Новица Петковић оставио предмет Српска књижевност XX века и пројекат Поетичка истраживања са истоименом едицијом. У Београду и око Београда сам формирао велико научно наслеђе и научне екипе. Уредили смо сву силу зборника радова о поетикама српских пјесника XX вијека. На свој начин смо премрежили вијек. Бити на тим мјестима, и у САНУ, а не радити пуном снагом док год човјек може мислити, читати и писати, било би неодговорно. Понављам: Београд ми је дао све; покушавам да узвратим. Боље би било да радим књигу о неком пјеснику него што диваним са Вама о томе шта треба да радим. Најглупље је бавити се собом; мој посао је да се бавим другима.

У Нови Сад сам отишао „случајно“, по конкурсу, „за хљебом“. Нико ме није звао. Нови Сад има Матицу српску и близу је Београда. У Београду није било мјеста за мене. А себи сам ставио у задатак да се вратим, кад-тад. Новосадске семинарске библиотеке су изврсне.

Увијек сам имао подршку Матице српске, и као институције, и појединачно. Као студент сам добио двије Бранкове награде за есеј, а знатно касније и Награду „Младен Лесковац“. Бошко Петровић се радовао сваком нашем сусрету и разговору. Волио је да говорим о његовим књигама. Једном сам као награду од њега добио прво издање *Лирике Ишакe* Милоша Црњанског. Разговарали смо о њемачкој књижевности, о Томасу Ману. Претјерује се – вели – о утицају Томаса Мана на његово дјело, а њему су и географски ближи Аустријанци. Ту поменух Додерера. Он се толико обрадовао и изненадио да је устао, отишао у своју библиотеку о донио ми *Лирику Ишакe*, уз коментар да сам је поштено, знањем, зарадио. Какво црно знање! Просто – потрефио сам. Но, добро, требало је знати за Додерера.

Бошко Ковачек ме – то поуздано знам – високо цијенио. Тачно на Богојављење 2000. године поставио ме је за главног уредника „Лесковчевог зборника“ – *Зборника Мајице српске за књижевност и језик*. Уочи моје крсне славе – Светога Јована – приде! То је један од мојих највећих професионалних задатака. Професионалних? Па ја то радим четврт вијека готово „волонтерски“. То је тежак, одговоран и исцрпљујући посао. Уредио сам и једно заостало годиште (1999), тако да већ имам иза себе уређених 25 годишта. Вјероватно ћу бити принуђен да уредим и прве двије свеске 26. годишта. То је преко сваке мјере. Четврт вијека водити један часопис – то је непристојно. Три пута сам већ нудио оставку, али немам среће. Ове, 2024. године је крај.

Нешто сам радио и урадио и у *Зборнику за славистику*. На предлог професора Погачника примљен сам за секретара редакције. Главни уредник је био професор Живанчевић, нијесмо се баш добро разумијевали. Тамо ми је одбијен приказ књиге Предрага Палавестре:

Послерајна српска књижевност (1945–1970), из идеолошких разлога. Било је бесмислено да тамо останем. Био сам члан редакције истога часописа под вођством професора Миодрага Сибиновића, али је он убрзо дао оставку. Није било уносно крајем деведесетих, и касније, бавити се овим послом. Једини мотив је жеља да нешто урадиш; да водећи часопис за науку о књижевности спасеш од пропасти и гашења. А професор Живковић ми је причао да је могао да живи од уређивања *ЗМСКЈ*! То данас звучи као бајка. Статус часописа је постао јадан и биједан.

Постоји огроман научни потенцијал; треба га упослити и моделовати: Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Приштина (Косовска Митровица), Никшић, Бања Лука, Пале – све универзитетски центри, српски. Па институти, учитељски факултети, инострани сарадници... Часопис излази трипут годишње, што за научни часопис није мало. Било је захтјева да се смањи на двије свеске, што је за наш научни потенцијал недопустиво. Матица је водећа институција овога народа, двјеста година стара – мора имати све најбоље. И мора водити рачуна о сваком даровитом човјеку, и о свим крајевима Српства. Моја уредничка предност је што сам „обилазио“ све српске универзитете – свугдје имао неко предавање или одбрану дисертације, и тачно знао ко гдје шта ради. Друго, радио сам као уредник кад год бих чуо или осјетио да неко има нешто за нас. Никога нијесам „склонио“ из редакције, коју сам наслиједио, а моји велики чланови, какви су Јован Деретић, Иво Тартаља, Новица Петковић и други, све бољи од бољега и бољи од мене, показали су високу лојалност часопису и потребу да покажу да можемо да излазимо редовно и да правимо солидне свеске. Данас имамо међународну редакцију која, попут госпође Персиде Лазаревић Ди Такомо, брине о статусу часописа у

свијету. То нам је веома важно. Ушао сам у редакцију у добрим годинама и гурам до данас. Доста је, ако је и од мене. Имамо добар и ритам и темпо излагања. Имао сам врхунског секретара редакције – професорку Исидору Бјелаковић, оданог и радног техничког уредника Вукицу Туцаков, и веома добре „референте“, као што су Јулкица Ђукић и млада и динамична Милена Кулић, на коју Матица може дуго да рачуна, ма гдје била и ма чиме се бавила. Настојаћу да урадим што више док часопис преузме друга редакција. Жалим што су епидемије и пошасте пореметиле наше састанке, који су раније били мале свечаности, али сам поносан што је ова редакција, са природним допунама, потписивала и одржала у животу *Зборник Матице српске за књижевност и језик* у веома тешким временима: од 1999. закључно са 2024. годином. То је, акобогда, двадесет шест годишта.

И данас у Матици имам солидан статус и подршку предсједника професора Драгана Станића, познатијег као Иван Негришорац. Тренутно обављам и дужност потпредсједника, и то ће – ако Бог и Скупштина тако хтједну – једино остати моја дужност у наредном мандату. Поновићу оно што сам рекао добијајући награду „Младен Лесковац“: Матица српска је моја једина стална адреса.

У Новом Саду постоји и часопис *Поља*, с којим сам помало сарађивао, а чини ми се једно вријеме био и члан редакције. Тамо сам срео и упознао Радмилу Гикић, данас угледну књижевницу. Радмила ми је много и несебично помогла око мојих обију првих књига *Српски надреализам и роман* и *Криптичареви парадокси*. Када се прочуло у Новом Саду да ће ми 1980. године Српска књижевна задруга објавити књигу *Српски надреализам и роман*, неко се сјетио да би и Нови Сад могао објавити збирчицу мојих критичких

радова у „Првој књизи“. Вјероватно је то била Флорика Штефан. Радмила је ту одиграла по мене драгоцјену, конструктивну улогу. Прво је погурала ту идеју, а онда ми је помогла да сакупим текстове и уобличим књигу. Тако је та 1980. година била изузетна по мене: двије велике српске куће – СКЗ и Матица српска – објавиле су ми по књигу у двјема мени веома драгим едицијама. Те су ме књиге учиниле срећним. Данас више не умијем тако да се радујем. Миодраг Перишић је тај мој књижуљак приказао у *Полиџици*, најављујући долазак новог критичара и тумача књижевности. Боље нијесам стајао у књижевној јавности ни 2011. године, када су ми се такође појавиле двије књиге: *Мосѿ и жрѿва* („Православна реч“), књига о Андрићу, и *Иван В. Лалић и њемачка лирика*. Хоће ме то – књиге ми или излазе годину за годином, или исте године. У сваком случају, Радмили Гикић сам доживотно захвалан за моје прве двије књиге. Нека то буде и записано.

У Новом Саду сам добио и признање Друштва књижевника Војводине за књигу *Хазарска ѿризма. Тумачење ѿрозе Милорага Павића* – „Књига године“. Захвалан сам, наравно. Важно је да на књигу падне неки сноп свјетлости; да се уочи у јавности. *Мосѿ и жрѿва* је такође књига која је добила награду у Новом Саду „Др Шпиро Матијевић“, тада највећу по износу. И данас сам захвалан Матијевићу. Од тога је направљен лијеп догађај. Захвалан сам, наравно, и жирију. Вјероватно су те двије књиге – *Мосѿ и жрѿва* и *Иван В. Лалић и њемачка лирика* – биле пресудне да добијем и награду „Младен Лесковац“ Матице српске, једну од мени најдражих.

За мене је био изузетно значајан и необичан однос с Александром Тишмом. Рекао бих – и за Тишму. Ако неко пред своју смрт пожели да се од њега опростите,

и да ви будете једини говорник – а Александар Тишма је, по својој снахи Марти, то мени поручио – онда то нешто значи; онда сте том човјеку много значили. То ми је једно од највећих људских признања; никад то од Тишме не бих очекивао.

Наши односи су били готово хладни, без емоција. Волио је да се виђа са мном, да ми понешто каже, а онда, с годинама, да што дуже разговарамо, најчешће у шетњи, или у његовој соби у Академији, занимало га је шта мислим о многим стварима; и о његовим књигама, али не прије свега о њима. Углавном је говорио опречно од онога шта ја мислим и изазивао ме на спор, па и на свађу. И ја сам то прихватао. Кад год бисмо се љуто посвађали, кад год бих помислио да са тим човјеком нећу више да се бесмислено спорим, он би звао и молио да дођем. О Новосађанима је говорио отприлике исто што и Марић: немаш с киме да разговараш, сви се нешто повлаче, чувају, конвенционално прихватају ваше мишљење. Чак су обојица употребили исти квалификатив – људи крпе. Добро је да барем нијесам крпа. Нападао је чак и своје пријатеље: Жикку Павловића (мање) и Драгослава Михаиловића. Ја сам обојицу бранио и умјерено нападао њега.

Наш разговор послје моје посјете Совјетском Савезу (1984) га је импресионирао, иако је остао хладан. Говорио сам да тамо стварно владају будале и веома опасни примитивци и да ће разорити Совјетски Савез. Плашим се, кажем, посљедица. Бојим се да ће се Европа заљуљати, да ће се Југославија протрести, ко зна с каквим посљедицама, и да ће опет платити Срби. А кад неко гадно притисне Србе, онда су могући планетарни земљотреси.

Први пут сам видио да се плаши за мене због мога језика. Моли ме да ћутим – ухапсиће ме. Стало му је до мене.

Ма ко ће ме ухапсити? Нема ко, мој Тишма. Ви сте препуни страха. Боље би било да ме узму озбиљно него да ме хапсе.

Причам му о књижевним разговорима у СССР-у; о дезоријентисаности и страху интелектуалаца, сасвим различитих националности, којима је стало до СССР-а и страх их је од неизвјесне будућности.

Моли ме да другом ником о томе не причам.

Бих, али немам коме. Будалама не вриједи причати.

А кад је почео наш циркус, он се јавно критички односио према Србима.

Кажем му да то може бити тренутно корисно на свјетској пијаци, али је у основи и дугорочно бесмислено и глупо. Србима се намјешта нека њемачка или хрватска кривица, да се увуку у што веће блато и да изгубе ореол из претходних свјетских ратова – праведника, страдалника и побједника – и да се изједначе с Нијемцима и Хрватима.

Ви сте заговорник глупих теорија завјере.

Наравно, кажем. Завјере постоје, говорим му о папи Војтили, о уједињеном Западу. О глупим западним интелектуалцима који Запад идеализују као ми до јуче комунизам. Причам му о мојим интелектуалним искуствима с Нијемцима. Цитирам му Лесковца – да се свијет сабласно љуља.

Пита ме што сам се 1991. вратио из Њемачке, када свако рационалан бјежи из пожара да не изгори.

Кажем му да бих тамо умро – било гдје у свијету – кад се у мојој земљи води рат и кад ми нове границе иду кроз само срце, раздвајајући ми родну кућу од Београда и Новог Сада. Већ ми је желудац личио на вулканско жароште; то су ми рекли љекари у Гетингену и

прозвали ме „вулканском природом“. Тамо је, истина – у официрском логору, умро један мој стриц, Данило, од априла 1941. до 31. јула, а сахрањен лицем на Илиндан, *од чира на сџомаку*. Прогорио човјек. Исто би било и са мном.

Гледао ме је као лудака кога покушава узалудно да разумије. Он је и отишао, провео неко вријеме „напољу“, па се вратио.

Тек тада су му дружења са мном постала насушна потреба. Мени необјашњива.

– Где сте Ви, бесни момче с тромеђе? – каже ми на улици, жељан разговора.

– Како један класик може да каже три бесмислице у једној реченици – ријешим ја да га уједем. Момак нијесам; имам чак двије ћерке и жену. А да сам „бесан“, давно бих Вам скинуо главу. Сасвим сам мирољубив и трпим, ево, Ваше инциденте. Тек тромеђа је бесмислица. Она постоји само у главама Ваших истомишљеника. Проблем је у тој тромеђи, у међама. Свуда око мене су Срби: и према Гацку, и према Фочи, и према Никшићу. Ваљда су Срби и у Србији, ако допустите.

Пита ме да ли умијем да лажем.

Мајстор сам у лажима, али ми је то напорно. То је опасно по мој мир и психичко здравље. Зато – не лажем. Али то не значи да не умијем. Лаж има нешто патолошко у себи, веома опасно. Она вас тјера у ланац лажи. О моралном аспекту да не говоримо.

Знам Вас од седамдесете, ако се не варам. А никад нисте ни покушали да ме слажете. То је веома ретко.

Знао је да веома цијеним његову литературу, чак и пјесме. Тражио је да пишем предговор за његове пјесме, и то сам са задовољством учинио. *Уиошребa човека* и

Школа безбожних и *Ива* су велике књиге. *Књига о Бламу* такође. Па *Вере и завере*, *Кайо* – ужасна прича. Једном сам му рекао да волим његову књижевност зато што не лаже. То му се допало.

Говорио ми је да сам писац и да књижевност доживљавам као писац, што ми и данас прија. Памтио је једину моју причу; он ју је објавио, у *Лейопису*. Тако нико не пише – каже ми – и глупо је што нисте наставили. Не би он то памтио да не ваља, вели.

Нико ме као он није „матирао“ у једној реченици. Наслов *Књига о Бламу* није ми се допадао. Могао се мало потрудити око тога наслова.

Па да, слажем се, глуп је, баш као и библијски, старозавјетни наслов *Књига о Јову*.

Такву господску, ироничну шамарчину нико ми досад није одвалио. Браво за Тишму; добра лекција из компаративне књижевности надобудном професору који себе сматра компаратистом.

Срели смо се у Тибингену. Био је са Соњом. Обрадовао се као дијете. Никад ни прије ни касније такав однос према мени није показивао, до пред саму смрт. Кажем му да сам ту на два мјесеца, код Клугеа. Каже ми да би волио да чита на универзитету. Да направимо једно српско књижевно вече.

Странци смо ми овдје, мој Тишма. Покушаћу.

И успио сам, без новца, наравно. Клуге је сагласан, али он не може доћи. Добили смо просторију – велика учионица – и лијеп термин – 19 сати. Тишма је био срећан. Од тада ме је гледао као свемогућег човјека: Јован Делић организује књижевно вече Александру Тишми на универзитету у Тибингену. Хеј, бре, Срби! Учионица пристојно попуњена. Педесетак људи. Углавном с универзитета. Говоримо Тишма и ја; мало

српски, мало њемачки. Тишма чита. Трајало је седамдесет-осамдесет минута. Сви задовољни. Посебно њемачки студенти. Из Србије долази неки свјетски човјек – Александар Тишма. А говори неки необичан човјек који свашта зна. То нијесу Срби о којима им причају с телевизије. Сигуран сам да смо направили добру ствар, малог домета. Видим Тишму осмијехнутог, срећног. Е, па морам да их водим на пицу – њега и Соњу – да вече буде пуно као око. И било је.

Сретосмо се, касније, у Новом Саду. Тишма ме загрлио и не пушта ме. Први излив њежности према мени, упознаје ме с неким својим пријатељем. Не жали комплименте. Не знам га таквог.

Дај, Боже, да ово буде пред добро, драги Тишма. Пол нијесте промијенили. Јесте ли Ви добро? Сувише сте њежни.

Откуд знате? Нисам. Ускоро ће крај.

Не знам. Али Вас не знам ни овако њежног.

Имам рак.

Тајац.

Тако сам сазнао за његову опаку и подмуклу болест. Тај човјек се бранио хладноћом од своје осјетљивости. Слао сам му поздраве и поруке охрабрења. Није помагало. Повукао се и чекао смрт. Ускоро је престао да узима храну. Убрзавао је смрт. Два дана пред сам крај Марта ми је донијела поруку:

Шаца би желео да се ти од њега опростиш. Ти би једини говорио. Каже да га никад ниси слагао, па нећеш ни на опроштају. Ти ћеш то, вели, најбоље „спаковати“. Хоће да зна да ли прихваташ. Мирније ће умрети.

Побогу, зар већ. Поздрави га. Прихватам, наравно, изненадио ме је. Нећу га заборавити. Ни његову њежност при посљедњем сусрету.

Невјероватно: заклети Новосађанин, Србин и Јеврејин, био је резервисан према монтењарима, а ето, хоће да се ја, планинштак, Дурмиторац, од њега опростим. Једини писац, једини човјек на свијету који ме је држао за писца. Ипак, није без неког јаког разлога одлучио да његов испраћај буде овакав како је он замислио. Хтио је да буде сахрањен као писац; да не допусти да мртав буде употребљен. Сахрањен је са крстом, као православац, и тиме ме изненадио. И са свештеником. Опојао га је мени драги отац Станислав, из Саборне цркве. Фебруарски дан је био ведар и страховито хладан; стаклено небо, стаклена земља. Свега је двадесетак људи испратило великога писца. То је тај његов Нови Сад. То њему, какав је био, не би сметало. Препознао сам двоје значајних Београђана; Латинку Перовић и Рада Константиновића. И дописника ФАЦ-а, господина Мартенса: очекује политички причу. Жалим, жалим; Тишма вас је надмудрио.

Послије сахране прилази ми господин Мартенс:

Хвале Ваш говор. А зашто ништа нисте рекли о политици?

Тишма је био велики српски и европски писац. Чему политика на његовој сахрани?

Али био је врло ангажован. Зашто неко није говорио о политици?

Питајте Тишму. Ви знате за његов наслов *Упошреба човека*? Тишма, очито, није допустио да мртав буде употребљен у овој школи безбожничтва.

Гледали смо се цио минут, нетремице, а онда је трепнуо и отишао. И данас сам „јак на очима“, а не онда.

Мој опроштајни говор од Тишме је за дан обишао планету. То је најчитанији мој текст.

Милош Јевтић

Рекли сте већ, новосадски Филозофски факултет имао је у време када сте Ви дошли на њега славну Катедру за српскохрватски језик. И друге катедре нису заостајале по научним достигнућима својих најбољих професора.

Које личности бисте посебно издвојили, како по утицају на укупну научну и културну атмосферу, тако и по личним контактима које сте остварили?

Јован Делић

Професор Павле Ивић је отишао из Новог Сада прије мога доласка, али је његов дух лебдио на факултету. Повремено би одржао неко предавање, и то је био догађај. Слушао сам га три–четири пута; увијек бриљантан. Сретали смо се и по Њемачкој, за вријеме „Два века Вука“. Увијек једнак; увијек у центру пажње. Из Њемачке сам објављивао у *Књижевним новинама* одломке из моје будуће књиге о Вуку. До мене стигао један његов коментар, ко зна да ли је аутентичан, који ми је и данас подстицајан: „Овај мали Делић има ванредно осећање историје“. Ово *мали* носи извјесне симпатије. Комплимент није мали. Посветио сам му бесједу о Вуку у Тршићу.

Професор Милорад Павић је био једно вријеме и декан факултета. Волио је да будем с њим кад је имао деликатне сусрете. Колико знам, није ишао на консултације по комитетима, али је к њему дошао Бошко Крунић, на Павићев захтјев. Били смо само нас тројица. Крунић је тада био најутицајнији партијски функционер у Војводини. Засули смо га серијом питања о низу кадровских проблема које партија кочи. Доиста су многе ствари брзо ријешене, на Крунићеву иницијативу. Моје увјерење и освједочење је да Павић није

био кукавица, како му се приписивало, већ човјек са ставом и високим степеном дипломатске вјештине.

Прије Павића је било незамисливо да један партијски функционер највишега ранга дође на ноге једном декану. Треба рећи да Павић, тада, још није био свјетски славан писац. Високо сам цијенио његове приповијетке – њих петнаестак. Био сам члан НИН-овог жирија када смо *Хазарском речнику* додијелили награду. Конкурент му је био веома даровит писац, Мирослав Поповић, са романом *Судбине*. Добра књига. Покушао је да утиче на моју књигу о њему: тражио је да појачам постмодернистичку оријентацију његовога романа. Мирно сам одбио питањем: Чија је то књига, моја или његова? Потом је предлагао да ту књигу браним као дисертацију. Професор Миодраг Радовић ће то прихватити. Е, то сам одбио још енергичније. Та књига није писана као дисертација, већ као књижевно-критичко дјело. То нипошто. За мене, није мање вриједно од дисертације. Али није дисертација. Предлагао ми је и да књигу о Вуку „претворим“ у докторат. Ту би и он могао бити ментор. То тек не би ваљало. Ружно би одјекнуло у јавности – као да ми дисертацијом плаћа књигу о себи. Никако не. Моју *Хазарску ѝризм* је све више, временом, волио, а и мене. Звао ме је код себе у Академију. Пред смрт су га притисле породичне несреће и болест. Док је могао, волио је да прошетамо од Академије до Калемегдана.

Још једном сам га одбио: предлагао ми је политичку каријеру у вријеме Слободана Милошевића. Сједјели смо у тадашњем хотелу „Топлице“, на његов позив. Каже ми да у сваком часу може да ме одведе код предсједника, по предсједниковој жељи. Чека ме, вели, лијепо мјесто и политичка каријера. Захваљујем му и кажем да су то његове заслуге. Високо цијеним Слободана Милошевића, али се бојим да је „распоред

карата“ неповољан по њега. Нема никога у свијету уза се. Цитирам му Митерана: Жао ми је југословенског народа, али историја је немилосрдна. Баш је то рекао послџе сусрета с Колом. Бојим се да ће Милошевић бити приморан да „остави на цједилу“ све Србе преко Дрине. Ја у томе нећу да учествујем по не знам какву цијену. Мене политичка каријера не занима, већ само књижевност и наука о књижевности. Павић ме убјеђује да дубоко гријешим; да тај човјек није ниједну грешку направио (Милошевић) и да ће имати високо мјесто у историји свијета. Може бити, али ускоро неће. А ја бих да још нешто напишем. Ето, ако је то утјешно, нећу ни са било ким другим у политику. Просто – нећу. Ово је вријеме ужаса по нас. Колико пута ћу да слушам то Ваше – Нећу! Сваки пут кад нешто нећу. То не би волио да чује ни мени драги предсједник, али би то, бојим се, било свакодневно кад бисмо сарађивали. А тек он то не воли да чује. Разумљиво.

Павић је, у то сам сигуран, предлагао сва три пута оно што је сматрао да је по мене најбоље. Али шта могу кад ја тако нијесам сматрао. За мене је сваки предлог био дубоко неприхватљив. Иако сам, с пет књига, био још увијек асистент. Сујета је ништа, то је – наравно, љепше – већ био написао Павићу и мени драги Горан Петровић.

Са Павићем нијесам имао ниједно лоше искуство. Једном ме је претјерано хвалио пред неким странцима на једном великом међународном скупу у Новом Саду. Говорио је руски, енглески и француски; знатно слабије њемачки, али га је говорио; свјетски човјек. Међу странцима се осјећао опуштено и – онако ситан – супериорно. Бриљантно је преводио с руског – Пушкина, рецимо. Радовао се кад бих му рецитовало Пушкина и Љермонтова на руском. Знао сам и понеки његов превод напамет. Превођење је сматрао давањем своје крви другоме.

Било ми га је жао кад је умро; баш жао. Никада ништа лоше није рекао о људима који су о њему лоше говорили. Никада није ништа лоше рекао о Србији или урадио против Србије, напротив. Рецепција му је на Западу просто стопирана. Позвали су ме из САНУ да говорим на комеморацији, иако сам тада био далеко од САНУ. И говорио сам, из увјерења и срца. Љуба Симовић ми је послѣје комеморације стиснуо руку. Значи ми то, и данас. И Његошеви стихови које је цитирао. Стопирање Павићеве рецепције на Западу савршено говори и о Западу, и о његовом односу према Србији, и о много чему другом и страшнијем.

Још једно књижевно пријатељство ме веже с Новим Садам – пријатељство с Павлом Поповићем, пјесником и бившим официром. Повезале су нас његове књиге. Говорио сам о њима. Све сте разумели, а и ја вас. Обично своје критичаре не разумем – рекао је Павле. Ускоро смо прешли „на ти“ и обојица међусобно говорили ијекавски. Волио је поезију Љубе Симовића. Имао је укуса. Писао је добре и тачне рецензије за „белу едицију“ Матице српске. Био је праведан, добар и душеван човјек. Причао ми је о Миљковићу изблиза. Био је озрачен неосимболизмом. Под старост се вратио завичајним темама: кућама раселицама и „пустој земљи“. Читали смо заједно те рукописе. Желио сам, жељели смо, да се његово пјесништво комплетира: да се та његова „друга фаза“ комплетира у нову, велику књигу; да и ја своју књигу о Павлу комплетирам и допуним. Долазила су све гора времена. Имали смо обећање Чеде Мирковића да ће „Просвета“ то објавити. Отишао је Чеда из „Просвете“, па из живота; нестали су и рукопис, и „Просвета“.

Павле се неочекивано разболио – рак. Саопштио ми је то мирно. Био је цео на страни живота, али не знам човјека који је у већем заносу умирао. У пјесничком заносу. У предсмртним данима је био прави, аутен-

тични надреалиста. Болест је галопирала; метастазе су отишле на мозак. Радовао би се кад бих му дошао. Увијек је изговарао исту реченицу: Јово, брате мој! Држао ме за руку и жмурећи шапутао неке своје стихове. Непрестано. Лијевом је бројао, ваљда слокове. Није имао болове, а заноса му није фалило. Јелена је покушавала да му понешто скине са усана. Тешко. Да ли можете замислити човјека који непрестано „пише“ своју предсмртну поезију – шапућући? Непрестано! За такву смрт још нијесам чуо, али сам таквом, најпјесничкијем, умирању присуствовао. Да ми је неко причао, не бих му вјеровао.

Отац му лежи у Бијелом Пољу, крај „Никољца“. Ишао сам неколике године заредом у Бијело Поље. Нашао сам гроб Љубомира Поповића и причао Павлу. Обрадовао се као да сам му био с оцем. Необична, загонетна, аутентична личност. Најнеобичније, најпјесничкије умирање које знам.

У Новом Саду сам упознао и Мирка Радојичића, човјека који ће ме касније звати за кума, Невесињца с Бојишта. Живио је, углавном, у Француској; био је наш лектор у Француској, Румунији, на љетњим семинарима. Крстио сам му жену, Јапанку, вјенчао их, крстио им два сина.

Рат у Босни и Херцеговини је истјерао и професоре из Сарајева. У Нови Сад су доспјели Светозар Кољевић и Бранко Милановић. Површна познанства су се претворила у драгоцјена пријатељства. Био сам срећне руке професору Милановићу и Светином сину Радовану. И у сваком злу заискри нешто добро.

Милош Јевтић

Било је то доба озбиљних друштвених и политичких превирања.

Међутим, било је то време када се глас интелектуалаца не само чуо, него и уважавао, а тзв. ангажована уметност имала несумњив утицај.

Како сте се Ви сналазили у збивањима која нису слутила ни на шта добро?

Јован Делић

Највећи дио мога боравка у Новом Саду (1972–1998), односно рада на Филозофском факултету, пада у вријеме доминације сепаратизма, односно аутономаштва. То је вријеме озакоњења разбијања Југославије, а онда и њенога дефинитивног разарања. Сепаратизам је био званична партијска политика. Покрајине су постале федералне јединице, тако да је Југославија претворена у скуп осам безмало равноправних феуда, којима су господарили локални феудалци и обласна господа. Био је то апсолутни идеолошки тријумф хрватског Маспока, чије су вође званично поражене и склоњене, али је идеологија озакоњена највишим правним актом земље. Међу руководећим људима су се програмирано налазили кратковиди примитивци, веома опасни и дубоко увјерени у исправност онога што раде. Они су могли да вас удаве у неком мутваку или зиндану и – ником ништа. Видио сам да ми тај комунистички феудализам може доћи главе. Било је, наравно, међу руководиоцима и врло интелигентних људи. Они одани сепаратизму постајали су идеолошке вође, а мудрији су били у другом плану; углавном ћутали и гледали како да у постојећем контексту прођу са што мање зла.

У Новом Саду је одржан Конгрес писаца Југославије. Наравно да сам ријешио да кукурикнем и упозорим на највеће зло – на сепаратизам – па сам насловио свој реферат: „Сепаратизам – пут у духовно и социјално

лудило“. Али лудило је већ започело и на Конгресу је било јасно да му се тешко може рационално супротставити. Видио се све већи утицај Хрвата на српске покрајине. Из Босне и Херцеговине су људи већ одлазили или су се спремали да оду. Мрак се згушњавао.

Писци су то осјећали и најављивали црне косце и црне коњанике (Бранко Ћопић), па пред гласницима апокалипсе скакали наглавачке у смрт. Гојко Ћого је објавио књигу пјесама *Вунена времена*, а отуда су и ови стихови о „буцању земље“:

*Бркаџи зубаџи, њрокћу, рове,
буцају земљу на комаде,
а сви лочу из једне главе.
Од смрада се њихова
у Хумнини не може живеџи.*

Ту сам књигу назвао књига-потрес: она је потресла земљу. Пјесник је ухапшен и осуђен, а књига гиљотинирана. Најавила је велики потрес:

*Овде се ѡпресе земља,
– Зар не умеш да ѡрочиџаш?*

Почеле су пресије и притисци. Заправо – појачавали су се. Књижевност је тада значила много. Она је била бојно поље слободе стваралаштва. Нови Сад је био један од најконзервативнијих градова. Важно је било бити – против Београда. За мене – одвратно и живот-но неприхватљиво.

У Новом Саду је играна *Голубњача*, драма Јована Радуловића, написана према истоименој књизи приповиједака. Волио сам обје прве Радуловићеве књиге, и писао о њима: *Илиниџак* и *Голубњачу*. Представу је режирао Дејан Мијач; сјајан редитељ и пријатан човек. С Јованом сам био близак, Дејана раније није сам непосредно познавао. Молили су ме да погледам

генералну пробу, претпремијеру, шта ли, на Малој сцени СНП-а у Новом Саду. Врло радо. Сједјели смо заједно. Био сам концентрисан на представу. Два–три реда испод нас, ближе сцени, сједио је стари Душан Поповић. Отац му је био добан, или нешто тако високо, прије Другог свјетског рата. Припадао је највишем рангу краљеве администрације. Душан се дјететом играо с краљевом дјецом, па и са будућим краљем Петром II Карађорђевићем. А сада сједи у позоришту као партијски високи руководилац и – цензор! Какав успон!

Мијачу је стало до представе. Уложио је енергију, хоће да се игра. Пита ме: може ли то Нови Сад да прихвати. Нови Сад може и хоће, али партијско руководство – сумњам. Овај господин – показујем очима на Поповића – не слути на добро. Честитам обојици. Представа је одлична. Играјте, играће се негдје. То мора народ да види.

Дејан је забринутији од Јова. Представа је, ипак, његова. Жали ми се мало и на текст. Каже: није то права драма; болује од приповиједака и „склапања“.

Текст је одличан. Јован јесте мајстор приповијетке, али и драме. А Ви сте урадили сјајан посао. Немојте сад Ви то да разарате.

Ма не. Хвала Вам. Човек је увек несигуран. Ја сам правно представу да се игра, а не да се забрањује. Није мени до „случаја“, већ до представе.

Па свима нам је до представе. Играјте. Одлична је.

Ви ћете, ипак, написати кратак текст за програмску афишу.

Наравно, гледаћу да буде што „мекши“ и безазленији. Нећу изазивати ђавола.

Е, то ми се гадно вратило. Јован Христић ми је држао лекције из храбрости. Он – мени.

Одигране су, ако се добро сјећам, двије представе. Премијера је прошла изузетно добро. Али за другу представу су већ почела подметања. Саботажа однекуд из куће.

Зове ме Радуловић, на фиксни телефон. Мобилног није било.

Имењаче, украли су нам гусле. Представа је у питању. Да ли можеш да ми за десетак минута створиш гусле?

Тешко. Нека Пеци Лаковић гусла преко два дрвета. Снађите се. Покушају.

Зовем мога цимера, Павла Јелића, лаборанта са хемије, једног од најбољих људи које сам икад упознао. Имам среће; при телефону је.

Пробају, вели. За пет минута сам аутом са гуслама код тебе. Идемо заједно у позориште.

СТИГАО ЈЕ МИНУТ РАНИЈЕ. Као у кошарци – сваки секунд је важан. Стижемо с гуслама. Јована јарко огријало сунце. Упозоравам га да се гусле не изгубе; да се шта лоше не деси. Туђе су и немају цијену.

Имењаче, сад смо на коњу, не бој се.

Глумцима, очито, пуцају живци. Раде под грозно високим напоном. Пеци је одгуслао и отпјевао, а онда, потпуно непредвиђено и сулудо, ударио гудалом о под, и поломио га. Доживио је овације, али ја пред Пајом остадох без гудала.

Мој Павле је био миран као да је још једне гусле добио. Какав витез! Направићемо боље и љепше! Шта ако су туђе? Жив човјек све створи и врати.

Тај човјек – Павле Јелић – био је невјероватан друг и пријатељ, једном ме је, полумртва, готово утопљеника,

извукао из Дунава. То вече је требало да ми дође брат од куће. Ми пошли да се мало расхладимо. Слаб сам ја пливач за Дунав. Почео сам се давити.

Спасли су ме Павле и мајка. Ако будеш морао да мреш, гледај да другога не повучеш у смрт. Утопљеник се за сламку вата. Немој другога да повучеш – све је већ мајка била предвидјела, још давно. Не жалим што мрем, већ што ћу брату приредити весео дочек – мртав. Знао сам да ће се Павле борити за мене. Осјетио сам његов длан на стомаку и направио, полумртав, два–три завеслаја. Извуче ме. Исповраћао сам вишак дунавске воде. Видим: сваки мишић ми дрхти.

Павле Јелић је мој брат спасацац. Ево га и сада – прави два чуда с гулама: обезбиједио их је кад је требало и не прави проблем око гудала.

Голубњача је већ сјутрадан забрањена. Ускоро је пресељена у Студентски културни центар у Београду. Узела је и неке награде на фестивалима.

А у Новом Саду је кренула жестока хајка. У цијелој Војводини. Убјеђују ме партијски људи и моји другови да се благо дистанцирам. Није то ништа страшно. Просто, ти си волио приче, а за драму и нијеси неки стручњак. Имаш посао, породицу. Ово су опасна времена. Буди паметан...

Буди паметан – обично значи – буди кукавица. У глави ми одјекују давнашње ријечи ђеда Танасија, као апсолутни морални императив:

– Дијете, само једно те молим: Немој појести прво говно. Свако друго ти је – знај добро – пита.

Е, нећемо га јести, па макар...

Свака партијска организација је осудила *Голубњачу*, осим наше. Оставили су нас да се на крају носимо.

Долазио ми је један пријатељ у рано јутро да ме убјеђује на шта су све спремни они којима сам на мети. То је достојно посебне приче. Сада не.

Убјеђивао сам моје студенте да ћуте, да не улазе у туђе проблеме. Нијесу ме послушали. Нећу вам рећи ни ко је долазио све да нас „ломи“, безуспјешно. Није моје да причам како сам се држао. Не још. Не бих да кварим живот људима. Издржали смо. Нијесу нас сломили.

Али на томе није стало. Почели су позиви у Градски комитет СК, да ме тамо „ломе“. Саслушавао ме је ни мање ни више него Вукашин Лончар, човјек с изузетно високом функцијом у ЦК СКЈ. Носио је непрозирне, тамне наочаре. Ја – без панцијера. Моја тактика је једноставна: гледај га кроз наочаре и немој да трепнеш, макар очи изгубио. Мораш бити концентрисан на своју причу и на очи. Изгледа да је та наша битка очима одјекнула. Сјутрадан ме зове мој комшија, који ме никад није удостојио поздрава, стари новинар *Дневника* и важна „чивија“ тамо, са жељом да ми види очи. Имали сте кад, драги комшија, да ме гледате. Сада нијесам за гледање.

Ни ту није крај. Моја комшиница и колегиница – у кућу ми је долазила – радила је у Градском комитету. Саслушавала ме два сата са два магнетофона. Мирно сам све прихватио и издржао, хладан као поскок, концентрисан и господар над собом. Могу мислити о ком су се јаду забавили они који су то преслушавали или прекуцавали. Збогом памети!

И данас ми је жао судбине тога брачног пара. Прво је умро комшија – нијесам знао ни да је болестан – а онда и комшиница, функционерка и колегиница. А баш сам био њежан и пажљив према њој, чак и на саслушању.

Почео сам и сâм да се браним, радећи: писао сам критику за *Полиџику*, а онда су ме позвали и у жири за

НИН-ову награду. У те двије године награде су добили Драгослав Михаиловић и Милорад Павић. Не стидим се одлука; немам примједби.

Полиција је истраживала са своје стране. Поуздано знам да су ме штитили професори Чедомир Попов и Јан Кмећ. До мене је стигло да им је Кмећ, наводно, рекао: „Оставите тога младића на миру. Поштен човек: говори оно што мисли.“ Хвала обојици.

На овом примјеру се јасно види колики је хаос владао у партији и држави и колике су биле моћи локалних феудалаца.

Милош Јевтић

Уследио је одлазак у Немачку, на лекторат.

Да ли је била Ваша жеља да предајете страним студентима српскохрватски језик и јужнословенске књижевности или се радило о стицају околности?

Како сте доживели одлазак у иностранство? Као прилику за несметан научни рад и припрему докторске дисертације или начин да се изблиза упозна једна друга култура и њени домети у проучавању књижевности?

Уосталом, колико су Вам значила искуства из Немачке у даљем раду?

Јован Делић

Видећи да је притисак на мени огроман, и да сам у опасности, професор Јован Кашић ми предложи да идем на лекторат у Гетинген. То је била и жеља домаћина, тамошњег професора Рајнхарда Лауера. Кашић је тада радио на Вуковом *Српском рјечнику* из 1852. године. Тако сам добио рјешење за „откоманду“: требало је да настушим у Гетингену 1. октобра 1986. године.

У прољеће 1986. већ сам знао и распоред часова у Њемачкој: о курсевима да не говоримо. Тако је почела нова фаза у мом животу и „развоју“ – „њемачка фаза“. Потрајаће много дуже него што сам очекивао – пуних пет година. Имаћу најмање дванаест часова недељно своје наставе, са могућношћу да добијем још неке додатне часове, заједно са професором. Посла ми неће фалити.

Плата је на почетку била скромна. У Југославији је тада водио владу Анте Марковић. Имао сам плату мало већу него југословенску. Први семестар сам живио сâм. У другом ће доћи ћерка и жена. На дванаест часова њемачким студентима узимао сам и својих дванаест до шеснаест часова недељно њемачког језика. Радио сам до изнемоглости. И писао. Гостовали су нам београдски студенти. Водио их је Душан Иванић. Разговарали смо о Андрићу.

Наредног семестра – „Два века Вука“. Први научни скуп у Европи био је у Гетингену. Радили смо као црви: Улрике Јекуч, Валтер Крол, Весна Цидилко, ја, професор Лауер. Научни скуп је био изванредан. Имали смо високо покровитељство министра културе, што није пречест случај. Био је то први научни скуп у Вуковој години. Вук ме је одвео у Франкфурт, Манхајм и Јену. Са темама о Павићу и Кишу био сам у Хамбургу, Берлину, Бону, Грајфсвалду, Триру. Касније – и у Тибингену. Нијесам предавао у Минхену. Имао сам врло висок третман код професора Лауера.

Немам појма како, али моја плата је рапидно расла с бројем студената који су похађали моје курсеве. Било их је, заиста, пуно. Удвостручавао се број сваке године. Не знам како је мој рад вреднован, и ко је то чинио, тек моја примања су била преко 100% већа пете него прве године рада.

У Њемачкој сам схватио колико сам времена губио на глупости у Новом Саду – на разне састанке и бесмислице. Све вријеме сам усмјерио искључиво на учење, наставу и писање. Из Њемачке сам објавио књигу о Вуку Стеф. Караџићу, написану у заносу: *Традиција и Вук Стеф. Караџић*. Вук је посматран у односу према античкој традицији и према нашој средњовјековној и народној књижевности. То је, дакле, својеврсно „двокњижје“, обједињено идејом традиције. Бојим се да друго „двокњижје“, замишљено у Њемачкој, нећу урадити, иако су неке скице и идеје формулисане и објављене. Друга књига која је тамо урађена је *Хазарска љризма*, тумачење прозе Милорада Павића. Био је то напор да се Павићева проза прочита „изнутра“. Павићева рецепција у свијету, тада, била је право чудо. Студенти, па и наставници средњих школа, хвалили су ту књигу: била им је од велике помоћи за разумјевање Павићеве прозе. Моја намјера је била да ту прозу „прочитам“ и интерпретирам; да критички подржим и помогнем њену рецепцију, али и да је демистификујем. У Гетингену сам замислио и започео своје трокњижје о Данилу Кишу. Од те замисли је, прво, настала моја докторска дисертација, одбрањена у Београду, на Кишовој и мојој катедри – тамо гдје смо ставали – Катедри за Општу књижевност и теорију књижевности на Филолошком факултету у Београду. То је враћање мога дуга тој катедри. Свака моја књига је компаративне природе. Свака носи печат катедре на којој сам стасавао. Професор Војислав Ђурић ми је написао једно писмо, дрхтавом, старачком руком у којем ми честита на дисертацији и жали што због дубоке старости и болести не може да дође на одбрану. Данила Киша је сматрао најдаровитијим својим студентом и најдаровитијим човјеком кога је срео. Стари професор је схватио да је та дисертација својеврсна похвала њему и његовој катедри. Лијепа је ствар када доживиш

дисертацију коју пише један твој студент о твом старијем и најдаровитијем студенту, који је постао писац свјетског гласа. Из те дисертације настале су моје три књиге о Данилу Кишу и његовој поетици прозе: *Књижевни пољеди Данила Киша*, *Кроз прозу Данила Киша* и *Сажетја поетика сажимања*. Тим урађеним послом сам задовољан. Те три књиге јесу нераздвојна цјелина. Нијесам скроман и желим то јавно да кажем: моја дисертација једна је од највећих похвала катедри на којој је рађена, па и човјеку који је ту катедру обновио и оживио 1954. године – Војиславу М. Ђурићу.

Ментор моје дисертације био је Никола Милошевић, колико знам, то је једина дисертација којој је био ментор. Радио сам сâм. Наши односи, из мени непознатих разлога, знатно су се промијенили – захладњели – крајем осамдесетих година прошлога вијека, и почетком деведесетих. Из мени непознатих разлога. Није ми познато да ме је неко код њега опањакао, а на то је личило. Дисертација, истина – преголема, лежала је код њега на столу, а да није покренута процедура за одбрану. То је трајало неуобичајено дуго – око двије године. Понос ми није допуштао да мољакам и да се понижавам, а мој статус на универзитету је био у опасности. Никада не бих отишао да га молим, и та дисертација би остала неодбрањена да не бијаше мога Иве Тартаље. Видећи да је враг однио шалу, Иво је више пута ишао код Николе и молио га да се та ствар заврши, мада ни међу њима љубав није цвјетала. Професор Милошевић је, најзад, написао кратак и коректан реферат, а потписали су га још Иво Тартаља и Љубиша Јеремић. Одбрана је заказана за 13. фебруар, мислим да је био петак. Мени је то био драг датум: 12. фебруара падају Три јерарха – три мудраца – четрнаестог свети Трифун, заштитник виноградача, а 15. Сретење. У мојој „митолошкој симболици“ – све велики дани. Мислио сам на упокојеног Зорана Га-

вриловића – недостајао ми је. Он је предсједавао комисијом за одбрану мога магистарског рада, и каснио је на одбрану око сат и по – два. Зоран... Драго ми је било да је ту био Љубиша. Одбрана је била лијепа и веома коректна. И мој ментор и ја смо се држали витешки: ником није ни пало на памет да одбрана толико дуго касни. Ја сам према сопственој каријери његовао иронију, што је глупо и непрактично. Имао сам тада пет објављених књига, од којих су барем три могле бити дисертација, а могло се десити да изгубим посао. На мени се то није познавало.

Касније сам Николи Милошевићу приредио мали блок текстова о његовим радовима у *Зборнику Мајџице српске за књижевност и језик*, а онда смо Слободан Грубачић и ја приредили један зборник радова Николи у част. Врло лијепо изгледа, мада је могао бити и бољи. Предлагао сам пријатељима са „Свјетске“ да урадимо и један зборник о Иви Тартали. Моја рука је остала у ваздуху. Можда ћу сам успјети нешто да направим; имам текстова за један књижуљак.

Срели смо се једном близу ресторана „Пролеће“ професор Милошевић и ја. Поздравили смо се, кад ће он:

– Колега Делићу, зашто толико радите за мене, а нисам Вас ничим добрим задужио?

– Знате, професоре, имао сам једног сјајног професора. Звао се Никола Милошевић, научио ме да мислим, да полемишем, да читам добре књиге. Водио ми је семинар на првој и трећој години студија; на моју иницијативу увео нови предмет на четвртој години; држао ми методологију на постдипломским; био ми је у комисији за магистарски, ментор за докторат. Тај ме човек задужио. За њега сам то радио, не за Вас.

Успио сам што многи није – да га збуним. Кисјело се смјешкао:

– Претјерујете, колега Делићу. Као да сте Херцеговац.
– Знате, професоре, онај Ваш и мој Дучић, писац антрополошких есеја, као и Ви, забо је шестар на врх Дурмитора и описао круг 200 км у пречнику: ту је, вели, цвијет српског народа. Ја сам врло близу центра тога круга. Дучић је крив ако је забо шестар у погрешно мјесто.

Звао сам га у комисије. Љубазно се одазивао. И увијек био пријатан.

Сазнао сам да је у болници. Посјетио сам га два–три пута. С њим је био један диван германиста, склон теорији; човјек који је читао и цијенио моје радове – професор Срдан Богосављевић – Боги. Било је чак и у „одјелу за рак“ пријатно разговарати с њима двојицом. Ех. Добри, драги људи, мир вашој напаћеној души.

Прескочио сам једну, за мене важну, анегдоту. Тиче се, прије свега, Катедре за општу књижевност и теорију књижевности и односа на њој, у првом реду професора Ђурића и професора Милошевића. Због нечега је дошло до њиховога сукоба и професор Ђурић је отишао у пензију. Сматрао се – отјераним с Катедре коју је обновио, такорећи основао, и деценијама водио. Слично му се десило и са Институтом за књижевност, који је такође његово дјело. Да ништа друго није урадио него што је основао Институт и обновио катедру Богдана Поповића, Војислав Ђурић је себи подигао вјечан споменик. Воја Ђурић је бирао и довео свој наставно-научни кадар, па и професоре Милошевића и Гавриловића. Они су споро, или никако, радили своје дисертације, а професор их је „трпио“. Штавише, Милошевића је изабрао у професорско звање, без доктората, на основу објављених књига. Написао је реферат и одбранио га од противљења неких тадашњих редовних професора. Никола Милошевић је од асистента

постао редовни професор, што је било нечувено. И то – без доктората. Истина, касније ће своју књигу *Игеологија, психологија и стваралаштво* бранити као дисертацију. Знам да су у комисији били: Сретен Марић, Зденко Шкроб, Милосав Бабовић, а осталих се не сјећам; била су још двојица. Ја сам већ одавно био у Новом Саду.

Пролазим београдском улицом Вука Караџића према Филолошком; нешто око постдипломских да уредим. А био сам новосадски асистент. Чујем Војин глас, однекуд са спрата, из Академије. Зове ме по имену и презимену. Не знам како да реагујем. Не дижем главу, „правим се луд“. Насред Кнез Михаилове чујем опет Војин глас, из близине, из правца САНУ:

– Делићу, сачекајте ме.

Сад већ нијесам имао куд. Војислав Ђурић ми се журно примицао. Тада је био или секретар Одељења језика и књижевности или генерални секретар Академије. Загрлио ме је и замолио да прошетамо према Калемегдану. Кратко – до Калемегдана и назад. Види да сам „у послу“. Прича ми о „побуни анђела“: сукобу на Катедри дао је митске димензије. Ћутим и слушам. Очито, био је усамљен. Није имао коме блиском ни да се пожали. Слабо се чега сјећам из тога разговора. Знам само да ми је рекао да је сигуран да га ја нећу напасти – ништа ми добро није урадио.

Одговорио сам му да то није тачно: штитио ме кишобраном послѣ општег семинара; позвао ме као референта на те часове; хвалио ме и – дао ми стипендију, односно – писао ми је редовно препоруке. Све сте Ви то заслужили, и много више – памтим и ту реченицу. Имао сам утисак да му је било жао што ме некако није задржао – што ми није дао и хљеб. Тјешио сам га својом искреном захвалношћу и увјеравањем да ми је

у Новом Саду добро, а у себи сам мислио: Вратићу се у Београд, макар кроз прозор. Тај сусрет, ту топлину повјерења, ту присност – нијесам заборавио и нећу заборавити. А њему је због нечега било важно да нас „свијет“ види заједно.

Воја се показао као велики приликом Милошевићевог пријема у САНУ. Консултовали су га – тада, углавном, није више могао долазити у Академију – и он је, отприлике, рекао: По знању, књигама и интелектуалним способностима, Николи је ту место, а карактер ћете му упознати.

Желио сам да ово остане записано. Обојици сам остао захвалан.

Да није било пете године у Њемачкој, имао бих коју илузију више. Прве четири године осјећао сам се сјајно. Увијек сам могао доћи на Семинар и у Библиотеку. Све је, наравно, под видео-контролом. Узмеш књигу која ти треба и сјутра је регуларно задужиш. Једном сам дошао у пола два ноћу. У ту библиотеку сам донио много књига из Србије и Југославије.

Пета је била 1990/91. година. Закувало се код нас. Преко ноћи се однос према мени промијенио, захладнио. Био сам запрепашћен колико људи – интелектуалци – вјерују својој телевизији и својој пропаганди. Мој званични статус се није мијењао. Напротив. Нигдје мој рад није тако цијењен као код Нијемаца. Али кад ти сваки дан блате земљу и народ, то се тешко вари. Кад те колеге избјегавају... Наслутио сам све што ће касније доћи.

За мене је боравак у Њемачкој био драгоцјен. Урадио сам пуно, сазнао сам пуно. Сагледао сам и свој свијет, своју културу и себе из тог угла и са те даљине. Много тога научио о свијету, а посебно о Нијемцима и Њемачкој. Видио сам својим очима како се „пегла“ и ревидира

историја; како се љуља свијет, баш као и онај чамац у којем су Реган и Горбачов потписали историјски споразум о уједињењу Немачке и о новом односу снага у свијету. Знао сам да сам веома везан за своју земљу и за свој народ, али да сам толико везан да се од њене судбине разболим – то нијесам знао. Један љекар, Италијан, у Државној и универзитетској клиници у Гетингену, рекао ми је да сам „вулканска природа“, а кад је чуо одакле сам, додао је да се не чуди. Цио желудац ми је био у ожиљцима као вулканским кратерима. Знао да бих умро да нијесам био у својој земљи у најтежим данима. Подијелити са својом земљом зло (или добро) или умријети – то је била једина алтернатива; ту избора није било.

Најзад, испунио сам и дједов „завјет“: пронашао сам да је Данило Делић умро од перфорације чира на стомаку 31. јула 1941, а сахрањен 2. августа у Офенбургу. Био сам тамо са супругом Горданом – чије су заслуге за овај подухват превелике – и кћерком Милицом; са братом од тетке, Рацом Карацићем – Даниловим рођеним сестрићем – његовом супругом и кћерком. Свих шесторо смо говорили њемачки. Гроба нема – уклоњен је као чирић историје. Тамо је био један лијеп њемачки надгробни споменик. Али о томе сам већ писао.

Успоставио сам лијепу сарадњу са Хамбургом: са професорима Волфом Шмитом и Робертом Ходелом, и са колегиницом Олгом Елермајер-Животић.

Нијесам тражио од Нијемаца да буду Срби нити да српски мисле. Довољно је да се поштујемо. Понешто сам урадио за њихове књиге, а самим тим и за српску културу и српско-њемачке везе. Имам илузију да сам на том плану понешто урадио. Нијесам за собом затворио врата.

Звали су ме и касније: у Јену (два–три пута) професорка Габриела Шуберт; у Хамбург професор Роберт

Ходел, више пута; у Берлин др Весна Цидилко; у Грајфсвалд професорка Улрике Јекуч. Професорка Шуберт нас је звала и кад смо били под санкцијама. Очекивало се бомбардовање Србије. Возила ме је супруга Гордана; ја сам возио назад, тај скуп памтим по њежности професора Зорана Константиновића. Растанак је био доста патетичан. Зоран ме је загрлио и буквално наслонио главу на моје раме. Плакао је. Управо је претходног дана сазнао, из поузданог извора, да ће нас бомбардовати. Нас и Ирак. Питање је само којим редом. Био сам миран. Очекивао сам то. Молио ме је да останем у Њемачкој, са Горданом. Он још увијек има неке везе: наћи ће нам нешто да преживимо у Њемачкој или Аустрији. Захвалио сам и одбио понуду: морамо дјеци, да заједно примимо бомбе. Стидио бих се и у гробу да за вријеме бомбардовања не будем са њима. Та се прилика не пропушта, покушавао сам да се насмијем. Он је једнако неутјешно плакао. А онда ми је рекао велики комплимент; запамтио сам ту реченицу:

– Сви сте ви, најбољи, увек исти – луди!

Бог зна на кога је мислио под овим *ви* и *увек*. Здружио ме је са неким својим генерацијским пријатељима, вјероватно одавно покојнима. Загрлио сам га објема рукама и рекао да сви чују:

– Хвала, Зоране. Ово Ти нећу заборавити. А нама је сад једино важно да бомбе не почну прије него стигнемо дјеци.

„Имао сам и ја веселих часова.“

На новосадски Филозофски факултет вратио сам се пет година старији, у истом статусу – асистент. Професор Витомир Вулетић ми је понудио да држим курс Теорије књижевности и за студенте руског језика. То ме је забављало, посебно руски примјери.

Мирослав Егерић је предавао Српску књижевност 20. вијека. Предложио ми је да – по одбрани дисертације – пређем на тај предмет. Тако је и било.

Са шест књига и одбрањеном дисертацијом није хтио да ме бира у доцента, већ у звање ванредног професора. Био је према мени крајње добронамјеран.

У Србији се живјело тешко деведесетих. Огромна инфлација, санкције. Устајао сам у четири ујутро да ухватим ред за млијеко за млађу кћерку. Грицкао сам неку танку уштеђевину, девизну.

У поноћ је једном зазврјао телефон. Ништа необично за нас. Година 1993. Јавља се Фридрих Бензе, пријатељ моје колегинице из Гетингена Улрике Јекуч, каже ми да је Улрике сада у Грајфсвалду добила катедру; да су купили велику кућу. Зову ме да дођем на лекторат и да доведем породицу. Добро се познајемо; могли бисмо годину дана живјети с њима у кући. Бесплатно. Пријатељи смо. Имао бих 5000 DM нето, мјесечно. А сад живим од 5 до 10 марака. И грицкам уштеђевину.

Требало ми је три секунде да кажем – Не. Ако се ствари нормализују, доћи ћу радо на неко предавање. Сад не могу без своје земље. Умро бих. Не умире ми се за 5.000 марака мјесечно.

Мислим да ме је Фридрих добро разумио. Гордана и Милица нијесу: ја сам лудак, идиот, изигравам патриоту... Не разумију да су моје тегобе са чиром престале у нашем паклу.

Кажем им да оне могу да иду, ако желе. Ја – не! Отишле су касније. Данас обје живе у Минхену.

Био сам на предавањима у Грајфсвалду, коју годину касније. Говорио сам о Кишу и Пекићу. Чини ми се и о Тишми. Било је изузетно пријатно, пријатељски.

Шетамо Фридрих и ја по леду. Прича ми да је ово једно од мјеста гдје је била митска Атлантида... А ја предајем Пекића.

Улрике и Фридрих ме воде на ручак, у једну препуну рибарску чарду. Одлажемо капуте на неки сто. Не, то је сингер-машина. Побогу, сингерица ме је сачекала и на уласку у њихову кућу, при доласку. А ја предајем Киша... Шта сањам, а шта ми се догађа. Је ли све то пука коинциденција? Киш је опјевао сингерицу; Пекић Атлантиду.

Посјета Грајфсвалду ми је остала као нестваран, прелијеп доживљај. Неколико чаробних дана међу пријатељима, Нијемцима.

Милош Јевтић

Најутицајнији период Вашег деловања везује се за Ваше београдске године.

Шта Вас је из Новог Сада довело у Београд? Да ли се радило о Вашој жељи да се потврдите и у Београду или је то била понуда Ваших београдских колега?

Шта се све нашло у Вашим београдским годинама, које су обележене и највећим признањем – чланством у САНУ?

Такође, шта сте све предавали у Београду? Да ли Вам је одговарала књижевна област којом сте, годинама, били са својим студентима?

Како сте се односили према студентима? Да ли сте, барем са онима најуспешнијим, одржавали контакте и када, после дипломирања, крену својим професионалним путем?

Уосталом, да ли и сада, када сте у пензији, одржавате сарадњу са својим факултетом?

Јован Делић

Из Сарајева је на Институт за књижевност дошао професор Новица Петковић. Водио је пројекат Поетика српске књижевности. Позивао ме је на своје научне скупове. Знали смо се од раније и успоставили одличну сарадњу. Прешао је на Филолошки факултет, задржавши пројекат о поезици на Институту. Тамо је за- сновао серију „Поетичка истраживања“. Данас је то велика библиотека с тридесет књига у „малој серији“.

Са „Виталом“ је основао књижевну награду „Златни сунцокрет“. Био је предсједник Жирија, у којем смо били још професор Радован Вучковић и ја. Ту смо се зближили и упознали присније. Виталова награда је убрзо стекла огроман углед – постала је престижна. Петковић је увео неке важне новине: завршне двије сједнице биле су отворене за медије. Сва тројица смо говорили о награђеној књизи и дијелили одговорност. „Витал“ и кућа која је објавила награђену књигу публиковали су и њено друго издање, с кратким текстовима чланова Жирија. Ред се знао: Петковић – Вучковић – Делић. Писцима су ти критички текстови били веома драги. Прва књига коју смо наградили била је пјесничка књига *Четири канона* Ивана В. Лалића – његова „Лабудова пјесма“. Били смо страشان тим. Нијесмо се увијек слагали, али бисмо се, на крају, усагласили. Био је то најбољи жири у којем сам икада радио. А радио сам у многима. Радован Вучковић је био сјајан човјек и диван пријатељ. Били смо међусобно пријатељи, поштовали се и уважавали.

Професор Петковић ме позвао да пређем у Београд. Дакле, враћам се гдје сам студирао, али на српску књижевност. Предавао сам, прво, другу половину 20. вијека. Постављен сам 1. јула 1998. године за ванредног професора Српске књижевности 20. вијека. Посла је било неупоредиво више него у Новом Саду. Нијесмо

имали асистента. Рад са студентима, магистранти, докторанди, пројекат, путовања Нови Сад – Београд. Онда је дошло зло прољеће страшне 1999. године. Бомбардовање. Сви новосадски мостови на Дунаву су порушени. Постао сам „Јово Скелеџија“. Путовао сам преко Зрењанина до Београда, око три сата у једном смјеру. Дошао сам на сваки свој термин, иако часова није било. Било је то питање части.

Становао сам на Лиману I, стан на првом спрату. Нови Сад је бомбардован безмало свакодневно. Породицу смо подијелили – већа је вјероватноћа да ће неко преживјети, ако нас погоде. Гордана и млађа ћерка, Ивана, биле су са баком, у Радничкој. У близини је Извршно вијеће, полицијска станица – могуће мете. Милица је са мном, у Јиречековој: одмах поред водовода, преко пута Телевизије, у близини мостова. Не дозвољава ми ћерка да идемо у подрум, у склониште. Уредно туширање, прање, облачење у пижаме, као да је све регуларно. Милица успоставља свој ред. Једног јутра Милица ми је из подрума донијела гелер – комад бомбе: пробио светларник и упао у подрум. У кревету је – вели – најсигурније. Није се дала дисциплиновати: сваког дана је бициклом обилазила свој рањени град. Умало није погинула када је авион, у ниском лету, бомбардовао мост. Била је неустрашива.

На Телевизију су сручили силни експлозив. Прозори су се отворили. Дебеле књиге су падале са полица и по нама.

– Рекла сам ти да нећемо ми погинути од бомби, већ од твојих књига. Наука је буквално опасна по живот – цинично ће моја кћерка која је имала духа и пред смртном опасношћу. Опаснија од НАТО бомби.

Ускоро сам прихватио да путујем на неке часове у Петрињу. Драгоцјено искуство. Па онда и на Пале.

Двадесет година сам тамо држао наставу. Подигао генерације. Не знам шта све на Палама нијесам предавао – тушта и тма предмета – за тих двадесет година. Превише сам радио у настави. Ти Банијци су ме одушевили. Храбри и „луди“, а организовани и дисциплиновани. Студенти радознали и марљиви; захвални за сваки долазак, сваку ријеч. На Палама смо кренули „испод нуле“: без учионица, по пропалим фабричким халама смо држали наставу, у зимским капутима, чак понекад и са снијегом по капутима. Ентузијазам је био невјероватан. Пале су веома брзо израсле у универзитетски градић. То мјесто је почело да личи на мање европске универзитетске градове. Декан Милован Пецељ је невјероватно пуно учинио за тамошњи Филозофски факултет и за тај град. Увјерио сам се да образовани писци – попут Рајка Нога и Моме Капора – могу бити кориснији од било каквог – врхунског – универзитетског наставника. На тај Филозофски факултет је долазило више академика него на било који други сличан факултет у бившој Југославији. За симболичне паре. На путу преко Романије, у факултетском комбију, сретали смо вукове. Али за воланом је био већи вук – миљеник и пријатељ свих нас – Жељко Шарац. Он може посвједочити како је то возити у пратњи вукова. Поносан сам што сам био дио тога заноса и пркоса. Једном сам на путу срео Петера Хандкеа и новинара и фотографа Дајхмана. О томе сам писао у зборнику о Хандкеу. Дивни људи: Дон Кихоти савременог свијета. Романијци су били сушта супротност Банијцима, али њихове перспективе су биле, колико-толико, извјесније.

Тамо сам упознао Ранка Батинића. Био је најбољи могући директор Завода за уџбенике у Српском, касније Источном Сарајеву. Његова смјена је била непотребна, тешка грешка. Он је успоставио присне везе са Факултетом, с Новицом Петковићем и са мном. Да је

он остао, за тих двадесетак година направили бисмо чудо. Ту нам није крив „високи представник“, већ српске власти и партијске борбе. Волио сам сваку кућу у којој сам радио. И у Њемачкој, наравно, а о Београду, Новом Саду, Петрињи, Палама, Крагујевцу – да не говоримо. Свугдје је остао прамен моје душе и огромна уложена енергија. Племенито је бити наставник; посебно универзитетски наставник. Склапала су се и продубљивала пријатељства. Спавали смо и доручковали једно вријеме код драгих људи, Милке и Јанка Лазића; па у „кући Ковачевића“, претвореној у смјештај за наставнике. Радио сам и тамо ноћу; писао, скицирао, читао. Једном смо, у пола три ујутро, академик, професор математике Веселин Перић, Куч по рођењу, и ја, Пивљанин, Дурмиторац, закључили како „лијени Црногорци“ једини освићу над папирима. Ту смо се упознали и зближили.

Једна непријатна епизода са београдског факултета. Негдје одмах по мом доласку мој друг из гимназијских и студентских дана, професор Радмило Маројевић, постао је декан Факултета. Имао је преамбициозне планове да радикално реформише факултет, посебно катедру за Општу књижевност. Распоредио ме је за шефа на тој катедри. Довео је и неке нове људе. Дobar професор, велики зналац, али изразито неделикатан човјек у социјалним односима. Направио је себи дугорочно велике проблеме. Штета за њега. Нипошто нијесам хтио „декретом“ на Свјетску. Али сам зато дуго звао Тању Поповић и Адријану Марчетић Брисеидама и робињницама. Остао сам тамо гдје сам регуларно изабран – на Српској. Данас је и то лијепо искуство.

У Београду сам почео опрезно, али сам ускоро „пустио коријење“. Предавао сам с радошћу Српску књижевност XX вијека, другу половину стољећа, и Тумачење књижевног дјела, превасходно поезије. Много сам се

давао студентима; трошио сам се и на предавањима и на консултацијама, и на магистарским, мастер и докторским студијама. Часови консултација су били најважнији: лошијим студентима помогнете, добре усмјеравате. У Београду сам радио неупоредиво више него у Новом Саду. Био сам најмање три пута оптерећенији. Поносан сам на наставнички резултат. Проходност на испитима је подигнута захваљујући мојим напорима. Најбољи студенти су добили одговарајућу пажњу. Дођем у Крушевац, Краљево, Ваљево – моји студенти и њихови родитељи захваљују, а ја све заборавио. Никога нијесам „пустио“, а многе сам оспособио да заврше студије. Научни рад је патио због превеликог улагања времена и енергије у студенте. Не жалим – помогао сам многим младим људима. Са онима који су отишли у науку остао сам у лијепој вези и сада. Са осталима је немогуће. Лијепо је кад вас ваши студенти воле и кад вам се радују. Моја дјеца, кажем. Не знам зашто су се толико плашили испита. А плашили су се – и мене, и испита. Мени је било стало да покажу шта знају и колико могу, а не да их хватам у незнању.

Факултет ми не недостаје. Нардио сам се са студентима. Почео сам 1972, завршио 2020. Страва! Данас се забавим понеком одбраном дисертације.

На пројекту, у београдском Институту за књижевност и умјетност, низали су се научни скупови и зборници радова. Када је Новица Петковић отишао у пензију, оставио ми је бригу о пројекту. Ускладио сам однос с Александром Јовановићем и постали смо добар „двојац“; кормилар сам, ипак, био ја. Окупљали смо млађе људе, бивше студенте и садашње сараднике. Појачао сам темпо рада и ритам излагања зборника. И данас вјерујем да су односи међу људима на пројекту грађени на љубави и међусобном уважавању, мада су ме духовито прозвали „тихи терориста“. Направили смо

цијелу библиотеку колективних монографија. Добро смо радили, много урадили и имали изванредне односе. Срећан сам да имам велико духовно потомство; вјероватно веће од било кога професора у бившој Југославији. Ти изграђени људи су моје животно дјело. Њих двадесетак се и данас окупља код мене, на Богојављење вече – да дочекамо светога Јована. „Моја ћеца“. На путу смо да премрежимо двадесети вијек. Свако је од тих наших скупова добио књигу, двије или три. Мислим на ауторске књиге. То је, ипак, подвиг. Зборници радова са тих скупова су, вјероватно, најзначајније што сам до сада урадио. То је једна колективна поетика српскога пјесништва XX вијека. Да не говоримо о магистарским радовима и докторским дисертацијама. А да ме Новица Петковић није позвао да дођем у Београд, ништа од тога не би било. Никада не почињемо нови скуп нити промовишемо зборник радова, а да са захвалношћу и поштовањем не споменемо Новицу Петковића и његове заслуге. Ево, у седамдесет петој сањам немогуће: да уобручим и уцјеловим то што сам радио о српским пјесницима 20. вијека, а да то буде „систем“ и цјелина. Оно што је прије тридесетак година било немогуће, данас је остварено као систем зборника. Сада треба направити корак даље. Ма каква корак! Ваљда само ја знам шта ме чека, будем ли здраво још, барем, једну деценију. Човјек може много да уради; знам то као косац. Знам колико смо за дан, и за два мјесеца, могли да урадимо отац, брат и ја. То је тешко описиво, а још теже схватљиво мојој дјечи. То је било очево и наше освајање немогућег. Ако већ имам то искуство, па 26 годишта *Зборника Маџице српске за књижевност и језик*, па ових тридесетак „Новичиних зборника“, па петнаестак мојих књига – онда је немогуће два–три пута освојено, али га треба два–три пута достићи. Знам, човјек снује, а Бог се смије, и ја рачунам с том Божјом иронијом. Не треба

хулити, много ми је дао, много помогао, па што би ми ово што је остало неурађено ускратио? Покушавам да живим са собом и са њим у савезу; једино тако је могућно нешто направити. А што не направим ја, направите „моја ћеца“, акобогда. Лаза Костић, Иван В. Лалић, а све чешће и Љубомир Симовић, говоре то АБД – акобогда. Све је несигурно; ми и наш живот нарочито. Мија Павловић је волио Раичковићев наслов *Варке*. „Свет нас вара“; ми се љуто варамо; па, ипак, нешто се уради што није сасвим варка. Посебно ако човјек свим срцем ради и зна шта и зашто ради.

Па како премрежити вијек?

Много монографских радова о поетикама српских пјесника је урађено „на пола“. То прво треба уобличити у књиге. Ићи ћемо хронолошки: Лаза Костић као претеча 20. вијека; Војислав Илић и 20. вијек. Близу сам књиге о Јовану Дучићу; пуно сам о њему написао. Мислим да сам сасвим близу књиге о поезији Милоша Црњанског. Близу сам књиге о Раду Драинцу. Надам се да ће ускоро књижица о *Усјравној земљи* Васка Попе и о Попиној поетици. Имам скоро двије деценије, око 170 страна о Стевану Раичковићу. Много написаног имам о Матији Бећковићу, па о Рајку Петрову Ногу. Књига о Гојку Ђогу безмало је готова. Па о Ивану В. Лалићу. Али да се то заврши и уобличи, треба грдно вријеме. Књига—двје годишње, не може човјек више.

Али главно остаје. Ваља се уздићи са нивоа појединачног на ниво „стилских формација“ или „епоха и праваца“. Буде ли здравља и мира, двије такве књиге су достижне: *Преијече 20. вијека* и *Поезија и њоеџика српске модерне: њарнасо-симболизам*. Ту књигу имам, али је ваља измијенити и допунити. Обухватила би: Шантића, Дучића, Ракића, Пандуровића, Диса, Бојића, Вељка Петровића, Мирка Кростију, а један рад би обухватио „остале“ пјеснике. Авангарда би имала

двје књиге. *Аванјарга I*: Винавер, Црњански, Настасијевић, Растко Петровић, Ристо Ратковић, Раде Драинац. *Аванјарга II: надреалистѝи*: Матић, Вучо, Ристић, Дединац, Давичо. *Пеѝа књиѝа*, око чијег наслова се ломим, обухватила би три пјесника: Десанка Максимовић, С. Куленовић, Б. Ђопић. *Послерајни модернисѝи*: Попа, Павловић, Раичковић. *Неосимболисѝи*: Миљковић, Иван В. Лалић, Борислав Радовић, Јован Христић, А. Ристовић (?), З. Коцић (?), Данојлић, А. Вукадиновић, М. Тешић. *Осма* би обухватила тројицу мени драгих пјесника: Љ. Симовића, Б. Петровића, М. Бећковића и њиховога претечу, помало и скрајнутога Бранка В. Радичевића. Нијесам начисто гдје ћу са Р. Ногом, Г. Ђогом, М. Максимовићем, Ђ. Сладојем... Ето, за то су потребна два живота. Имам велику „грађу“. Шта год се уради – добро је. Овај велики „план“ сам изложио да „моја ђеца“ – моји духовни потомци – то знају. Да могу да ми „посложе“ текстове... Немогуће је достижно. Можда не сасвим, али – достижно. Чак и из гроба. „Радите колико можете. Остало ће Господ.“ Човјек може страховито пуно. А тек Господ! Била би то својеврсна историјска поетика српског пјесништва. Наше пјесништво би било сагледано у динамичној, чак и драматичној, смјени поетичких парадигми. Настојао бих да ускладим опште, посебно и појединачно: да очувам пјесничку индивидуалност, поетичку слику појединих „раздобља“ и „праваца“ и динамичку „слику“ цјелине – такозваног „развоја“. Већ видим да сам у овом набрајању имена изоставио И. Андрића, Д. Васиљева, па Р. Јововића, М. Ненадића... Наћи ће им се мјесто; о свима сам већ писао. Пожури полако, Јоване. Шта је то – једно стољеће: мачји скок. Буди, бре, мачка, пума... Прескочи то! Буди косац – раскоси кроз стољеће!

Ето зашто сам бјежао од овога нашег разговора. И зашто је сад добар трен(утак). Тренутак дозрелог „лудила“.

Срели су се лудило и искуство; варке прохујале младости и одлучност махните старости. „Лудо расло, манито старало.“ Подржи, Боже!

Осмог новембра – на Митровдан 2018. – изабран сам за дописног члана САНУ. Баш на Митровдан – дан растанка с мојим митским ђедом. Три године раније „пропао“ сам на скупштини, за нека четири гласа. Мој добри Иво Тартаља ми већ био честитао. Морао сам да га тјешим. Било му је драго да имам снаге за хумор, за смијех. Тај избор је за мене више него значајан и драгоцјен: мирније се живи; може лакше да се ради. То обавезује: био сам редовни професор на српској књижевности XX вијека на Катедри за српску књижевност и југословенске књижевности – најзначајније мјесто које сам могао добити – а сада и члан САНУ. Мораш радити изнад својих могућности. Мораш по нечему, барем, бити запамћен. Иначе је тај избор бесмислен. Зато толико радим. Морам да систематизујем и укоричим урађено.

Вјероватно не бих толико радио да моја земља и мој народ нијесу нападнути, искомадани, под притиском. Рад је моја једина освета. Радите и пјевајте једнако, и тако ћете се најбоље осветити свим својим непријатељима, и све их редом посрамити – тако је некако говорио Вук Караџић. Што нас више стискате и давите, више ћу и боље радити. Имам много мотива и знам шта би ваљало урадити. Понешто сам урадио и у САНУ: два велика зборника радова о Јовану Дучићу, и зборник радова о Добрици Ћосићу... Свјестан сам да сам изузетно привилегован човјек, укоријењен у највећим научним институцијама свога народа: универзитет – у Новом Саду, па у Београду – Институт за књижевност и уметност, Матица српска, САНУ. Упркос злом времену, у коме сам највише урадио. Нико ми ништа није поклатио. Те привилеговане позиције треба оправдати

дјелом. „Немам више времена“, али то што имам ваља испунити. Ако не систематизујем то што је по зборницима и часописима, нико то неће ни видјети. Биће мртво и невидљиво. А то је, вјероватно, најзначајније што сам урадио, и по обиму, и по замаху, па и по резултатима. То је једна могућна историјска поетика српског пјесништва 20. вијека. А имам доста радова и о прози. И мало времена пред собом... Зато отказујем све што је могућно отказати. Концентришем се на рукописе, књиге, Академију и Матицу српску. Мало ли је?!

Милош Јевтић

Да се вратимо на кратко годинама које сте провели у иностранству као лектор српског језика и књижевности.

У којим сте све срединама боравили?

Да ли сте у тим срединама настојали да студенти славистике буду јасније, можда и равноправно упућени и у језик и у књижевност?

Уопште, да ли сте могли да учите које су личности наше књижевности највише привлачиле студенте у Немачкој?

Јован Делић

Провео сам пуних пет година као лектор српскохрватског језика у Гетингену. Тамо постоји лијепа славистичка традиција. И тамо сам пуно радио са студентима, написао књигу о Вуку, књигу о Павићу и започео књигу о Кишу. Много сам радио, даноноћно. Студенти су ми били захвални. За пет година имао сам проблем само са двојема Хрватицама – застрашујућа мржња. Не треба имати илузија: не постоји велико интересовање

за страну, па ни за српску књижевност. Ви нешто подижете за свога мандата, то ваши наслѣдници брзо униште. Имао сам лијепу сарадњу, па и дирљиве односе са студентима. Некако у то доба превођени су Павић, Киш, Тишма. Помогли су ми. Гостовао сам у Манхајму, Бону, Берлину, Мајнцу, Триру, Хамбургу, Франкфурту, Јени, Грајфевалду, Вирцбургу, Хајделбергу, Тибингену... Тамошњи универзитети су са огромном традицијом. Дођете у Тибинген, а тамо су студирали Хегел, Хелдерлин, Шлегел... Свугдје сам лијепо приман; свугдје сам имао лијепу публику. Помогао ми је и Вук Караџић: први симпозијум поводом два вијека Вука био је у Гетингену. Ту се зачала, и касније је написана, моја књига. Ми смо мали језик и мала књижевност. Невјероватно је колико је за ту књижевност урадио Роберт Ходел, преводима и пратећим студијама. Нико ни приближно толико. У Гетингену сам видио колико сам у Србији губио времена на састанке и глупости. Не раде Нијемци ни колико ја, а не више од мене, али не губе вријеме на глупости. Било је добро и корисно. Важних пет година у мом животу.

Милош Јевтић

Сада сте, формално, разуме се, у пензији... Управо зато сте у могућности да говорите и о свом педагошком раду.

Како бисте објаснили своја наставна одређења, уверења и искуства?

Какав је био Ваш основни приступ, како настави, тако и студентима?

Како сте се односили према студентима, како према онима који су били вредни и одговорни, тако и према онима који су били – слутимо да Вам није било тешко да то препознате – истински даровити?

Такође, да ли је међу Вашим замислима посебно место имало да међу својим студентима развијете истинску, па и трајну одговорност према књижевности, самим тим и према језику?

Уопште, како бисте дефинисали своју наставну поетику, а можда и филозофију?

Јован Делић

Велика је и часна ствар бити наставник, учитељ уопште, а тек професор универзитета. Треба поставити свој ниво, одржавати и подизати га, никако падати. Морате остварити комуникацију са студентима, струјање енергије у два смјера, имати, његовати и подизати обострано повјерење. Студентима не смијете продавати маглу, не смијете их лагати. Морате покушати да говорите разумљиво. Ако вас не разумију, нешто с вама није у реду. Предавање је чаролија, представа. Не смије студент изићи исти последице вашег предавања као што је дошао на предавање. Морате га мало занијети, помјерити. Студент мора осјетити ваш рад, вашу енергију, усмјереност на ствар, говор из саме ствари. Морате му показати како се о књижевности говори и пише. Студент није само слушалац: он учи, расте на ваше очи из часа у час. На вашој одговорности он се учи одговорности. Час не смије бити досадан; досада је убица љубави и за књижевност, и за факултет. Студент мора да осјети жељу да и сам предаје као ви. Ви стварате предавача, наставника. Строгошћу и ароганцијом се не гради ауторитет, већ се одбијају, па и убијају људи. Али систем обавеза се мора поштовати; рокови такође. Ваља студента мотивисати на самосталан рад; на истраживање, писање, учење. Најлакше је оборити студента. Циљ студија је да студент успјешно заврши и да постане стручњак у својој области, а не да се

он покаже неспособним и глупим; да га понижавате и убијате. Ријетко се кад десило да, послије консултација, нијесам испратио студента, отворио му врата, пружио му руку. Морате га научити да поштује човјека, па и дијете.

Једнаку пажњу сам посвећивао лошим и добрим студентима. Посебно за најбоље морате имати времена. Консултације су предрагоцјене. Тада сте са студентом у четири ока. Људи се отварају. Без разговора нема ништа. Никад није довољно самосталних студентских радова. Студенти морају да пишу, да истражују, да се уводе у посао. Страшно је важно њихове текстове исправљати и пажљиво коментарисати. Није им довољно вратити исправљен рад. Много сам енергије дао својим студентима. Добар број њих је узвратио захвалношћу и љубављу. Морала би постојати присна сарадња професора и асистента, нарочито у праћењу семинарских и изради дипломских радова. Студент мора да осјети да бринете о њему, да вам је стало до њега. А ако сте нормалан човјек, и ако имате још и дјецу, мора да вам је стало.

Милош Јевтић

Сада бисмо у разговор увели теме посвећене Вашем научном раду...

Шта Вас је подстакло да свој научни рад посветите тако свеобухватној тематици, рецимо од Вука до Киша?

Да ли се радило о Вашој жељи да све те периоде и све личности разјасните из видика своје књижевне поетике?

Такође, како видите место српске, али и, како све више говоре, црногорске књижевности?

Како осматрате некада признату југословенску књижевност?

Уосталом, како бисте дефинисали свој научно-књижевни програм?

Јован Делић

Ово питање захтијева двије-три књиге, а ми морамо бити сажети и јасни. Улазимо у сферу политике, социологије књижевности и социјалних пројеката, изгледа пропалих.

Југословенска идеја је, наравно, старија од Југославије. Елита се спремаола прије Првог свјетског рата за оно што ће по рату доћи: за заједничку државу, заједнички језик и заједничку књижевност. Срби су били спремни на крупне компромисе, чак и да се одрекну писма. Са Југославијом је природно оживио и термин *југословенска књижевност*, као једна и заједничка; дакле – у *једнини*. Када је од једнине настала множина, тачно не знам, али то није тешко утврдити. Множину су увели Хрвати, вјероватно око 1970. године. Од тада су *југословенске књижевности* за Хрвате службени термин: то више није једна ни јединствена књижевност, већ скуп релативно блиских књижевности различитих народа, писаних на различитим језицима. Како су видјели проблем језика, види се из знамените *Декларације* водећих хрватских писаца и интелектуалаца. Већ крајем седамдесетих тај термин ће се одомаћити у Србији, а послвије разарања Југославије промијениће се у *јужнословенске књижевности*, укључивши и бугарску књижевност. Око тога се више Срби и Хрвати не споре, а, вјероватно, ни Бугари.

Првобитан назив троједине краљевине био је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Краљевина је адми-

нистративно уређена као девет бановина и десета Управа града Београда. Пред Други свјетски рат Хрвати се припремају за долазеће догађаје и цртају нове, још увијек „унутрашње“ границе: Дубровник из Зетске бановине прелази у Хрватску, што Срби сматрају ситном цијеном за опстанак Југославије. Видјели смо како је и колико опстала и како је настала НДХ, проширивши се и на сам Земун.

Хрвати и Словенци су послје Другог свјетског рата задржали свој национални и државни идентитет. Од Срба су настала три, а касније четири народа (Срби, Црногорци, Македонци, Муслимани, односно Бошњаци) и четири републике: Босна и Херцеговина, Србија, Црна Гора и Македонија, а Србија је додатно усређена с двије аутономне покрајине: Војводином и Косметом, с тим што је Косово и Метохија била аутономна област, да би данас била гротескно међународно испод 50% призната држава. С таквим билансом, послје разарања двију Југославија које су правили, Срби улазе у 21. вијек и нови миленијум.

Појам *српска књижевност* је 1914. био знатно шири и мање проблематичан него данас. Македонци данас имају свој језик и своју књижевност; јучерашњи „Муслимани“ су данас „Бошњаци“, па свој језик зову *босански*, с очевидним амбицијама да тим именом прекрију цијелу Босну, и затурену Херцеговину – Тоскану српског језика, како ју је звао Васко Попа. Шта кога брига за Османа Ђикића, Мешу Селимовића, Скендера Куленовића, Хусеина Тахмишчића и Емира Кустурицу, за младобосанце и остале занесењеке – то ће све „босански“ историчари за сто година удесити...

Црногорци су, прво, подигли маузолеј на Ловћену, разоривши Његошеву гробну цркву и сопствени грб, а онда су кренули на стварање црногорске књижевности

од попа Дукљанина до данас. То је учинио један од тројице најзначајнијих црногорских политичких функционера свога доба, Веселин Ђурановић, у исто-ријском тематском броју часописа *Стиварање*. То ће ући у наставне програме. Истакнути црногорски јези-кословни мудраци су рекли како је распадом српско-хрватског језика Црна Гора изгубила свој језик, па га мора тражити. Колико разумијем, у ријечи *српскохр-вајтски* не видим нити чујем *црногорски*, али много је људи са префињеним слухом. А онда су се окренули аустроугарској и дрљевићевско-усташкој традицији: прогласили су црногорски језик за службени, увели латиницу чак и у лист *Побједа*, оставили без хљеба десетину професора. Имају само један мали проблем – Његоша. Његош је имао и језичку и књижевну српску самосвијест, па га монтенегрини морају прево-дити на црногорски, а за школске приредбе изоста-вљају се Његошеви стихови гдје се спомињу Српство и Косово.

Дакле, црногорски језик и црногорска књижевност већ су подијелили Црну Гору. Та књижевност без Његоша не постоји, а са Његошем не функционише. Послије посљедњег пописа црногорски језик само насилно и диктатуром може остати службени језик.

Колико знам, 56% говори српски. Томе треба још до-дати албански и бошњачки, а остатак говори „црно-горски“. Толико о службеном језику у Црној Гори и о смислу термина *црногорска књижевност* и *црногорски језик*. Све што је тамо, и отуда, добро написано, на-писано је на српском језику и припада српској књи-жевности.

Како лапидарно изложити свој научни програм? Утоли-ко теже што га никад нијесам ни формулисао. Истина, свака књига има неке своје теоријско-методолошке претпоставке; условно речено – свој „програм“.

По образовању сам професор опште књижевности са теоријом књижевности. Завршио сам ту фамозну „светску“ за четири године: од октобра 1967. до октобра 1971. Моји академски радови, и књиге из њих проишле, компаративне су природе: *Српски надреализам и роман и Ка њоеџици ѓрозе Данила Киша I–III*. „Светска“ ми пружа и омогућава широк компаративни контекст; теорија – оруђе и методологију. Озбиљна компаративистика не трпи произвољност.

Свака, или скоро свака моја књига је компаративне природе. Писци су у комуникацији са свијетом: *Иван В. Лалић и њемачка лирика*. Временски гледано, оријентисан сам на XX вијек. Али Војислав Илић и Лаза Костић су поетске претече тога вијека. Вука је тешко заобићи. Он је чвориште и раскрсница наше старе („средњовјековне“), народне и нове књижевности. Са Вуком се озбиљно поставио проблем традиције. Бавим се, дакле, и поетиком традиције: *Вук Сџеф. Караџић и ѓрадиција*. Привлачила ме је фантастика. Отуда Павић: *Хазарска ѓризма. Тумачење ѓрозе Милорада Павића*. На пројекту о поетици бавио сам се поетикама српских пјесника XX вијека. Од тога треба направити синтезу; нешто попут књиге *О ѓоезији и ѓоеџици српске модерне*. Дотле, радићу монографије: *Милуџин Бојић – ѓјесник модерне и вјесник авангарде*.

Много тога сам замијесио: треба давати у штампу. Управо сам предао књигу о Попи: *Ходочашћа уз Усѓравну земљу*. Чим завршимо овај разговор, враћам се књизи о Гојку Ђогу. Заиста – немам више времена. Ако успијем да направим синтезу о поетикама српских пјесника XX вијека, у неколико томова, одужио бих се и Војиславу Ђурићу и Новици Петковићу. Ради и пјевај, нема друге. Драго ми је да је жива и књига о Павлу Поповићу: *Пјесник „ѓаѓеѓике ума“*. И избор Васиљева. Ради се. *Иво Андрић – мост и жрѓва* чека на прераду,

допуну или другу књигу. Доста је засад толико о том питању. Ђаво ништа друго не ради него што гледа како ће човјеку врат сломити. А мени остаје да радим и да молим Бога за мир и здравље.

Милош Јевтић

Ваше књиге су, зна се, постале део, неопходни део не само смисла, већ и прихватања и разумевања наше књижевности.

Тако исто, тематски простор Вашег стваралаштва није углавном упућен на Ваше универзитетско деловање, већ обухвата, чини се, најважније књижевне ствараоце и најутицајније књижевне појаве. Ваше књиге обухватају период од Вука Караџића до Киша, који припада актуелној књижевној садашњници.

Шта Вас је подстакло да се посветите тако обимној и временски не баш сродној тематици?

Да ли свим ствараоцима прилазите из свог видика, и временског и естетског, или их осматрате из осећања књижевног развоја?

У ствари, како успевате да у тим својим књигама означите и укупност наше књижевности?

Јован Делић

Ако се бавите било којом књижевношћу, а посебно својом, морали бисте имати неку представу о цјелини и „систему“. Човјек мора дисциплиновати и усистемити своје знање.

Вук је громада, и жижа и раскршће система жанрова и књижевних токова. То није само књига о Вуку, већ

компаративна књига о Вуку према античкој и средњовјековној, али и народној традицији. То је, за мене, важна, системска књига – књига оријентир. Враћам се, и враћаћу се, акобогда, и нашој средњовјековној књижевности и култури: и поводом Павића и Византије, и поводом Ивана В. Лалића, и поводом Миодрага Павловића и Васка Попе, и поводом неосимболиста, и поводом Горана Петровића. Морате увијек имати на уму цјелину српске књижевности и компаративни контекст свјетске књижевности. Барем ја тако мислим. Ето зашто Вук, и то у односу према традицији, и у компаративном контексту.

Ја избјегавам ријеч *развој* – вуче или на биологизам, или на историзам. Радије говорим о смјени поетика, односно поетичких парадигми, а то онда иде према историјској поетици. Покушаћу – будем ли имао снаге, здравља и мира – да то покажем на српској поезији XX вијека, и то комбинацијом монографија о појединим пјесницима и поетичких синтеза. А што се прозе тиче – да понешто усистемим и допуним од онога што сам већ написао. Па колико се стигне. Потребан ми је још један живот, много снаге, енергије, лудила и нешто памети. Засад имам само довољно лудила; то се види из мојих одговора.

Увјерен сам да су моји радови о Кишу и методолошки занимљиви. Прво се бавим књижевним погледима писца: систематизујем и тематизујем његове исказе о многим поетичким питањима. Та ће књига остати корисна, јер је непролазна и непревладива. Увијек ће неке бити потребна пишчева поетичка увјерења, и имаће их заувјек систематизована и тематизована.

Слиједи периодизација Кишове прозе по „фазама“ и анализа појединачних дјела. Важно је како је то уређено. Друга књига се огледа у првој и потврђује је,

рецимо, када се говори у објема књигама о односу новеле и романа.

Трећа књига је синтеза – својеврсна „купола“ изнад првих двију.

Сада би требало предузети рад на Кишовом односу према традицији, и то у југословенском и општем контексту. Тешко да ћу то стићи.

Желио сам да покажем како би требало изучити поезију једнога писца у контексту опуса, у јужнословенском контексту и у контексту опште књижевности. То би онда било ТО.

Ни у средњем вијеку, ни данас, наша књижевност не постоји изван свјетске књижевности.

Милош Јевтић

Овај део разговора завршили бисмо питањем којим бисмо покушали да Вас подстакнемо да будућим читаоцима ове књиге саопштите, надамо се у једном исповедном казивању, ко је – *Јован Делић...*

Јован Делић

Па цијела књига о томе говори. Ни владици се овако нијесам исповиједао. Говорио сам о своме школовању и наставно-научном раду. Сада сам пензионер који превише ради, углавном бесплатно. У мојој науци се мало шта плаћа. Још увијек стижем до Пиве, Никшића, Билеће, Требиња, Гацка. Ријетко до Бање Луке. Редовно сам у Новом Саду, у Матици српској. То је једина моја стална адреса. Болести су ме начеле, али радим заиста пуно. Годишње објавим просјечно преко тридесет, па до четрдесет радова. Рекао бих да сам

ментално јачи него икад. Изузетно је важна психичка снага, а чини ми се да сам јак.

Још снујем снове о будућим књигама. И што је најлуђе – вјерујем да ћу понешто остварити. Имам преко 1000 библиографских јединица; ваља то укоричити у књиге; вратити на наковањ. Још увијек вјерујем да могу дохватити и остварити немогуће. Хормоналне плиме су прошле; мирнији сам и имам више времена за књиге. Старост и близина смрти ме пожурују и тјерају на посао. Буквално: имам доживљај да сваком страницом побјеђујем смрт. Књижевност је мој велики животни ослонац; вјероватно највећи.

Имам двије веома лијепе кћерке и сина који је тек ушао у пунољетство. Немам унучиће, и то ме боли, веома. Држи ме вјера, светосавље. Велико је богатство – вјера у Бога. То је можда најдубљи дио моје личности. Имам мноштво метафизичких доживљаја, правих чуда, и они су моје неописиво богатство.

Имао сам сјајне претке. Боље рећи – имам их. То је огромно богатство; моћан извор снаге и сигурности. Имам велико духовно потомство и углавном се поносим њиме. Настојим да чиним добро – за душу нема детерџента. Поштујем своје мртве пријатеље и за оне из књижевног свијета урадим понешто. Срео сам много добрих људи и нешто смрадова. Невјероватно је како је моје непријатеље Бог кажњавао.

Захвалан сам Богу на обиљу дарова: уздигао ме је докле нијесам ни слутио. Усадио ми је вјеру у остварење немогућег. Дао ми је занос, моје „лудило“; љубав према послу и насушну потребу да радим; никада ни више ни боље него са седамдесет пет година. Дао ми је духовну младост и потребу за самопревазилажењем. Упркос болним негативним искуствима, сачувао ми је вјеру у идеалну љубав и у идеалну породицу. То

су имали моји родитељи; то је неуништиво и после смрти. То и данас грије њихове већ старе синове.

Имам млађег брата; много се волимо. Волим његово четворо дјеце као своје троје. Многим младим људима сам помогао, и то ме испуњава миром и задовољством.

Сачувао сам радост давања и даривања, што је данас помало анахроно. Чувам се мржње и гњева, што није лако. Блиски људи ми кажу да зрачим топлином и добром енергијом. Дај, Боже, да је тако, и да тако остане! А гријехове ћемо оставити за свештенике...

Дјед Танасије (1879–1970)

Баба Јока (1888–1963), рођ. Дубљевић, очева мајка

Дјед Танасије: „Мо’ш ме најануџи, али не мо’ш њрејануџи.“

Милуџин Пејовић, мајчин оџац, сѣријељан у Долима 1943.

Оџац Милисав и мајка Влајка

Отац Милисав (1910–1985)

Мајка Влајка, рођ. Пејовић (1923–1988)

Дјед Танасије и кум Милуџин Дубљевић

Отац Милосав са сестром Милком (удаћом Блајојевић)

Тетка Савића (1925–2003)

Ујак Радивоје Пејовић, мајчин сџарији браћ

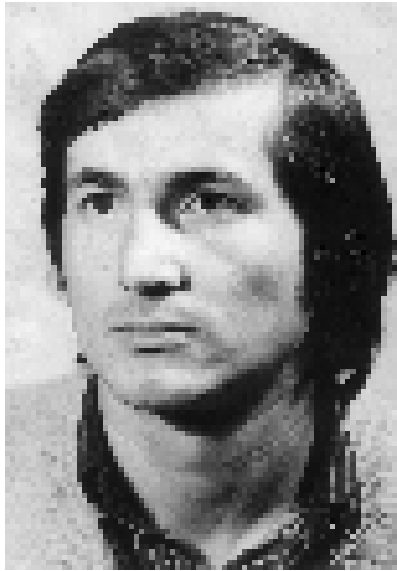
Ујак Милија Пејовић, из сџуденџских дана

Први разред ђимназије

Из бруцошких дана

Пред дийломирање

Највиши чин – млађи водник

Коса, омиљена алајка

У заносу косидбе, између оца и браће

На орању, као јосмајрач

Ошац Милисав на алашу

Ошац с омиљеним јаїњешом „Мрдаком“

С браћом Десимиром, оцем и мајком, њед колибом у Селъковцу

С браћом Десимиром, сѣрицем Љубомиром и ѡећком Савећом

*Пред колибом у Селјковцу; стоје мајка Влајка и тјетика Саветша,
у средини сјрици Љубомир и ошаци Милисав, сједе Јован и Милораг
Мића Радовановић, линџисџа, доцније академик САНУ*

*Отац Милисав са унуком Милицом на Брду Делића;
у позадини кућа с јавором, који је засадио прадејед Лука*

*Крај Пивској језера, са суйрујом Горданом,
сйрицем Љубомиром и брајом Десимиром*

На ублу у Николину Долу, једином водојоју кайуна

*По уручењу Бранкове награде за есеј, за рад о А. Солжењицину:
Стеван Тонић, Јован Делић, Перо Зубац и проф. Бошко
Новаковић, Мајница српска, Нови Сад, 1970.*

*У Мајници српској: Перо Зубац, Зоран Стојановић,
проф. др Драгиша Живковић, Стеван Тонић,
Јован Делић и др Жарко Ружић*

*На Славистичком семинару у Гејтинџену: Стиван Тонџић,
Јован Делић, Васко Поја, Валтер Крол,
др Весна Цидилко и проф. др Рајнхард Лауер*

Књижевно вече „Српска проза данас“, Билећа, 1998.

*Са симпозијума критике о Драјославу Михаиловићу у Билећи;
за чeonим сћолом: Љубиша Јерeмић, Драјослав Михаиловић,
Јован Делић, Никола Асановић и Свeћозар Кољeвић*

*Дирекћор Гимназије у Билећи Вујовић поздравља ђисце:
Пејтар Сарић, Данило Николић, Јован Делић,
Драјослав Михаиловић, Војислав Максимовић...*

Окруїли сїо криїишке, Билећа, 2002.

Пред црквом у Билећи

Уручење Ђоровићеве награде Добрилу Ненадићу

*За „Окрулим сїолом криїике“: Свейозар Кољевић, Јован Делић,
Бранко Милановић, Рагослав Браїић и Драїи Масїиовић*

*С књижевне вечери „Срїска проза данас“: (здесна) Зоран
Радисављевић, Милован Данојлић, Мирослав Максимовић,
Слободан Ракиїић, Раша Појов, Срђан Милићевић и Јован Делић*

*С Николом Асановићем, једним од моћора
Ђоровићевих сусрећа и „Просвјете“*

*У цркви у Билећи с домаћинима Ђоровићевих сусрећа
Николом Асановићем и Велимиром Авдаловићем*

Ђоровићева наџрада Радославу Брајићу

С Николом Кусовцем, на једној од изложби у Билећи

*С Добрицом Восићем, Бранком Целићовић
и Радославом Брајићићем на Ђоровићевим сусрећима*

С Рајком П. Ноћом међу Билећанима

С Љубомиром Симићем, Предрајом Палавешћом и Николом Хајдином, представљање Одабраних дела Љубомира Симића

С њесником и бившим студентом Верољубом Вукашиновићем, у Риђевиници, завичају професора Мирослава Етерића

У Боровом Селу

Пред Дучићевим сјомеником у Требињу

*У библиотеци у Требињу: Радомир Уљаревић,
Радомир Андрић, Јован Делић и Селимир Рагуловић*

*Представљање књига о Јовану Дучићу, издање САНУ: Александар
Милановић, Горан Радоњић, Свејлана Шејковић и Јован Делић*

*Блаїовешійенско цвијеће за Јована Дучића:
с ірадоначелником Требиња Мирком Ђурићем
на Дучићевом іробу у Херцеїовачкој Грачаници*

Пред Херцеїовачком Грачаницом

*Уручење Дучићеве награде Злаји Коцић:
Мирко Ђурић, Злаји Коцић и Јован Делић*

Под ђлајанима у Требињу

*Уручење „Извишкре Њејошеве“
митрополију Амфилохију у Никшићу*

*На уручењу „Извискре Њеїошеве“ Рајку Петїрову Ноїу
у храму Свейїї Василија Осїрошкої*

„Извишкра“ Миловану Данојлићу

Под маскама у САНУ

Кћерке Милица (удајца Бајић) и Ивана

Милош Јевтић

Други део разговора обухватиће питања која су од посебне важности, како за оне којима је књига дом, тако и за оне које би требало привући књизи.

Почели бисмо од темеља књижевности, дакле од језика. Не тако давно је језик више народа у ранијој држави сматран, условно казано, заједничким, иако се називао посебно. Рецимо у Србији се звао – *српскохрватски*, у Хрватској – *хрватскохрватски*, да овде застанемо.

Данас се такво становиште сматра превазиђеним, да употребимо најмање сиров појам.

У тим новим условима, постаје природно да се стварају нови језици.

Како видите те нове околности?

Да ли све упорније заузимање за повећањем разлика, о чему је најочевиднији случај у Црној Гори, води удаљавању прихватања значајних књижевних и свих осталих стваралачких прегнућа?

Уосталом, какви су Ваши погледи о стању језика у Србији, али и у осталим земљама, а верујемо да би језик могао да омогући да се народи потпуније осећају и да знање буде прихватљивије у овом у много чему повезаном подручју?

Јован Делић

Питате ме о стварима које превазилазе моје стручне компетенције и, што је још горе, ја ћу одговорити, некомпетентно, наравно. Нијесам лингвиста, још мање сам лексиколог. На ово питање сам већ дјелимично одговорио говорећи о југословенској књижевности.

Разарање језичког, књижевног и културног јединства неодвојиво је од разарања Југославије. И сами разара-

рачи, они који „заједнички“ језик зову гротескним именом, тврде да је то један језик, лингвистички, системски гледано. Иначе бисмо се ми у Србији, Хрватској, Црној Гори, Босни и Херцеговини рађали као полиглоте, а то би могло коштати наше спољашње разарање: одмах нам се призна знање четирију језика, што је велика почетна предност на било којем конкурс. Не, то нам нијесу дали, али су нас „развалили“. То је све већ виђено под аустроугарском окупацијом – сви различити језици и неканонске православне цркве. Тај вјековни континуитет доказује да се савремени уједињени Запад ујединио на аустроугарској политици и идеологији и да се ми налазимо пред Четвртим свјетским ратом који страховито подсећа на Први. С тим што је сада Запад неупоредиво моћнији, јер је уједињен војно и политички. Наши велики савезници – Французи и Енглези – сада су исто што и Нијемци. О Американцима да не говоримо. Моји свјетски пријатељи су ми говорили да је Европу, односно Запад, ујединио велики словенски папа Војтила – Јован Павле Други – и да западне земље неће никад више међусобно ратовати, а да ми, Срби, треба да пустимо Хрвате „да говоре својим језиком“. Створена је слика да су Срби свакојако, па и језички, поробили Хрвате и да их Европа мора ослободити. Босна и Херцеговина је уређена као под Аустроугарском: ту је високи (западни) представник, који се, као некад, ослања на муслимане и римокатолике. Читали сте Андрића: „Причу о кмету Симану“, *На Дрини ћуџрију*, *Госпођицу*. Прочитајте поново, пажљиво. Утврдите градиво. Најсрамније се понијела Црна Гора: преузела је, као своју, окупаторску аустроугарску и усташку културну политику, особито језичку. Отпустила је и професоре. Трећи свјетски рат се већ догодио, посебно нама. Разорена је Југославија, бомбардовани Срби – Република Српска и Србија – бомбардован Ирак, згажена Сирија. Прије тога је пропао СССР заједно с Варшавским пактом, без испа-

љеног метка. Сад смо заиста на прагу Четвртог свјетског рата. Запрепашћујуће је да се црногорски водећи лингвисти, изузевши оне око Јелице Стојановић, ни у шали нијесу дистанцирали од црногорске званичне језичке политике.

Ако је језички систем један, чему толика силна имена? То домаћа памет није могла сама смислити. То се види и по гротескном увођењу имена језика на западне универзитете, листом. Ето, црногорски језик су званично „утемељили“ један Хрват (Силић) и једна Украјинка, која о том језику појма нема.

Милош Јевтић

Када смо код ових тема, хтели бисмо да Вас замолимо, и то као челника Матице српске, али и као члана најугледније националне духовне установе (разуме се, мислимо на Српску академију наука и уметности), да нам изнесете своја садашња уверења о речницима које издају и Матица српска и Академија наука?

Такође, како данас гледате на све већу прихваћеност страних речи и појмова, али и на све уочљивије затурање ћирилице?

Уосталом, да ли су, и колико, положај и судбина српског језика условљени, па и зависни од наставе језика, од основних до највиших школа?

Јован Делић

Није лако ни Матици, ни Академији радити речнике у ратним условима. А ради се, и то је за сваку похвалу. То не може бити брз посао. Не мора бити ни сасвим спор. Ви ме, заправо, питате зашто Речник САНУ носи име

српскохрватски? Речник је под тим именом почео да се ради, и ради се заиста дуго. Није лако једној академији наука да мијења име једног таквог пројекта због нових политичких околности. А то су започели и радили велики лингвисти. Притом, језик системски, лингвистички, јесте један. Колико знам, име је или промијењено, или ће то бити, али то суштину ствари не погађа. Промјена имена обавезује и на промјену грађе, корпуса. Ствари нијесу баш једноставне. Предлагано је и неутрално рјешење – *Речник САНУ*. Најважније је да се ради, а он је свакако речник српског језика. Лично сам задовољан што се Срби нијесу истицали у разбијању језичког јединства. Промјена имена Речника САНУ свакако је изнуђена новим условима, новом реалношћу, никако српским разбијањем језичког јединства.

Везе међу југословенским државама и народима су покидане и тешко се поново успостављају. Ископани су јазови и натопљени крвљу. А преко крви се не плива.

Можда сам превише јасан. Никога не треба угонити у језичко јединство, а у његовом разбијању нијесмо учествовали. Поборници окупаторске језичке политике већ су имали близак контакт с народом.

Ћирилицу не „затура“ ни Матица, ни Академија, већ држава, и то веома дуго. Не можете од школа очекивати баш ништа, ако су наставници понижени дио народа: млате их ученици, маме и тате, а оцјене се закључују под притиском. То је презрени, понижени, неплаћени дио становништва. Ускоро ћемо увозити наставнике као шофере. Срамно се односимо према школи и онима који треба да граде и чувају идентитет. Неће нико да уписује тешке наставничке факултете да би сјутра био понижен и платом, и батинама, и ниподаштавањем. Сада имамо резултате вишедеценијске небриге о школству. Срамота. Моји наставници српског

су били изузетни, али су били поштовани и цијењени људи.

Милош Јевтић

И књига је основ и језика и културе, али и националног, као и укупног живота.

Какви су данас значење и утицај књиге?

Да ли успева, упркос све израженијем деловању медија, али и технолошких иновација, да одржи основни утицај у животу човека и народа, али и друштва?

Да ли књига има могућности, и у савременим изазовима, да сачува незаобилазна уверења да је неопходна, да је услов цивилизованог и хуманог постојања?

У ствари, да ли је и данас живот потпун и целовит без књиге и читања?

Јован Делић

Књига је жива, несумњиво. Погледајте само сајмове књига. Истина, мање се чита у школи и ван ње. Компјутери, мобилни телефони и друге справе владају дјецом. Компјутер је најбољи друг. Дјеца су постала зависници од компјутера. Немогуће је пратити њихов избор. Самим тим, књига излази из њиховога свијета. Мало ко чита лектуру. Али библиотеке су, ипак, пуне. Вјерујем да ће књига опстати. Данас можете имати библиотеку на столу – своју, електронску. Читаће се.

Милош Јевтић

И природно, сада Вас молимо да се изјасните, одређе-није, о актуелним књижевним збивањима, којима и Ви, својим вишезначним учешћем, доприносите...

Каква је данашња књижевна савременост?

Да ли је део континуитета или је упућена, претежно, новим, чак мање познатим стваралачким путевима?

Такође, које књижевне области предњаче? Да ли роман или све видљивија поезија?

Да ли критика, која је, изгледа, све мање уочљива, има могућности да помаже ауторима и да подстакне јавност да не буде равнодушна?

Шта значе књижевне награде, које се више не могу пребројати, а још мање запамтити?

Такође, да ли се и све нејасније организовани издавачи труде да, на подстицајан начин, буду огледало књижевности?

Уопште, шта треба учинити да се обнови углед књижевности?

Јован Делић

Много се штампа и без икакве селекције. Институција рецензента ријетко гдје постоји. Чланови великих жирија добију на сто и преко стотину наслова. Књижевни живот не постоји. А Београд је књижевно интензивно живио од средине шездесетих до деведесетих, па и прије тога. Култура је, а нарочито књижевност, платила данак глобалним промјенама. Чим немате књижевни живот, немате критику. Поезија је неупоредиво испред прозе. Имамо изванредне пјеснике у свим генерацијама. И пјесникиње, наравно. На издаваче не можете утицати – немате инструмената за то. Вриједности се, ипак, некако издвоје. Зато ја нијесам противник награда. Ствара се око њих нека атмосфера; какав-такав књижевни живот. Тим поводом се пише о писцима и књигама.

Милош Јевтић

Дозволите и једно питање које би Вам, слутимо, поставили ђаци Ваших ђака...

Да ли бисте тим читаоцима, али и осталима који осећају књиге и који умеју да читају, предложили списак најважнијих дела српске књижевности 20. века и свих деценија овога века које би требало *обавезно* да читају, како би им наша књижевност била блиска, али и потребна?

Дакле, шта би се све нашло у *Делићевом књижевном атласу*?

Јован Делић

Ви сте оптимиста. Не вјерујем да ђаке мојих ђака интересују моји пописи књига и наслова. Наставници често назадују по свршетку студија. Не читају, а немају ни времена. Немају ни пара за књиге. Нема пара ни за школске ни факултетске библиотеке. Ја нијесам склон да пишем списак обавезних књига. Ви, вјероватно, мислите на савремену књижевност, на живе писце. А ја бих их упућивао да читају класику, антологије, па да имају увид у антологијски избор „Десет векова српске књижевности“. Требало би ђаке упознати с том важном едицијом; то је баш за њих. То треба да виде и упознају. За младе људе је боље да нађу пјесничке изборе него збирке. Зато ћу наводити пјесничка имена, а не наслове. Нека читају драме Љубомира Симовића, Душана Ковачевића, Михизове драме и драматизације. Доста им је то. Па изборе из поезије Љ. Симовића, М. Бећковића, М. Тешића, М. Марковић, Р. П. Нога, Г. Ђога, М. Максимовића, Ђ. Сладоја, З. Коцић (мада је њима „тешка“), *Хвајшање месечине* Г. Тилас, Е. Халиловића, Ђ. Нешића, Р. Уљаревића, З.

Миовчића, М. Алексића. И то је много. Од прозних писаца: Д. Кекановића, Г. Петровића, Сл. Мандића, Кустурицу, Кеџмановићев *Тој је био врео*, Тасићев *Ојрошџајни гар*, шта год нађу од даровитог Владана Матијевића. И то је много. Није то никакав Делићев атлас, већ скромна препорука младим људима.

Милош Јевтић

Не можемо да Вас поштедимо ни питања о издавачкој делатности...

За разлику од не тако давних година, сада има веома много издавачких организација.

Зашто је наше издаваштво, упркос таквом стању, у опасној кризи?

Зашто је сада мало поузданих издавача чије књиге уживају поверење и мање упућених читалаца?

Уопште, шта би требало учинити, и у друштву и у јавности, да издавачи поврате углед какав су имали, рецимо, Геца Кон или Југословенска књига?

Јован Делић

Раније сте имали велике, славне уреднике у Просвети, Нолиту, БИГЗ-у, Раду, СКЗ. Имали сте рецензенте. Издавачи су бринули о књизи и писцу. Постојали су пристојни хонорари. Мало шта је од тога данас остало; само СКЗ. Држава је помагала издаваштво. Сада све диктира тржиште. Све сам то предвидио 1990. Као и слом часописа. Ја ту не могу ништа да учиним. Трџило би да држава озбиљно помогне барем СКЗ – то је институција од националног значаја. Господари трџило, новац. Ако имаш паре, можеш да штампаш шта

год хоћеш. А то може довести до појаве свега и свачега. Повратка на старо нема. А ново је увијек ризик. Понекад исплатив, понекад бесмислен.

Милош Јевтић

И часописи су имали несумњиво место у књижевном животу. У временима после Другог светског рата такви су били *Лейхойис Мајице српске*, иначе најстарији часопис у овом делу Европе, затим *Књижевност*, *Дело* и *Савременик*, да се само њих сетимо... Данас, осим *Лейхойиса*, многи вредни часописи, који се појављују и у мањим срединама, нису у јавном и књижевном животу осигурали признат, али и познат углед и значај.

Зашто је тако?

У ствари, шта би се могло учинити да се осигура утицај и значење часописа?

Јован Делић

Слом књижевне периодике је застрашујући. Књижевни живот се свео на књижевне манифестације и награде. *Књижевна реч* и *Књижевне новине* немају онај значај који су имале. *Дело*, *Савременик* и *Књижевност* су нестали. Добитак је културна рубрика *Новости*. *Лейхойис* је усамљен – свјетски феномен; напунио је управо двјеста година и најстарији је живи књижевни часопис на свијету с континуитетом од двјеста година излажења. Један покојни министар – мир његовој њежној души – хтио је да га ликвидира. Матица му тај покушај убиства великог, старог памтише неће заборавити. Ни *Лейхойис*, наравно. Часописи су сцена и поприште књижевног живота. Књижевно најживљи град у Европи постао је књижевна мртваја. Нема

ко да финансира и држи часописе. То је једна од посљедица историјских промјена на размеђи миленијума. Књижевни живот је – непотребан, сувишан и скуп. Ја нијесам тај који нешто на том плану може учинити. А немам ни рецепт. Кажем Вам, *Лешојис* се једва одржао. А главосјек је био српски министар за културу, за којим су се силне сузе пролиле. Да би часописи дјеловали, морају постојати. А *Књижевност*, *Дело* и *Савременик* нијесу било какви часописи. Уз *Дело* је настала и цијела теоријска библиотека. Тешко да ћемо ускоро достићи ниво књижевног живота који смо имали од краја педесетих па до деведесетих.

Милош Јевтић

Одавно у многим срединама поносно се славе дуге годишњице библиотека, од којих су многе почеле да делују и у 19. веку као читалишта и књижнице, да би касније, када се Србија приближавала европским мерилима, претвориле у библиотеке, веома активне и утицајне, претварајући се у завичаје читања.

Да ли ће ново доба, рецимо доба интернет књига, бити у стању да сачува и очува снагу библиотека?

Да ли би обнова значаја читања, како у школама, тако, посебно, у све прихваћенијим медијима, могла да се оствари, и то у сасвим блиско време?

Јован Делић

Изгледа да библиотеке постају мјеста и носиоци књижевног живота: Краљево, Трстеник, Зрењанин... Па и Београд: Градска и Народна библиотека. Библиотеке су живе и зависе од људи који тамо раде: Библиотека Матице српске, Библиотека САНУ. Шабац је једно

вријеме био сјајан, па Нови Сад. Живе су, посјећене. Увјерио сам се у то. Дигитализацијом постају доступнији и књиге, и часописи, и архивска грађа. Кажем Вам, долази вријеме кад ће човек имати цијелу библиотеку у компјутеру и на столу, и то је добро. Шта ће бити у будућности, сам Бог зна. Хоће ли уопште бити будућности?

Милош Јевтић

Живот нашег народа обележавају, и то баш дуго, и неке важне установе, међу којима су најважније, сумње нема, Матица српска и Српска академија наука и уметности, као и Српска књижевна задруга... Познато је, у тим организацијама сте и Ви веома ангажовани, пре свега у Академији наука и Матици српској.

Као један од чланова Академије, како видите место и значај, али и могућности САНУ у животу српског народа?

Као актуелни потпредседник Матице српске, поновићемо, како оцењујете њен допринос подстицању културе читавог српског народа?

Какво би место у том прегнућу требало да заузима непрекидна борба за језик и писмо, за српски језик и ћирилично писмо?

Такође, шта би и Матица и Академија, као и СКЗ, могли да учине да традиција не буде само, како се данас често истиче, само култура сећања, већ видљиви улог у савремености?

Уосталом, каква су Ваша искуства о овим знаменитим организацијама, али и Ваша очекивања од блиских и даљих времена?

Јован Делић

Поносам сам што сам у свим тим трима институцијама оставио неки траг. Моја мајка је била срећна кад сам прве књиге објавио у Матици српској и СКЗ, отприлике као кад су јој се рађала унучад. И када сам јој рекао да сам био на дворима Стојана Јанковића. Рекла ми је: „Е, сад могу мирно да умрем.“ *С Лейойи-сом* сарађујем већ педесет пет година. Да се смрзнем! Часопис *Зборник Матице српске за књижевности и језик* уређујем од 2000. године – пуних двадесет пет година. Уредио сам двадесет шест годишта – 1999. је била „заостала“. Мало сам радио и у *Зборнику Матице српске за славистику*. Нардио сам се. Нијесам јој се, наравно, одужио, јер је то немогуће – толико ми значи и толико је поштујем. Добио сам, као београдски студент, двије Бранкове награде Матице српске за есеј, а као професор – награду Матице српске „Младен Лесковац“ за књижевно-научни рад. Други мандат сам потпредсједник Матице српске. Дуго сам, у континуитету, члан Управног одбора. Зато кажем да је Матица српска од 1969. године једина моја стална адреса.

Нијесам намјеравао да водим било који часопис, али се тако намјестило да нијесам могао одбити. Позвао ме је 19. јануара 2000. године тадашњи предсједник Матице Божидар Ковачек и саопштио ми понуду, као обавезу. Рекао ми је да су ме предложили и подржали тадашњи чланови Уредништва: Иво Тартаља, Јован Деретић и Новица Петковић, и уз њих секретар Матице Драган Станић и академик Никша Стипчевић. То ми се све саопштава на Богојављење (!), уочи моје крсне славе, Светога Јована Крститеља (!!!). Па ти стисни петљу и одбиј. То се морало прихватити, до словно, са великим страхом Божјим.

Од свога оснивања 16. фебруара 1826. Матица српска је поставила себи задатак да брине о језику, књижевно-

сти, историји и култури свих Срба од Будима до Котора града; дакле – о свим идентитетским питањима свих Срба, ма гдје да су. Тако је и данас. Имамо друштва чланова Матице српске у Црној Гори и Републици Српској и Хрватској. Та се сарадња веома лијепо развија. Мобилишу се нови научни потенцијали и настају нови научни зборници радова. Матица српска се посјећује, и дочекује. Матица је програмски отворена према другим матицама и народима.

Наравно да се Матица брине о језику и писму, али нема инструменте којима би спроводила своје недвосмислено јасне ставове. Не може се ни од Матице ни од Академије захтијевати да чине оно што оне не могу.

Матица српска има сјајне научне зборнике радова, односно часописе који се тако зову: за књижевност и језик, за филологију и лингвистику, за славистику, за класичне студије, за историју, за друштвене науке, за природне науке, за ликовне уметности, за музику... Има *Њеџошев зборник*, *Темишварски зборник* и много тога што је чини моћном научном кућом. Матица је заиста чудесна институција, стара два стољећа, с великим међународним угледом.

О живом присуству традиције брину и Матица и САНУ. Довољно је бацити поглед на антологијску едицију *Десет векова српске књижевности*, па се у то увјерити. Већ сам споменуо скупове посвећене Њеџошевом дјелу и *Њеџошев зборник*.

У САНУ сам свега шест година у статусу дописног члана. Природно је да рад Академије слабије познајем. Научни рад у САНУ одвија се преко научних пројеката, индивидуалним радом чланова, научним скуповима, научним одборима и међународном сарадњом. САНУ има богату издавачку дјелатност. Радио сам на припреми научног скупа и зборника радова о Владану

Чланство у САНУ, барем сада, омогућава сигурност, миран рад, достојанствен живот, у условима неупореди-во бољим него изван Академије. Сјећам се непрежа-љеног пријатеља Милована Данојлића, који је увијек истицао захвалност својој земљи. То му није сметало да буде мање критичан. Критички став је знак да сте мислеће биће, да вам је стало до своје земље.

Не вјерујем да више радимо послџе уласка у САНУ него прије тога. Књиге су почесто резултат континуи-раног минулог рада. Прилично сам поносан на свој радни занос, а није мањи тај занос ни код многих љу-ди изван Академије. Испричаћу Вам једну анегдоту.

Зарадио сам се дубоко у ноћ, што чиним често, и изгубио оријентацију о мјесту и времену. Био ми је хитно по-требан један податак, који би морао знати мој колега, сјајан научник и свезнадар, Душан Иванић. Телефо-нирам му. Јавља се на прво звоно и с нокта ми даје информацију. А онда ме пита:

– Знаш ли, несрећо, колико је сати?

– Нити знам, нити ме занима.

– Пола четири, тек да знаш.

– Хвала ти. Па видиш да је рано. Сад ће зора.

Илуструјем радни занос, својеврсно лудило двојице пријатеља који раде у пола четири ујутру и телефони-рају један другом, без пардона, око неког научног по-датка.

Ја сам у Академији; Душко није, а бољи је од мене. Оба радимо колико можемо и захтијевамо од себе не-могуће. Морамо бар нешто ново допринијети својој научној области. Ако није тако, сједимо на погрешној столици.

Милош Јевтић

Пре него што отворимо актуелна питања, хтели бисмо да Вас замолимо да нам изнесете своја ранија сећања, али и своја садашња уверења о Југославији, па и о Југославијама... Југославија је била и Ваша земља. Живели сте, оусталом, у последњој Југославији.

Да ли је Југославија – говори се – велика заблуда, велика превара или почетак европског живота и ових простора и народа који су у њој живели?

У ствари, шта је за Вас Југославија?

Јован Делић

Југославија је заиста сувише компликовано питање да бих ја на то могао компетентно и из свих аспеката одговорати. Идеја југословенства је разуђена; колико људи, толико и Југославија. Да, ја сам волио ту земљу, осјећао је као своју и био сам спреман да за њу погинем, као што се гине за своју отаџбину. Југославија је морала постојати. Сви југословенски народи су маштали о ослобођењу и јединству. Једино су Србија и Црна Гора биле слободне и самосталне државе крајем 19. и почетком 20. вијека, а једино је Србија током читавог Првог свјетског рата очувала државност – није капитулирала. О жртвама да не говоримо: половина мушког, а трећина укупног српског становништва је под земљом и под водом остала послџе Првог свјетског рата. То је језиво и ненадокнадиво. То је скупа цијена. Уједињење Јужних Словена је изгледало природно и логично: ствара се заједничка земља трију „племена“ – троједини народ; земља респектабилног броја становника, велике површине, богата сировинама, разноврсне климе и рељефа, с великом житницом, с предивним морем и чаробном обалом, с моћним ријекама и пре-

красним језерима. Да се 1918. нијесмо ујединили, Срби би били оптужени да су пропустили историјску шансу и да су издали јужнословенске народе. Тешко је тада било предвидјети шта се све спрема Југославији, и Србима у њој. Утолико прије што је косовски завјет био прихваћен и од Хрвата 1918. године, што је Видовдан био југословенски празник. Доиста, прва Југославија је настала на Видовдану. Иван Мештровић је као српски представник добио у Риму велику европску награду. Није Дучић био луд кад га је звао српским вајарем, а то Мештровићу више није одговарало, па је Дучић постао „шовен“. А Дучић је био веома информисан човјек: знао је све о Мештровићу и његовом поријеклу, о дару и манама... И носио је његов Његошев портрет увијек са собом.

Разарање Југославије започело је паралелно са њеним стварањем. Развијана је теза о великосрпској хегемонији. Подржали су је, па распламсали, комунисти и Коминтерна, баш као и хрватске, али и друге, националистичке организације, посебно оне које ће еволуирати у нацизам. Видовдан и Косовски завјет постали су синоним за српску хегемонију и антијугословенство. Смрт краља Александра била је увод у разарање прве Југославије. Кнез Павле је био „мек краљ“, како је говорила моја мајка, спреман на све компромисе „за спас“ Југославије. Хрватска је припремала своје будуће државне границе. Амбасадор Дучић је из Румуније осјећао и предвиђао српско страдање; сматрали су га параноиком. А онда је дошао рат, окупација, комадање земље. Истовремено унутрашњи, грађански рат, социјалистичка револуција и народнослободилачка борба. Логори, прогони, страдања; систематско убијање дјеце и омладине. У мојој Пиви прави геноцид у првој половини 1943. године. Јаме, јаме, јаме и Јасеновац. Страва. Тада је настало правило за Србе у Хрватској:

трећину побити, трећину протјерати, трећину покрстити, програмски остварено деведесетих година. Над звјерствима у Јасеновцу били су згрожени и Хитлерови и Мусолинијеви људи. А они нијесу баш били преосјетљиви. Данас је Хрватска велика антифашистичка земља побједница, која приказује високе бројеве партизанских бораца. Од тога броја је најмање 60% Срба из Лике, Баније, Кордуна, Далмације, Славоније. Зна се каква је судбина тих бораца и гдје су они данас. Цинизам и лицемјерје. Усташки злочини никад нијесу истражени и систематски обрађени.

Друга Југославија је државно стварана у Другом свјетском рату. Засједања АВНОЈ-а су била засједања нове ратне владе. Слутиле су се, па су извршене велике структурне промјене. Умјесто три народа, или тројединог народа, добили смо их пет, односно шест. Мађари и Албанци су имали статус националних мањина. Уведено је федеративно уређење са шест република. Предвиђене су двије области у Хрватској – далматинска и посавска – али се од тога брзо одустало. Неки Далматинци нијесу због тога баш били најсрећнији. Србија је раздијељена на три дијела: централну, „ужу“ Србију – такозвани „УЖАС“ – Аутономну област Косово и Метохију (Космет) и Аутономну покрајину Војводину. Космет је прво био под војном управом, због „балиста“ – сепаратистичког покрета о којем смо мало знали, а онда је добио статус аутономне области, па аутономне покрајине. Србија је, дакле, искомадана. Југославија је подсјећала на нову Аустроугарску. С хрватским маспоком – комунистичком обновом усташтва – и са „Новим уставом“ из 1974. године, федерација је претворена у конфедерацију. Покрајине су добиле бројне државне атрибуте и постале федералне јединице. Политичка позиција Србије била је понижавајућа, недовољно јасна, тешко подношљива. То је већ трећа Југославија.

Разарањем те треће Југославије, историја те земље је показала своје застрашујуће лице, а још више – уједињени Запад. Срби су доживјели егзодус из Хрватске, егзодус из Сарајева, егзодус из Косова и Метохије. После Велике сеобе народа крајем седамнаестог вијека, доживјели су највећу, у три фазе, на размеђи миленијума. Уједињени Запад је реализовао до краја усташки и великоалбански пројекат. Све честитке. Приде, према јапанским процјенама, на Србе је у бомбардовањима Републике Српске и Србије бачено око девет и по Хиросима, односно вриједности атомског експлозива с осиромашеним уранијумом. Отприлике – шест Хиросима на Србију, а три и по на Републику Српску. Ето, тако су се, срећно по Србе, завршиле друга и трећа Југославија. На крају је, ево 2024, усвојена Резолуција о геноциду у Сребреници. Куда ће то одвести, видјећемо. Добру не води. То може имати планетарне реперкусије. Бумо видјели. Срби још не знају своје губитке ни у Другом свјетском рату, ни у логорима, и мало је вјероватно да ће их икад знати. О разарању посљедње Југославије – да не говоримо.

Послије оваквих искустава са Југославијама, послије ископавања ровова међу народима, напуњених крвљу и лешевима, тешко је вјеровати у свијетле перспективе једног племенитог пројекта, какав је Југославија, несумњиво, била. Морамо хладне главе мислити о ономе што нам се догодило, што нам се догађа и што ће нам се догодити. Мој лични биланс је апсурдан: испада да сам рођен у иностранству и да, са становишта мојега рођења, живим у иностранству. Несумњиво је да ће ми и гроб бити у иностранству, ма гдје то било.

Живо се сјећам упозорења једног старијег господина из свијета, мени наклоњенога, али Хрватима још више: „Господине Делићу, немојте много говорити о геноциду над Србима – могао би вам се у блиској будућности

геноцид намјестити (смјестити).“ Тада сам први пут чуо за намјештање (смјештање) геноцида. Чини ми се да ми је то рекао негдје 1988. године, при крају.

Шта је била Сребреница? Зона под заштитом Уједињених нација. Требало је да је сваки тамошњи становник разоружан. А тамо су чувани диверзанти, наоружане војне формације, чији је циљ и задатак био да спровоцирају војску Републике Српске. Заштићена зона је постала заштићени диверзантски центар. У Кравици и околним мјестима направљен је покољ српског становништва, негдје око три—четири хиљаде душа. Када би наишла потјера српске војске, диверзанти су се муњевито повлачили у своју „заштићену зону“. Обишао сам тај крај; тамо је завичај мога покојног колеге, професора Петра Ђукановића. Шта је могла војска Републике Српске него да донесе одлуку да узме ту „заштићену зону“. Главне вође диверзаната су измјештене хеликоптерима из Сребренице. Тако се намјешта такозвани „геноцид“. Касније настају „фини радови“ — довожење и дописивање покојника.

О „југословенској књижевности“ и „српскохрватском језику“ сам већ понешто рекао. Ако сте научник, југословенски контекст не можете елиминисати при проучавању било које националне књижевности 20. вијека. Не пада ми на памет да га занемарим. Тај контекст је трајао једно стољеће.

Милош Јевтић

Сада настављамо са актуелним темама, желећи да Вас подстакнемо да нам укажете на своја становишта о тим отвореним питањима, о којима постоје, разумљиво, и слична и различита, и супротна становишта.

Почели бисмо од наших односа, како ранијих, тако и садашњих, са светом, посебно са Европом. Несумњива

је сагласност да смо у Европи и да се без ње не види одређенија перспектива.

Када се може очекивати да будемо, у свему и увек, Европа?

Јован Делић

Не волим да причам о ономе о чему не волим да пишем, али кад човјек пристане на „аслушање“, нема му друге. Ми смо дио свијета од Светога Саве на овамо. Прво дио источног свијета, византијске културе, са утицајем чак и на Русе, и то у два таласа. Истовремено, Немањићи су одржавали присне, чак и породичне односе са Западом. Сјетимо се Јелене Анжујске, мајке краља Драгутина и Милутина, која је имала своје дворце у Требињу и у Скадру, буквално на Бојани. За Светога Саву центар свијета је била Света земља. Од почетка нове српске књижевности ми имамо „епохе и правце“, односно „стилске формације“, као Европа. Шта је Доситеј него Европа; шта Вук Караџић? Бранко Радичевић? А нарочито Лаза Костић? Милорад Павић и Дејан Медаковић говоре о српском бароку. О двадесетом вијеку да не говоримо. Српска модерна је европска; авангарда такође; надреализам – посебно. Понешто смо дали и Европи и свијету.

Велико је питање шта подразумевамо под Европом. Можда Европску унију? Шта је то европски систем вриједности? Држи ли га се Европа? Европа је – не заборавимо – и логори, и свјетски ратови, и НАТО пакт, који нас је бомбардовао, и колонијализам. Је ли Хрватска Европа? Ако јесте, онда је и Јасеновац, и јама, и Олуја, и егзодус Срба. И оно хрватско-албанско скандирање: „Убиј Србина!“ Ја те европске вриједности не бих баштинио.

Шта ако је Европа замишљена по моделу Аустроугарске, па се добровољно нађемо тамо одакле смо се једва извукли? Зоран Ђинђић је био Европејац, па га не стаде брзо. Није довољно бити Европејац да би био жив, мада си здрав, млад и паметан. А из Аустроугарске је парола: „Serbien muss sterben!“ Европа!

Настојим да све што радим – радим компаративно, у контексту свјетске књижевности. У Европи сам. Али не волим да се преко Европе сумњиво уједињујем с мојим Косовом и Метохијом, с мојом Црном Гором или Републиком Српском. Што је морало доћи до атомизације словенског свијета? Што су раздвојене Чешка и Словачка? Још ми је комадић живота остао, па ми се не губе ни идентитет ни суверенитет. Побјегао сам из Европе кад су мом народу запријетили бомбама – хоћу да их подијелим са својим народом.

А колико нас Европа жели? Какав ће нам статус бити у односу на друге народе?

Како видите, много тога ми је нејасно. Неписмен сам. А у Европи сам био одличан.

Милош Јевтић

И Косово и Метохија су стална тема, односно заинтересованост свих, али и свакаква слутња, од наде до страха.

Каква су Ваша уверења?

Каква су и Ваша очекивања?

Јован Делић

Знам и осјећам да су Косово и Метохија моји и да су тамо двије царске престонице – Призрен и Приштина – и

једна Божја – Пећка патријаршија. Мој народ бије Косовску битку шест стољећа. И водиће је докле га буде.

Милош Јевтић

Једно од сталних питања је и демографска слика нашег народа, али и државе. Све нас је мање, стално се уочава.

Да ли су главни разлози пада, уочљивог пада броја становника у нашој земљи – економски, етички, верски, цивилизацијски или се ради и о неким посебним околностима, као што су умањење значаја породице, затим одсуство националне одговорности, а можда и нека себичност новијих нараштаја, и да овде застанемо?

Јован Делић

Па то је европски тренд. А Европа се обнавља „увозом“ становништва. То је наш главни проблем. Породица није ни наша ни европска вриједност. Да могу, жене би рађале пола дјетета. Давно сам на то указивао и о томе говорио. Млади људи немају потребу за рађањем, и то је језиво. А ничије мјесто не остаје празно, упозорава нас Павић. Изгубили смо фабрике народа: Херцеговину, Лику, па и Црну Гору. Села су празна – пушта земља. Школе су рушевине за стоку. Разболим се чим о томе говорим. Без људи, без дјецe, неће бити ни народа.

Милош Јевтић

Важна је тема и однос човека према природи... У ствари, показује се да се морамо ослободити традиционалне заблуде да је човек јачи од природе. Заправо,

морамо пристати да треба изградити, барем савезнички и што је могуће равноправнији однос.

Да ли то постаје ново задужење човека и човечанства?

Јован Делић

„Зелени“ су велико разочарање. Све је то политика и због политике. Велики сам љубитељ и поштовалац природе. Треба је познавати и поштовати. Природа је опасан осветник. Не можеш да живиш како желиш... Тешко је савременом човјеку живјети у природи и са природом. А потреба је исконска. Отуда толико животиња у становима; неријетко – мучених животиња. Мале кучиће зову „дечко“ и „девојчица“. Замјена за дјecu, за унучад. Чак су и змије постале кућни љубимци. Што да не? Живот са природом и у природи је озбиљна и захтјевна ствар. Природа су и суше, и поплаве, и звијери, и змије. Живио сам у природи, газио снијег до паса, спавао под ведрим небом, чувао и волио животиње у планини... Не треба се заваравати идиличним представама о природи. Али гријех је да је упропашћујемо, загађујемо.

Милош Јевтић

Вештачка интелигенција све више занима човека, али и друштва и државе.

И јавност је, чини се, подељена. Многи су уверени да ће једино вештачка интелигенција одбранити цивилизацију, док остали, којих није мало, истичу да ће се тада догодити пораз савременог човека.

Како Ви гледате на примену, на ширу, па и потпуну примену вештачке цивилизације?

Јован Делић

Тешко је супротставити се вјештачкој интелигенцији. Пружа невјероватне услуге и, ако нећемо да будемо лицемјери, морамо признати да нас је већ освојила. Страх ме је да ми не узме душу. Срећом, довољно сам стар: умаћи ћу јој. И не волим више да учим. Компјутери су већ постали дјеци најбољи другови. Игрице, зависност, нова „дрога“. Тешко је то умјерити и контролисати. Нијемци имају дивну ријеч за позицију у коју ме Ви стављате: *überfraght* – препитан; питан изнад моћи мојих одговора. А то, бар ја, не волим. Није сам од људи који радо говоре о ономе што не знају. Човјек има доста амбивалентно искуство с научним открићима; сва су злоупотребљена; нека на баш суров начин. Наука, сама по себи, не мора бити добра нити доносити само добро; то нам је, ваљда, данас јасно. Ријечи „напредан“ и „развој“ веома су опасне. Много смо се развили и напредовали да смо пред самоуништењем човјека.

Вјештачка интелигенција је, наравно, проблематичан термин. Строго термилошко гледано – она и не постоји. Међутим, оно што не постоји понекад највише, па и судбински, постоји. Интелигенција је својство личности. Вјештачку интелигенцију, као и све вјештачко, прави човјек. Она почива на уређивању, сређивању, обради и комбиновању постојећих знања којима је „напуњена“. Она може, и све ће више моћи, да нам понуди брзе и „тачне“, „поуздане“ одговоре на постављена питања, али се бојим – и врло увјерљиве фалсификате, посебно у сфери идеологије, политике и друштвених наука, у функцији пропаганде и рата. Њој, ипак, припада будућност, ма каква она била. Несумњиво су могући и реални њени доприноси у науци, техници, медицини. Гдје ће ту бити човјек – то је друго питање.

Човјек, чак и у најбољим намјерама, често ради против себе, а камоли кад се вјештачка интелигенција упусти у лоше намјере. Ми ту немамо избора; боље рећи – наши потомци. Никакав конзерватизам нас неће спасти. Та ствар се муњевито развија, независно од нас и наше воље. Човјек будућности *мора* у тај свијет ући, па је боље да се што прије и квалитетније оспособи. А ниједна велика иновација се није догодила а да није злоупотребљена. Напредак је увијек био проблематична ствар. Ја сам већ сада смијешан својим потомцима, а тек сјутра. Ми живимо у времену електронске пропагандне револуције, а у дјетињству и дјечаштву сам помагао родитељима да ору воловима и ралом, и косио косом, као прије триста година. То су невјероватни скокови, па ти то преживи, снађи се, буди нормалан. И разуми своју дјецу, која су већ далеко одлетјела. То не може бити ни лако, ни безболно. Свака револуција, а ова посебно, мијења човјека, његову свијест, његову позицију у свијету. И носи жртве, понекад невидљиве.

Рекох: генерацији млађој од двадесет година компјутер је најбољи друг. Дјеца су социјално осакаћена, емотивно проблематична, између осталог и зато што су везана за „технику“, „справе“, „телефоне“, „таблете“, „компјутере“. А не можете их без тога оставити. Природна човјекова потреба за игром не значи више и пут за слободом и у слободу, већ у самоизолацију, добровољни затвор у својој соби и у своме кревету. Већ то може имати, и има, застрашујуће посљедице, менталне, психичке, здравствене.

Писци антиутопија, попут нашег Борислава Пекића, давно су нам „показали“ да је ђаво однио шалу и да са роботима шале нема. Човјеков емотивни свијет се застрашујуће измијенио. Љубав са неком машином – лутком је не само свијетла перспектива, већ и стварност наше унучади. То се може купити, платити, на-

бавити, без стреса, емотивног трошења, патње и улагања претјеране енергије. Роботи већ раде као келнери у ресторанима. Па ти иди у кафану. А ја још увијек више волим конобарице. Како частити робота?

Компјутери већ одавно играју шах; пишу пјесме; могу и романе; о научним радовима да не говоримо. Вјештачка интелигенција пружа невјероватне информације за невјероватно кратко вријеме. А тек смо на почетку... Тешко се лишити те помоћи, а и због чега би. Тешко је наћи мјеру и не постати зависник.

Лични отпор је осуђен на неуспјех – остаћете поражени конзервативац, неприлагођена незналица. Ја пишем руком и важим за чудака, односно – за анахроничну будалу. Попустио сам пред мобилним телефоном, мада знам да је најбоља справа за праћење и контролисање човјека. Сваки упућенији „мајстор“ може да вас има „у шаци“; да контролише вашу приватност и ваш интимни свијет. Техника је чак замијенила и шпијуне. Могућности манипулације човјеком, слободом и истином се муњевито умножавају. Какве ће нам све лажи о човјеку и историји ускоро нудити вјештачка интелигенција тек ћемо да видимо. Колико ће утицати на будуће ратове? Па већ сада утиче...

Оно што плаши, бар мене, јесте идеја постхуманизма, па и постчовјека. Плаши ме глобално одљуживање човјека. Плаши ме већ сама ријеч *постхуманизам*. Шта су и ко су онда наша дјеца, унучад? Већ се ствара, већ је створен такав профил личности да њиме можете манипулисати и владати без тешкоћа. Ствара се глобалистичка гомила употребљивих специјалиста.

С тим иде напоредо и идеја постисторије. Што ће рећи – једне људске апокалипсе, која нема везе са Христом ни Другим доласком. То је ужас коме се човјек мора опирати. Надам се да сам, ипак, још увијек човјек, и

да ћу то остати још ово година, или дана, што ми је преостало. Зачудо, миран сам пред свим овим чудима. Бар засад.

Природно је што су се у нашем свијету и времену хуманистичке науке нашле на удару, системски и систематски. У постхуманизму су сувишне. Критичка интелигенција је „штетна“ – квари глобалну игру. Људима треба одузети идентитет, учинити их аморфним, претворити их у употребљиву глобалну масу. Није здраво ни корисно мислити, а мишљење је, по дефиницији, строго, критичко. Ја, срећом, већ имам нешто година и вјерујем да ћу сачувати личност. Моји потомци – Бог зна. Или су ово старачка трућања. Ја сам од ријетких људи који воле да нијесу у праву.

Милош Јевтић

При крају смо разговора, и желимо да нам дозволите да „завиримо“ у Ваше слободно време...

Шта Вас тада заокупља?

Да ли су то, рецимо, породица и пријатељи, спорт, путовања, кафане или постоје још неке тајне времена којима посвећујете оне тренутке који нису усмерени ка књижевности?

Јован Делић

Немам слободног времена. Волим кафане, али их више нема. Биле су културне институције. Волим кад ме конобари поштују. Играо сам фудбал и трчао док сам био млађи; нарочито у Новом Саду. Сад баш немам времена, а пензионер сам. Радим своје ствари: текстове, књиге. Раније сам, до 2003, косио, ручно. То ми недостаје. Немам телевизију – опасна справа. Чи-

там, пишем, шетам... Немам унучади. Да сам мало млађи, рађао бих дјецу.

Пријатељи? Тешка и велика ријеч. У младости их неопрезно стичемо, у старости – губимо. Људи умиру. И физички се, а онда и емотивно удаљавају. Мало је људи које нијесте дуго видјели, а настављате разговор као да сте се растали јуче. „Срећа пријатеље прибавља, а несрећа их куша.“ Бог ми и у старости упути неко драго биће. Већ из овог разговора сте могли закључити да сам имао среће да упознам много драгих и честитих људи. Од пријатеља из дјетињства и младости остало их је веома мало. Мој Периша Маројевић, који ме никад није издао, начетог је здравља и живи у Никшићу. Мој Павле Јелић, који ме је из Дунава вадио, умрије изненада и прерано. Какав је то човјек био. Иво Тартаља ми је био и пријатељ, и професор. Риједак човјек. Уникат. Мој кум Мирко, друг из гимназијских дана, покаже истинску и присну бригу кад се дуго не чујемо, и то ме дирне. Ријетко се виђам с добрим пријатељима. Оде ми и Љубо Бећковић, човјек који ме је тражио кад сам се доселио у Београд. Драгоцјен човјек и пријатељ. Књижевна пријатељства су посебне врсте. Не знате да ли волите књиге, људе или њихове душе. Недостаје ми Рајко Ного. Свака љубав, свако пријатељство, тражи вријеме и његу. Највише гријешимо према најближима и најдражима. Дирне ме пажња и љубав „моје ђеце“ – бивших студената. Не могу се пожалити. Људи ми кажу да зрачим добром енергијом. Ако је тако, поносан сам на ту ситницу. Највише сам се „давао“ мојим студентима. Сада књигама и писцима. Волим да подијелим радост. Волим да частим.

Милош Јевтић

Последње питање – то чинимо у готово свим књигама у Колекцији *Одговори* – везано је за Ваше осећање и

слутње наредног времена, и то времена и живота, како сваког човека, и друштва и народа, пре свега нашег друштва и нашег народа, али и науке, образовања, културе и уметности, разуме се и књижевности...

Каква је Ваша објава будућности?

Јован Делић

Мрачна, и све мрачнија. Свијет је полудио, и то ружно. Човјек губи основни виталистички нагон – нагон за рађањем. Питање пола, и такозване родности, доведено је до апсурда. Неки јалови хедонизам, неко уживање без повода и разлога је у моди. „Хљеба и игара“, знак тешке декаденције цивилизације. Сама Европа је довела у питање своје дојучерашње вриједности. Живимо вријеме празнине и празноглавости; вријеме празнине идеја и порушених идеала. Европа руши хуманистичке дисциплине. Насиље, терор, деструкција владају свијетом од улице до планете. Пред вратима смо четвртог свјетског рата. Глупи, малоумни, дневни прагматизам влада свијетом. Новац је постао божанство. Међународно право је пукло пред планетарним насиљем. Давно је Еврипид написао: „Ми знамо шта је добро, али не маримо.“

Знам шта је добро и борим се за њега. Бог ми никада није био потребнији и њему сам окренут. С вјером у Бога и у свој народ радим у опаком времену да бих достигао немогуће. Само луд човјек може вјеровати у 75-ој да може објавити још десетак својих књига. Да моја земља и мој народ нијесу у опасности, не бих оволико радио. О овај народ, о ову земљу, рушиле су се царевине и велики војни савези. И рушиће се. Вјеруј добро, добра бити неће. Ту ми је Његош: „Нек пропоје пјесна од ужаса“; „Све што дође, ја сам му наредан“.

Али ми од Маричке битке непрестано живимо у најгорем од свих времена. Србија ће преживјети и обновиће се. Навикли смо на зла времена. Зато поштујем Вука:

Радите и пјевајте једнако, и тако ћете се најбоље осветити својим непријатељима, и све их редом посрамити.

Рад уз пјесму је једина права српска освета. Њено вријеме ће доћи. За мене је стигло. Кренуо сам у поход на немогуће. Радам побјеђујем страх од будућности. Треба се чувати глупог вјеровања у „свијетлу будућност“. Баш је свијетла! И чинити све што је у нашој моћи за човјека, мислећи на своју душу. Понављам: За душу нема детерцента.

Милош Јевтић

Хвала Вам на разговору.

Хвала Вам што сте отворено говорили о настојањима да досегнете до наизглед недостижних предела књижевности.

Јован Делић

И површни познавалац филозофије препознаће трагове Мигела де Унамуна на овој књизи. Антифашиста, ректор у Саламанки у Франково доба, велики поштовалац Срба и њихове борбе у Првом свјетском рату, човјек који је Милошу Црњанском, на српском, цитирао стих:

Моја руко, злайна јабуко.

Вољели су га моји професори Никола Милошевић и Иво Тартаља. Волио га је Црњански, а све су прилике

и Иво Андрић. Волио га је Данило Киш. Ех, кад бих о њему књигу написао!

О дјеци, рођеној, не пишем. Двије љепотице и један љепотан. Важно је да су здраво. Потомци суде прецима, а не обрнуто. Њима не судим; њима посвећујем ову књигу. С надом да ће знати ко су и откуд долазе. И да се неће, баш сасвим, утопити у глобалистичко стадо неразумно. Ја сам од непуне десете живио самостално. Немам права да им „трасирам“ живот, нити то умијем, нити желим. Срећно им било! Сметати нећу. Помоћи – мало могу.

А ка немогућем, неизоставно, треба тежити. Борећи се против ништавила. До задње луче свијести.

Милош Јевтић

Хвала још једном.

Колекција
Одговори

До сада објављено:

1. ОДГОВОРИ
2. МУЗИКА ИЗМЕЂУ НАС
3. ДОБА КЊИГЕ
4. КОНЗИЛИЈУМ
5. ВРЕМЕ МЕДИЦИНЕ
6. РАЗГОВОРИ СА ПАВИЋЕМ
7. ОВАКО ГОВОРИ МАТИЈА
8. ЧАРОБНИ ФЕЊЕР БРАНКА ЋОПИЋА
9. ТРИ ВЕЧЕРИ СА СИМОВИЋЕМ
10. СА СВЕТСКИМ СЛАВИСТИМА
11. ЖИВА РЕЧ МИЛОРАДА ЕКМЕЧИЋА
12. ОЧИ У ОЧИ СА СЕЛЕНИЋЕМ
13. СУОЧАВАЊА СА ЋЕЛИЋЕМ
14. ИСТОРИЧАРИ
15. СВЕТОВИ МИЛИЋА ОД МАЧВЕ
16. ДВА РАЗГОВОРА СА ЉУБИЦОМ СОКИЋ
17. ПРИСУСТВА ЕРИХА КОША
18. ЉУБОМИР ТАДИЋ О СЕБИ И ВРЕМЕНУ
19. ХАРМОНИЈЕ ПЕТРА МЛАДЕНОВИЋА (2 издања)
20. СА МИЋОМ ПОПОВИЋЕМ
21. ЦИРКУС АЛЕКСАНДРА ЛУКОВИЋА (2 издања)
22. БЕЛИНЕ ЦВЕТКА ЛАИНОВИЋА

23. ДЕСАНКИНА КАЗИВАЊА (2 издања)
24. КОНТРАСТИ ОТА ЈОВАНА ЛОГА
25. ПОГЛЕДИ НЕНАДА СИМИЋА
26. ДВАДЕСЕТ ГОДИНА – ДВАДЕСЕТ РАЗГОВОРА (1)
27. ИСТОРИЧАРИ УМЕТНОСТИ (1)
28. ДВЕ ОБАЛЕ РАДОМИРА ПУТНИКОВИЋА
29. ПРИПОВЕДАЊА БРАНКА ЂОПИЋА
30. СА ДОМАЋИМ СЛАВИСТИМА (1)
31. СЛОЈЕВИТИ ПУТЕВИ РАНКА РАДОВИЋА
32. ЧЕТИРИ ЖИВОТА ДИМИТРИЈА ЂОРЂЕВИЋА
33. ГЛАСНА САМОЋА ВИТЕ МАРКОВИЋА
34. ЕТНОЛОЗИ
35. СВЕТ МУЗИКЕ
разговори са Душаном Радићем
36. КРУГОВИ БРАНКЕ ЂОРЂЕВИЋ
37. ТРАГАЊА И ОТКРИЋА ДРАГОСЛАВА СРЕЈОВИЋА
38. СЦЕНСКА ПОЕЗИЈА МИРОСЛАВА БЕЛОВИЋА
39. ИСТОЧНИЦИ РАДОМИРА СТАНИЋА
40. УЗ СЛИКЕ ЗОРАНА ПАВЛОВИЋА
41. ЛАГУМИ СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ
42. КОЛО БРАНКА СТАЈЕВИЋА
43. ЗАДАТ ЖИВОТ ПАВЛА УГРИНОВА
44. ВРЕМЕКАЗИ ДРАГАНА МОЈОВИЋА
45. СВЕ О РШУМУ – РШУМ О СВЕМУ
46. КОСМОСИ ЗОРАНА СТОШИЋА ВРАЊСКОГ
47. ПОСТОЈБИНА ДУШЕ
разговори са Владетом Јеротићем (2 издања)
48. ИВИЋЕВИ (2 издања)
49. БИБЛИОТЕКАРИ
50. ДИЈАЛОГ О СВЕТУ МИОДРАГА ПАВЛОВИЋА
51. ОТКРОВЕЊА ПРИРОДЕ
разговори са Николом Пантићем
52. ТИШИНЕ ЗДРАВКА МАНДИЋА
53. СЛОВО ЉУБАВИ РАДА ВОЈВОДИЋА
54. РАЗГОВОРИ СА ВИНЧАНЦИМА
55. МАТИЈА – стари и нови разговор

56. И ТО ЈЕ ЈОВАН МАРИЋ
57. ЗАГОНЕТКЕ ДРАГАНА СИМЕУНОВИЋА
58. РАСПОЗНАВАЊА ЛАЗЕ ЛАЗИЋА
59. ДВАДЕСЕТ ГОДИНА – ДВАДЕСЕТ РАЗГОВОРА (2)
60. ЧЕТИРИ ВЕЧЕРИ СА ЉУБОМИРОМ СИМОВИЋЕМ
61. ОДБРАНА ЖИВОТА
нови разговор са Владетом Јеротићем (3 издања)
62. СЕСТРЕ СТОЈАНОВИЋ
63. ПОВЕРАВАЊА СТЕВАНА ПЕТРОВИЋА
64. ОСТАЈЕ ПРИЧА
разговори са Јованом Радуловићем
65. ИСХОДИШТА ДЕЈАНА МЕДАКОВИЋА
66. ВЕЛИКА СЛУЖБА РАШЕ ПЛАОВИЋА
67. У ВИДОКРУГУ ЧЕДОМИРА МИРКОВИЋА
68. БЕЛЕЗИ БРАТИСЛАВА СТОЈАНОВИЋА
69. ИЗАЗОВИ БРАНКА ТОШОВИЋА
70. УЗВОДНО ПЛИВАЊЕ
разговори са Бором Драшковићем (2 издања)
71. ПОРЕКЛО НАДЕ
разговори са Драгомиром Брајковићем
72. ВИДИЦИ У МАГЛИ
разговори са Марком Младеновићем
73. ВИДНА ПОЉА ДОБРОСАВА ЦВЕТКОВИЋА
74. НА ИСТОКУ ЗАПАДА
разговори са Дарком Танасковићем (2 издања)
75. САЗВУЧЈА ДЕЈАНА ДЕСПИЋА
76. ЉУДСКА МИЛОШТА МЛАДЕНА ОЉАЧЕ
77. КАЖЕ МИРО ВУКСАНОВИЋ
78. ПРОСТОРИ БРАНКА МАКСИМОВИЋА
79. РЕКА СМИСЛА МОМЧИЛА КРКОВИЋА
80. ПОРЕДАК КЊИЖЕВНОСТИ
разговори са Јованом Деретићем
81. СВЕТ ЈЕЗИКА
разговори са Егоном Фекете
82. ТАЈНИ ВРТ ВЛАСТИМИРА НИКОЛИЋА

83. ЖИВОТНА ИГРА ЛАСЛА ПАТАКИЈА
84. ПУТЕВИМА ПРАВДЕ
разговори са Вељком Губерином
85. ПАРАЛЕЛЕ МИХАИЛА МАРКОВИЋА
86. ЖИВОТ СА ХЕМИЈОМ
разговори са Станимиром Арсенијевићем
87. САН И ЈАВА ВЕСЕЛИНКЕ ШУШИЋ
88. УПОРИШТА АЛЕКСАНДРА ДЕСПИЋА
89. ПРЕКО ГОРА И МОРА
разговори са Драгославом Ђорђевићем (2 издања)
90. ИСПОВЕСТИ ВАСИЛИЈА КРЕСТИЋА
91. КОРАЦИ ЖИВОТА
разговори са Бранком Радуловићем
92. КОРИДОРИ ИВАНА МАКСИМОВИЋА
93. ЕНЕРГИЈА КРВОТОКА
разговори са Слободаном Лотином
94. ВЕРНИК ПОЕЗИЈЕ
разговори са Драганом Лакићевићем
95. АДРЕСЕ ВРЕМЕНА
најновије упитаности за Владету Јеротића
96. ПОВРАТАК У ЖИВОТ
разговори са Томиславом Мареновићем (2 издања)
97. ВЕРТИКАЛЕ ЈОВАНА МИЋИЋА
98. МОСТОВИ МИОДРАГА ЈОВАНОВИЋА
99. ХОРИЗОНТИ ЉУБИШЕ РАКИЋА
100. МАТИЈА У ДВА ВЕКА
101. ОБЈАВЕ БУДУЋНОСТИ
102. УТОЧИШТА МИЛАНА ПОПОВИЋА
103. КРУЖНИ ПУТ МИЛОРАДА ЂОРОВИЋА
104. МАЈСТОРАТ ДУШКА ТРИФУНОВИЋА
105. КОЛЕВКА РЕКЕ
разговори са Бошком Карановићем
106. СРЕДИШТА ВЛАДИМИРА РОЗИЋА
107. ОГЊИШТЕ ИВИЦЕ МЛАЂЕНОВИЋА
108. КОРЕНИ И ОСЛОНЦИ МЕДИЦИНЕ (1)
109. ВИСОВИ НОВА ВУКОВИЋА

110. ЗАВЕШТАЊА ВОЈИНА ШУЛОВИЋА
111. ИЗ СЛАВИСТИЧКЕ РИЗНИЦЕ
разговори са Предрагом Пипером
112. ПОЛАЗИШТА БРАНКА ПОПОВИЋА
113. ОБЛИЦИ ЉУБОДРАГА ЈАНКОВИЋА ЈАЛЕТА
114. ИЗВЕСНОСТИ И СУМЊЕ МИХАИЛА ПАВЛОВИЋА
115. НЕДОУМИЦЕ РАТКА БОЖОВИЋА
116. РАСКРШЋА БРАНКА ВУЈОВИЋА
117. ШИРОКА СТАЗА МАРИЈЕ ЈАНЧИЋ
118. О МИКРОКОСМОСУ
разговори са Владимиром Пантићем
119. ТЕЖИШТА МИЛИЋА СТОЈИЋА
120. НЕУЗДРМАНО НЕБО
разговори са Дејаном Медаковићем
121. ХИРУРШКИ ДОМЕТИ ЉУБОМИРА РАШОВИЋА
122. ПОДСТИЦАЈИ МИЛКЕ ЧАНАК-МЕДИЋ
123. ПАРАДОКСИ ДУШАНА КОСОВИЋА (2 издања)
124. ЖИВОТ СА СЛИКАМА
разговори са Станиславом Живковићем
125. ЈЕЗИЧКИ ПУТОКАЗИ ЕГОНА ФЕКЕТЕ
126. ПОЉА ЖИВОТА
разговори са Радмиом Јовановићем
127. ПСИХОЛОШКИ ВИДИЦИ ЖАРКА ТРЕБЈЕШАНИНА
128. САГЛЕДАВАЊА ДРАГОСЛАВА ТУКАНОВИЋА
129. ШИРОКЕ БРАЗДЕ ЈАНА КИШГЕЦИЈА
130. ПАМЋЕЊА И ОПОМЕНЕ
разговори са Николом Тасићем
131. ВИЋЕЊА МИЛОША ЈОВАНОВИЋА (два издања)
132. ОСВЕТЉЕЊА ПРЕДРАГА ПАЛАВЕСТРЕ
133. СЛАВИСТИЧКИ ПОГЛЕДИ БОГДАНА ТЕРЗИЋА
134. ГЕНЕТИЧКЕ МАПЕ ДРАГОСЛАВА МАРИНКОВИЋА
135. ПОСТОЈАНОСТИ ВЛАДЕТЕ ЈЕРОТИЋА
136. ПРИПАДНОСТ КЊИЗИ
разговори са Слободаном Ж. Марковићем
137. ТРАСЕ МИЛИСАВА ЧУТОВИЋА
138. БРОНЗАНЕ КЊИГЕ ДРИНКЕ РАДОВАНОВИЋ

139. ПРОЧИТАВАЊА ПРОШЛОСТИ
разговори са Ђурђем Бошковићем
140. СНАГА ПРОСТОРА
разговори са Николом Хајдином
141. МОГУЋНОСТИ АТОМСКЕ МЕДИЦИНЕ
разговори са Владимиром Бошњаквићем
142. ОГЛЕДАЊА ЂОКЕ СТОЈИЧИЋА
143. ЗНАЧЕЊА И ОДРЕДИШТА ИВАНА СПУЖИЋА
144. ПЕЛИН ЖАРКА КОМАНИНА
145. ДОМАЋЕ ИГРАЛИШТЕ ПУРИШЕ ЂОРЂЕВИЋА
146. НА ИСТОЈ ОБАЛИ
нови разговори са Душаном Косовићем
147. ДОКАЗИ МЕДИЦИНЕ
разговори са Васом Антуновићем
148. СЛАВИСТИЧКА РАСКРШЋА
ГЕРХАРДА НЕВЕКЛОВСКОГ
149. КОРЕНИ И ОСЛОНЦИ МЕДИЦИНЕ II
150. РУКОПИС ВРЕМЕНА
разговори са Љубомиром Симовићем
151. ГРАДИТЕЉСКА ТКАЊА БОЖИДАРА ПЕТРОВИЋА
152. РЕДОСЛЕДИ ЈОВАНА МИЋИЋА
153. ТЕРИТОРИЈА ЧИТАЊА
разговори са Љиљаном Хабјановић-Ђуровић
154. МАТИЦЕ ДУШАНА КЕЦМАНОВИЋА (два издања)
155. ТРАЈАЊЕ КЊИГЕ
разговори са Лазаром Чурчићем
156. ИЗМЕЂУ ДУХА И МАТЕРИЈЕ
разговори са Живорадом Чековићем
157. КРОЗ ТАЈНЕ МЕТАБОЛИЗМА
разговори са Лазаром Лепшановићем
158. ОДГОНЕТАЊЕ ТЕАТРА
разговори са Миленком Мисаиловићем
159. ПОУЗДАНОСТ ПРИРОДЕ
разговори са Даниелом Винцеком
160. ПРЕПОЗНАВАЊЕ ВРЕМЕНА
разговори са Војиславом Кораћем
161. ПРАВДА И КРИВДА
разговори са Браниславом Тапушковићем

162. ЖИВОТ И КЊИЖЕВНОСТ
разговори са Мирославом Егерићем
163. ОГЛЕДАЛО ВОЈНЕ МЕДИЦИНЕ
разговори са Владимиром Војводићем
164. ДОЖИВЉАЈИ И ОСТВАРЕЊА
разговори са Божидаром Продановићем
165. СВЕДОК И УЧЕСНИК
разговори са Павлом Васићем
166. АМАНЕТ СРПСКОГ СЕЛА
разговори са Надом Пешић-Максимовић
167. СТВАРНОСТ ЈЕЗИКА
разговори са Иваном Клајном
168. ЛУКОВИ СРЕЂКА ЂУКИЋА
169. ГОВОР МУЗИКЕ
разговори са Рајком Максимовићем
170. ТРАГОМ РЕЧИ
разговори са Предрагом Пипером
171. УПОРИШТА ДРАГАНА СТОЈКОВА
172. СЛАВИСТИЧКА ПРИСУСТВА ПЕРА ЈАКОБСЕНА
173. ПРИЗОРИ МИЛАНА МИЛЕТИЋА
174. СВЕТ ВАСКУЛАРНЕ ХИРУРГИЈЕ
разговори са Ђорђем Радаком
175. ПОТИРАЊЕ ЗАБОРАВА
сви разговори са Дејаном Медаковићем
176. ОДГОВОРНОСТ ПАМЋЕЊА
разговори са Златом Бојовић
177. СЕМОЉ МИРА ВУКСАНОВИЋА
178. ПРЕДЕЛИ СЛАВИСТИКЕ
разговори са Горданом Јовановић
179. ЖИВИ ЗВУЦИ НЕНАДА ГРУЈИЧИЋА
180. У СВЕТУ МИЛКЕ ИВИЋ
181. АУТОНОМИЈА МИШЉЕЊА
нови разговори са Дарком Танасковићем (два издања)
182. СА КЊИГОМ У РУЦИ
разговори са Срећком Јовановићем
183. УКРШТАЈИ АЛЕКСАНДРА ЂУРИЋА
184. ЖИВЕ СЛИКЕ ЂОРЂА ЛОБАЧЕВА
185. ОПРЕДЕЉЕЊА МИЛАНА ЂУРЧИНОВА
186. КОРЕНИ И ОГЛЕДАЛО ГЕНЕТИКЕ
нови разговори са Драгославом Маринковићем

187. КОРАК ПО КОРАК
разговори са Савом Бабићем
188. БИОГРАФИЈА ПАМЋЕЊА
најновији разговори са Владетом Јеротићем (два издања)
189. ДВА СРЦА ГОРАНА МИЛАШИНОВИЋА
190. ДИЈАЛОГ С МИРОСЛАВОМ КРЛЕЖОМ
И ЊЕГОВИМ ДЕЛОМ
191. СА ДОМАЋИМ СЛАВИСТИМА (2)
192. ТРАГ ВРЕМЕНА
разговори са Миланом Ђоковићем
193. КЉУЧЕВИ ОБЛИКА И БОЈА
разговори са Слободаном Ганетом Милосављевићем
194. ПРАГ ЗДРАВЉА
разговори са Живаном В. Максимовићем
195. ОТВОРЕНА ПОЉА РАДОВАНА БЕЛОГ МАРКОВИЋА
196. ИСКУШЕЊА НЕНАДА КЕЦМАНОВИЋА
197. ПУТ У ХИРУРГИЈУ
разговори са Лазаром Давидовићем
198. ПРЕДЕЛИ ВЕРОВАЊА
разговори са Станиславом Хочеваром
199. ПОБЕДА ЗНАЊА
разговори са Раданом Џодићем
200. ХОРИЗОНТИ СМИСЛА
разговори са Дарком Танасковићем
201. ЖИВОТ ЈЕЗИКА
разговори са Предрагом Пипером
202. УЗЛЕТИ МЕДИЦИНЕ
разговори са Војком Ђукићем
203. САМОЋА ПЕСНИЧКОГ ЧИНА
разговори са Десимиром Благојевићем
204. ТЕАТАРСКИ ПРОСТОРИ ДИВНЕ ЂОКОВИЋ
205. РЕЧ ВРАТА ОТВАРА
разговори са Драганом Драгојловићем
206. ПРОСТОР СЛИКЕ
разговори са Мирославом Анђелковићем
207. ПЕСНИЧКИ ВРТОВИ ЉУБИШЕ ЂИДИЋА
208. ОБЕЛЕЖЈА ВРЕМЕНА
разговори са Миодрагом Зечевићем
209. ПУТЕВИ ГОЈКА НИКОЛИША
210. УПОТРЕБА ИСТОРИЈЕ
разговори са Андрејем Митровићем
211. ВРЕМЕНА МИЛОША ЈОВАНОВИЋА

212. РАЗУМЕВАЊЕ ЈЕЗИКА
разговори са Сретом Танасићем
213. ПОДУХВАТИ БРАНКА ПЕШИЋА
214. ОЧЕВО ЛИЦЕ КЊИГЕ
разговори са Селимиром Радуловићем
215. КРЕАТИВНА СПИРАЛА
разговори са Драганом Стојковом
216. ПОЕТИКА МЕДИЦИНЕ
разговори са Александром Ђуровићем
217. УСПРАВНИ ЖИВОТ
разговори са Јованом Томовићем
218. ОСВАЈАЊЕ ПРОСТОРА
разговори са Милутином Игњатовићем
219. ПРАВНИЦИ
220. ИСТИНЕ ЖИВОТА
сви разговори са Владетом Јеротићем
221. ТАРТАЉЕ
222. ЈЕДНАЧИНА РАСКРШЋА
разговори са Војиславом Андрићем
223. ПУТАЊЕ РАДОВАНА КРАГУЉА
224. ВРЕМЕНА И ВИЂЕЊА
разговори са Милошем Јовановићем
225. ПРЕДСЕДНИЦИ МАТИЦЕ СРПСКЕ
226. КАПИЈА ПОЗОРИШТА
разговори са Дејаном Мијачем
227. БЕЛЕЗИ РАТКА ВУЛАНОВИЋА
228. ЛИКОВНЕ ДУБИНЕ БОЖИДАРА КОВАЧЕВИЋА
229. ЧУВАРИ ВРЕМЕНА
разговори са Војином Бакићем
230. ВРЕМЕ ЈОВАНА ЋИРИЛОВА
231. ПРЕДЕЛИ МИЛУНА ВИДИЋА
232. ПЕСНИКОВА ПРИЧА
разговори са Славком Вукосављевићем
233. ЗАВИЧАЈ ЧИТАЊА
разговори са Миленком Радовићем
234. КЊИЖЕВНЕ АДРЕСЕ МИЛОВАНА ВИТЕЗОВИЋА
235. ЛИКОВНО НЕБО ЉУБЕ ПОПОВИЋА
236. ПОВРАТАК У ЗАВИЧАЈ
разговори са Сретеном Марићем
237. ТО САМ ЈА, ОЧЕ МОЈ
нови разговори са Селимиром Радуловићем
238. ДОСТИЋИ НЕМОГУЋЕ
разговори са Јованом Делићем

Милош Јевтић

ДОСТИЋИ НЕМОГУЋЕ
Разговори са Јованом Делићем

Издавач

Архив Војводине

Нови Сад, Жарка Васиљевића 2А

www.arhivvojvodine.org.rs

За издавача

Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине

Штампа

САЈНОС, Нови Сад

Тираж

300 примерака

ISBN 978-86-6178-230-5

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.163.41-3 (047.53)

ДЕЛИЋ, Јован, 1949–

Достићи немогуће : разговори са Јованом Делићем /
Милош Јевтић. – Нови Сад : Архив Војводине, 2025 (Нови
Сад : Сајнос). – 246 стр. : фотогр. ; 21 см. – (Колекција
Одговори)

Тираж 300.

ISBN 978–86–6178–230–5

1. Јевтић, Милош (1936–) [особа која интервјуише]
а) Делић, Јован (1949) – Интервјуи

COBISS.SR-ID 172923401